

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

18 16

18 17

18 18

18 19

41

84

7 - 31

891.99-31

ՆԵՏԱՀԱՐ ԱՂԱԻՆԻ

Գ Բ Ե Յ

[ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԵԹԱՐԵՍԱՆ

Զվիռնիս

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԼՆ

1889

Յ Ե Ռ Ե Ջ Ե Ի Ե Ն

Վէպերը, որք անցեալ դէպքերը և արկածները ժամանակի փրատակաց տակէն հանելով, նոցա իսկական պատկերները ի յայտ կրբերեն, նոքա գործնական կերպով կրնպաստեն ընթերցողաց բարոյական ուղղութեան և մտաւորական զարգացման :

Վէպերն ամէն առաջադիմասէր ազգաց մէջ իրենց յարզ գտած և օգտակար համարուած են, և լուրջ վէպերը միշտ սիրային վէպերէն աւելի ախորժեղի երևցած են օղջամիտ լսելաց : Սակայն ըստորում բնութիւն մարդկանց հաճոյքները և փափազները թէ միապէս կազմակերպած չէ, և թէ միապէս կազմակերպեալները իսկ փոփոխական եղանակներու մէջ պահել սիրած է. ուստի ոմանք հաճոյականը և ոմանք լուրջը կրսիրեն և բազում այն է թէ՛ միևնոյն անձինք մերթ լուրջը և մերթ սիրայինը կ'ուզեն լսել. և մենք այս մասին ձեռնհաս չեմք բնութիւն քննադատելու : Ուրեմն պէտք է որ մեր Նետահար Աղաւնիի ծաղկաքաղ վիպասանութիւնը այնպիսի մի ընթացքի մէջ պահեմք որ կարողանայ թէ երկու կողմանց հաճոյքներուն զոհացումն տալ, և թէ մասնաւորապէս օգտակար հանդիսանալ ամէն կարգի ընթերցողաց :

Ըտղներ կան թէ՛ սիրային վէպերը ընթերցողաց բարոյական կեանք կապականեն, պնդողներ ևս կան թէ սէրը մի բնական օրէնք է, որ ամէն մարդու սրտի մէջ կայ. և նա ինքնին իւր յայտնի կամ գաղտնի դերը կը

70 78-57 P

խաղայ. եթէ պատահած է որ շատերու վրայ չանսնուիր, ասոր պատճառն այն է որ համեստութեան պատկառանք և անպատուութեան երկիւղը իրենց վարագոյրներով կը ծածկեն և թաղուն կը պահեն զայն մարդկանց սրտի մէջ:

Ատոյք է թէ՛ սիրային վէպերը հեշտական կիրքերը կը յուզեն. նաև ճշմարիտ է թէ՛ նորա աղէտալի հեռաւանջներն ուշի ուշով կարդացողներու շատերն ալ զգուշացած և յաջողած են իրենց կեանք և պատիւը փրկելու այդ յատակ ճունեցող լարիրինթոսէն. զի սիրային վէպերը երկու հրաշալի ձեռք ունին, մէկով սիրոյ կրից բոցերու վրայ իւր լեցնելով զայն կը բորբոքեն, միւսով ալ ջուր սրսկելով նորա սաստկութիւն կը մեղմացնեն և կը շիջուցանեն:

Մենք մեր ձեռնարկած փոքր վիպագրութեան մէջ աշխատած եմք համեստ սահմանի մէջ ընթանալ. և միջին ճանապարհաւ մը երկու կարգի անձանց հաճոյքներու գոհացումն ալ հանդերձ օգտակար սպեղանիներով. միայն թէ կը ինչպիսի յարգոյ ընթերցողներէն որ թերութեանց վրայ ներողամտութեան աջով նային:

Խ. Ե. Մ.

ԾԱՆՅՈՒԹՈՒԻՒՆ

Ներդասար Աղանի ազգային վէպը կա՛նգոյ է իւր ճեղքն-բեան որեւորանի, հին լեռնագրանի, Յովն, և Բանի մը շո-իրանի իղլիներու նկարագրութիւնը, երկու Ռա-խաւանի ուղիորդներու արտադրոյ կը ծանցի նկարագրութիւնը, և նոցա խորհրդաւոր ու վերահան խօսերը, լեռնականի մը նշանաւոր խօսերը անյն-եր. հարգաւորութիւնը, որո-ւնեւանի էրող հասկածը, Բանի, Գնն-բեան, և ազգայն-ութիւն, Բանիարի-ութիւն, Արհէի լուրջ խորհրդա-ժո-ութիւնները, նոցա Բանիի ազգայն-մը, անանի-անեւ յայտն-ութիւն մը:

Արնկարագրութիւնն ալ վէպի ճեղք Արհէի և Աղանիի նշանաւորութիւն, նա-ի խորհրդաւոր, նոցա իրարայր խօսերը, նոցա Բանի մը նախնայ փոխանակութիւնը, Արհէի վերա-դարձը և վերա-որո-նը Գալ և իւր նշանաւոր վէպի ժա-մերու հասնելը Աղանիի ու Արհէի մահը:

Ահա ասոնք են Ներդասար Աղանիի նիւթ, զորս կարելի էր լաւ իմաստով պարտաւորութիւն իբրև օգտակար վէպ մը կը լինի ու-ի յարգոյ ընթերցասիրաց:

Յ Ա Ի Ա Լ Ի

ՀԱՐՄՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Աշխան ամիսներու այն թարեղի օրերու մէջ կրգտնուիմք յիւրում ամէն սերմանողները կը հնչեն բնութեան առած բարեկները . և կը ժողովեն կ'շտեմարանեն ձմեռը հանգիստ վայելելու յուսալի ալնկալութեամբ . Ըստ տեղական կլիմայի և սովորութեան Անայ դաւառի այգիներու խաղողները կտրելու ժամանակն է . սոյն գաւառի գիւղերու միոյն մէջ խիստ զուարճալի և պտղաւէտ պարտէզներ և այգիներ կան . որոց ոմանք գիւղացւոց , և ոմանք ի մասնաւորի քաղաքացւոց կը վերաբերին . թէ գիւղացիք և թէ քաղաքացիք դարնան բարեբեր զոները բացուած ժամանակ կերթան այգիներու հնչանը բնակելու . զով օղերը ծծելու , ծառերու ու ծաղիկներու անուշահոտութիւնները վայելելու . նաև իրենց այգիները ու պարտէզները մշակելու , սերմանելու . ջրելու . աշխան օրերու մէջ քաղելու քաղցր յուսով .

Այս ամառնային երկար օրերու մէջ , գիւղացին իւր այգիի և պարտէզի գործերու հետ նաև իւր ուրիշ գործերով կ'զբաղի ինչպէս որ քաղաքացին ալ . ամէն առաւօտ քաղաք գնալով իւր առևտրական գործերով կ'զբաղի , երեկոյ վերստին գիւղի այգւոյն հնչան կը վերադառնայ իւր ընտանեաց և զուակաց հետ հասխանամութեան բարիքները վայելելու . և բնութեան սքանչելի տեսարաններով զմայելելու . և քաղցր հեզասիւք փշած զեփիւռներէն զնվանալու և ուրախանալու բնութեան բարեաց վրայ . խիստ սրտազրու է այս գիւղական պարզ կեանքը իւր անմեղութեամբ և տեսարաններու գեղեցիկութեամբ . մանաւանդ երբ արշալոյսի բարի լուսոյն հետ լեռներէն իջած զղզղուն զեփիւռները բնական ծաղկանց անուշահոտութեան բուրուցները ի

րենց թեւերու վրայ բարձած կրքերէն , և այդիներու , ծառերու տերեւներուն շփելով և սուլելով մը անցնելէն յետոյ՝ կըտանին այն հնձաններու տանեաց վրայ քնացող մարդկանց նոր կեանք մը և զուարթութիւն մը տալու : Այս զմայլելի երջանկութեան կըյաջորդէ ցորեկեայ փշած ծովային հանդարտ հովերը , որք նաւերու առադաստներու մէջ լեցուած և զանոնք ուռեցնելով կենդանութեան ոգի և թուչնոց թեւ կուտան՝ այն տախտակաւած մարմնոյն որ կոհաստներու վրայ ել և էջ ընելով յայտնոյս և յայնկոյս թաւաղլոր ճօճու մներով սթարշաւ կուղան իրենց դէմ եղեալ նաւահանգիստ կըհասնին յի հազարաւոր բարիքներով , այս տեսարանը ոչ սակաւ բերկրութիւն կուտայ մօտէն տեսնող հանդիսատես աչաց :

Գիւղացին և քաղաքացին այս անմեղ և քաղցր կեանք կըվայելին մինչև աշնան օրերու մէջ , յորում աշգիծերու խաղողները կտրելով գինիները կըշինեն . քաղաքացին ի քաղաքը գիւղացին իւր գիւղի տունը կըփոխադրեն գինին , և այգիներէն եկած ամէն պտուղները և բարիքները :

Սոյն ամառնային զուարթ օրերու մէջ այդիներու բնակիչ գիւղացի և քաղաքացի կանայք , և նոցա փոքր զաւակները և աղջիկոնք , որք այգւոյն հնձաններէն չեն բաժնուիր , նոքա իրենց առտնին գործերը գործելէն և աւարտելէն վերջ , գիւղացին քաղաքացւոյն , և քաղաքացին գիւղացւոյն փոխադարձ այցելութիւնները կըվայելին , ըստ տեղական սովորութեան այս բարեկամական այցելութեանց և յարաբերութեանց մէջ մինչև աստիճան մը իրարու կըհամակերպէին . այնպէս որ գիւղացին կէս քաղաքացի , քաղաքացին կէս գիւղացի կըդառնան : սոյն յարաբերական վիճակը գիւրութիւն կուտայ իրենց միմեանց բարք և բնաւորութիւն , բարոյական և նիւթական կարողութիւն շջափելի կերպով ճանաչել , և սուէպ պատահած է որ բարեկամական և դրացիական յարաբերութենէն առաջ եկած են խնամօրութեան և ազգականութեան ընտանեկան սիրոյ կապերը :

Սոյն ինամական սիրոյ կապը մուտք դտաւ գիւղացի Աւսէի և քաղաքացի Յարութիւն աղայի ընտանեաց մէջ . զի Յարութիւն աղան որ Աւսէի գորրոցական կեանքէն սկսեալ մինչև նորա հա-

տակի չափաւորութիւն խիստ լաւ կերպով տեսած , և ի մօտոյ ճանաչած էր նորա պարկեշտ և քաղցր բնաւորութիւն և ժրջան աշխատութիւն , թէև Աւսէն մեծ հարստութիւն մը չունէր դա՛յայն ազնիւ գերդաստանէ օերեալ աղնիւ յատկութիւններով օժտեալ ուսեալ երիտասարդ մի էր : Սոյն բարի և ազնիւ յատկութիւններէն յափշտակեալ Յարութիւն աղան ինքը կ'առաջտրկէր Աւսէին իւր ուսեալ և համեստ Աղանի աղջիկը անոր հետ նշանելը , և արգէն Աւսէ և Աղանին իրենց մանկական հասակէն և գարրոցական շրջանէն սկսեալ միմեանց անմեղ ընկերները էին և միշտ իրարմէ անբաժանելի զի գարրոցէն դառնալէն վերջ վարդենիի մը տակը սուսուկալէրներու վրայ նստած կ'ըկերգէին . կ'ուսանէին և կ'ուսուցանէին , և անմեղ խաղերով կըխաղային . և զերար կըսիրէին հրեշտակային անմեղ և սուրբ սիրով . նոցա այն մատաղ հասակի մէջ այնպիսի մի անմեղ կեանք վայելել խիստ բնական էր . վասնզի տակալին բնութեան օրէնք արթնցած չէր այն նորարողը սրտերու մէջ . ուստի նոցա հրեշտակային ողին անխառն աստուոր կ'իրքերէ , անմեղութեան թեւերու վրայ նստած կըսաւառնէր :

Աղանին որ գեղանի աղջիկ մի էր խիստ ընտիր յատկութիւններով օժտեալ նաև ունէր իւր վայելուչ հասակի հետ զրաւիչ և ազդեցիկ ու բանաստեղծական ճաշակ մը , այս շնորհալի աղջիկ , ինչպէս որ առաջ այսպէս ալ նշանուելէն վերջ մեծ սէր և համակրանք կըտածէր առ իւր ապադայ սէրը բախտը և ընկերը , Աղանին մարմնով աւուրգ դէմքով վայելուչ մտօք կորովի սրտով ազնիւ . սակայն քիչ մը հպարտ բնաւորութիւն մը ունէր . Աղանի և Աւսէի նշանատուութենէն վերջ ըստ տեղական սովորութեան երկար ժամանակ իրարմէ անտեսանելի մնացին :

Աւսէի բարեմասնութեանց վրայ շատերը մեծ դովեստիք կընօսէին . բայց նա իբրև իւր գործերու տէր և հեղինակ անփոյթ կըմնար իրեն վրայ խօտուածներու մասին . նորա բոլոր ուշադրութիւն իւր գործերու ընթացքին և սուաջագրեալ նպատակին յառած կընայէին . կըսէր նա . ես իմ պարտքս կատարելու կախաւորմ , մտոցեալն ինձ փոյթ չէ թէ դովեստ լինի և թէ

պարտաւ . շատ է որ խիղճս զիս չ'յանդիմանէ . Աղանին ևս տղն-տեսադիտութեան մէջ մեծ տեղ մը կը բռնէր . և առտնին գործոց մասին յատուկ կ'ին մը և զաւակաց մայր լինելու արժանաւոր կոչուան ունէր իւր բարի մօրը դաստիարակութեան շնորհիւր . Եթէ պատահէր որ երբեմն Վահէ և Աղանին զերար տեսնէին , իրարու հետ ունեցած համակրական սիրոյ զգացումները այնչափ արագ կերպով կը ծածկէին , որ իրենց շուրջ գտնուողներու և ոչ մէկին զգալի կը լինէր . Այս երկու նշանածները իրենց մտնկական խաղերու ժամանակ բնաւ իրենց մտքէն չէր անցնէր թէ բնութիւնը նախախնամական մէկ գաղտնի տնօրէնութեամբ օր մը ընկերական սիրով ասոնք միմեանց հետ կապելու տնօրէնութիւն պիտի ընէ :

Վերջապէս հասաւ Աւարազայ խաչը , որ Անայ այդիները կտրելու նշանակէտն է . և ամէն մարդ իւր այգին կտրելով խաղողները ժողովելով զիննները կը շինէին . զիւղացին իւր գիւղի տունը քաղաքացին իւր քաղաքի տունը կը փոխադրէին . և ասոր բնական հետնանքն էր որ Աղանին քաղաք և Վահէն ալ իւր գիւղական տունը պիտի դառնային . խիստ բնական է թէ , այս առժամանակեայ բաժանումը ոչ Վահէի և ոչ Աղանիի նոր սիրոյ բոցավառ զգացմանց կը համապատասխանէին , բայց հարկին առջև գլուխ խոնարհելէն ի զատ ուրիշ միջոց չ'կար . Գիշերուան զով օդը սկսած էր ծառերու տերեւները շարժել . և լուսինը իւր ամբողջ երևոյթով կուգար գիշերուան խաւարը հալածելու և բնութեան տեսարանը զեղեցկացնելու :

Սոյն միջոցին երկու նշանածները երեկոյեան ընթրիքն ըրած , մասնաւոր թոյլտուութեամբ մը խորագէտ օձու պէս թուփերու մէջէն ծառերու ետեւէն սողոսկելով կուգային իրենց մանկական որորան եզող վարդենիի տակ թարշամած ծաղկաստանի խոնաւ դեանի վրայ նստելու . այն պահուն էր որ բաժանման տխուր անջրպետը երկուքի սիրտն ալ սկսած էր խռովել : Այս սիրածին երկու նորափթիթ նշանածները ի հարկէ սիրոյ վերաբերեալ շատ մը խօսքեր այս փոքր Խուանձնութեան մէջ չէր կարելի որ խօսէին . վասնզի ժամանակի կարճութիւնը թոյլտուութիւն չէր ընէր իրենց , բաւ համարեցին քանի մի սիրայօր քաղցր խօսքերը

միմեանց փոխանակել . և ի վերջոյ Աղանին համակրական ժողովսով մը ըսաւ Վահէին . ընկեր , մեր այգիի խաղողները կտրեցինք և զինն քաղաք փոխադրեցինք . վաղը իրարմէ պիտի բաժնուիմք . վասնզի հայրս այսպէս անօրինած է . թէ և չեմ ուզէր ձեզնէ և ձեր անկեղծ սէրէն բաժնուիլ . բայց ըստ որում հօրս հրամանն այսպէս է հպատակել պէտք է : Որուն ի պատասխանի կրտէր Վահէն . Այո սիրելի ընկերս , մեր ծնողաց հրամաններուն հնազանդելու պարտաւոր եմք . վասնզի անոնցմէ աւած եմք մեր կեանք և գոյութիւնը . և մենք անոնցմով կրնանք երջանիկ լինիլ և զիրար վայելել . ուրեմն մայք բարեաւ . անմահ պահեմք մեր սիրոյ յիշատակը . ի կրկին տեսութիւն դարձեալ այս տեղք և այս վարդենիի նոր բացուելիք կոկոններու տակը եկող գարուն եթէ Տէր կամեցի : Փոքր սրտայուզութեամբ մը իրարմէ բաժնուեցան երկու դեռափթիթ ծաղիկները եկող դարնան զիրար տեսնելու մեծ յուսով :

ՉՄԵՌ ԵՒ ԳԱՐՆԱՆ ՍԿԻՋԱՆ

Սիրոյ ճանապարհէն անցնողները միայն զիտեն թէ ձմուռան մի քանի ամիսները որչափ յամր կը քալէին Վահէի և Աղանիի համար . այս քանի մի ամիսները քանի մի հարիւր տարիներ կերէին նոցա աչքին . սէրը այն արագութեամբ կուզէր դարունը ձեռք բերել և իւր նպատակին հասնել , ինչ արագութեամբ որ ելեքդրական կայծը անմիջական կերպով կը զարնէ իւր նպատակին : Վահէ սիրոյ կուսն ի ձեռին իրբև դահիճ , ձմեռուան տխուր օրերու շրջանները խորտակել կուզէր . սպասուած դարունը շուտով ձեռք բերելու յուսոյ ակնկալութեամբ Աղանին այնպէս անհամբերութեամբ կ'սպասէր բերկրալի դարնան հասնելու , ինչպէս որ սոխակը կ'սպասէ վարդի բացմանը : Սակայն բերկրութիւն և ուրախութիւնները տեսական չեն , ամէն բերկրութեան վարադուրի ետեւի կողմը արտօսը մը կայ թողուն

պահուած . որ որ մը ուշ կամ շուտ երևան կուգայ և իւր հետ կըրերէ ուրախութեան յաջորդ վշտ և տխրութիւն : Նախազգայում մը կայ ու մարդոյս ուրախութեան օրերու մէջ մարդկանց սրտն տխրութեան աղբարար հնչակը կըզարնէ . յայնժամ մարդն իւր ուրախութեան մէջ տխրութիւն մը կ'ըլլայ , և չէ դիտեր թէ պատճառն ի՞նչ է , այս օրերու մէջ ձիւտ այս սրտուր վիճակն ունէր Ալաւնին . և իրականութիւն գտաւ նորա արտաճմէիկ նախազգայումը երբ յաճկարձ հետեւեալ նամակը անսաւ իւր գրասեղանի վրայ :

Ազնիւ ը. կեր

Մարդիկ ուղիանասի ալեաց պ'ս կորարձարանն և կրխոնարհին կրբադխին ժայտերուն և կ'անդրադատնան կ'ոյեթորին և կրփշրին : այս աշխարհի գործերը մեծ մասամբ մարդկանց իղձերէն և փափաղներէն հիւսուած և կազմակերպուած շղթայ մի է որու վերջի օղակին հասնելու համար անթիւ հնարքներ և քանքեր ի գործ կըրնեն . սակայն հոն աներևոյթ գաղտնի ձեռք մը կամ զօրութիւն մը կայ թագուն պահուած , որ մարդկանց հնարքներով և աշխատութեամբ հիւսուածները կրխորակէ : Այս պարայայիս մէջ մարդկանց մտաորակուն կեանք կ'սկսի պահ մը եանգ առնուլ , և հաւատք կրկազմէ համոզուելով թէ ինչը իւր գ ըծոյ վրայ իշխելու ազատ հեղինակ մը չէ , որով կըհարկաբարութի ընդունել բաղդ և ճակատագիր , զէպք և պատահար , և կամ թէ երկնային հեղինակութեան ոչ կամեցողութիւնը :

Մինչ քս համոզում կազմած էի թէ նիւթական կարողութեամբ երջանիկ եմ . բարոյայտէս երջանիկ եմ , և ձեր սիրոյ վրայ սաւառնելով ինքզինքս երջանիկ կրկարձէի , և ահա յանկարծակի չ'սխաեմ թէ դէպք թէ պատահմունք . բախտ թէ ճակատագիր , և կամ թէ աստուածային դաղանի մէկ տնօրնուութիւնը մեր նիւթական հարստութեան մէկ շորրորդ մասը ջրնջեց : Սիրելիս , նիւթական հարստութեան մեծ նշանակութիւն տո ոյներէն չեմ , բայց հանգիստ և պատուաւոր ապրելու նախանշանագիր եմ , գիտէք թէ ոսկին ինքն ըստ ինքեան անարժէք է . սակայն աշխարհի վրայ եղած ամէն բանի արժէքը ցոյց տուող մետաղն է : Անիկա այսօր երկրիս վրայ իշխող բացար-

ձակ թաղուհն մի է , որ ամէն բանի վրայ կիշխէ նա անդիմա . գրելի զօրութիւն մը ունի , և խիստ յաջողակ է թէ շինելու և թէ քանդելու մէջ . ոսկոյ բանակն ամէն սրտերու դոնէր կըբանայ , անաբխութիւն անոր առջեւ կըտկարանայ մեծութիւն անոր առաջ կընուաստանայ , անիկա սուր տեղ մը ունի , որով շարունակ զարդարութիւն կըվիրաւորէ . թէպէտե արդարութիւն շարունակ լալով կրբողքէ անոր դէմ . օրէնք գայն տեսած ժամանակ իւր ընթացքը կըփոխէ . անիկա ամանականգունները կըծուէ . և ողիղները կրխոտորեցունէ , խոնարհն կըբարձրացնէ , բարձրեալն կրխոնարհեցնէ . անիկա Աստուած մը չէ բայց հին աստուածներու չափ կըհրաշաղործէ : և մարդկանց վրայ կիշխէ , ասոր համար հարկադրուած եմ կորսնցուցածս պատուաւոր աշխատութեամբ ձեռք բերելու համար առժամանակեայ կերպով ձովային ճանապարհորդութեամբ ողեւորութիւն մը ընելու , կըխնդրեմ որ չափէն աւելի չսխրիք լմ առժամանակեայ բացակայութեանս վրայ , իրեք օրէն վերջ կրմեկնիմ սէրս և սիրաս ձեզ թողլով յիշատակս մի մոռանայք , մնայք բարեա . ի կրկին տեսութիւն . . . :

Իսկիւ Աստուած

Ազնիւ ընկեր ,

Ստացայ ձեր դրութիւն , որով կըյայտնէք ձեր նիւթական հարստութեան մէկ մասի կորուստը , որու տեղը լեցնելու համար ձեր ծովային ճանապարհորդութեամբ առժամանակեայ պանդխտութիւն և այլն : Եւ զձս կըյորդորէք որ չսխրիմ : Սիրելիս , ռսկին կամ հարստութիւնը չէր որ իմ սէրս ձեր սրտի հետ կայեց , այլ ձեր վեհ հոգւոյ ազնիւ յատկութիւններն էին , որ լմ սէրս և սիրտս զրաւեցին . ի՞նչէ մարդուս կեանքը եթէ ոչ ծնունդը . ի՞նչէ մարդուս վախճանը եթէ ոչ մահը , ծնունդ և մահ երկու բեւեռներն են , մէկի ծայրէն կախուած է ամբողջ մարդկութեան կեանք , միսի ծայրէն կախուած է նոցա վախճանը . արեմն մարդկութեան շղթան ծննդեամբ կըհիւսուի մահտանէն կրխորակուի . մէկով կ'սկսի միտով կրվիրջանայ , ծնունդ կըհիւսուի արարչագետական կենսական անմահ ցօղոյ պն մէկ կաթիլէն , որբութեան հեղինակե արարչագործութեան ժամանակ զեւեղեց մարդկութեան մէկ խորշի մէջ լրբ և կենդա-

Նախն և անմահ յաջորդական հոսումն իւր անսպառելի արօ
 քիւրէն : Տիեզերական ամբողջութիւն մը կայ . թէ կենդանին և
 թէ մեռեալները այս ամբողջութեան մասունքներէն են : Ստոյգ
 մահ չ'կայ , մահը վերածնութեան սկիզբն է , այն որ կրմեռնի
 իւր յաջորդին տեղ մը կը բանայ այս աշխարհի վրայ : Ընկեր ,
 այս աշխարհի կեանքը ծաղիկներէ և փուշերէ բաղկացեալ ա-
 հագին տարածութիւն մի է , որ միշտ կը կազմակերպի և կը քայ-
 քայի . մարդիկ յանդէտս ասոնց մէջ կը սաւառնին , մերթ ծա-
 ղիկները հոտասելով , մերթ փուշերէն խայթուելով , մարդկու-
 թեան շարքը երկու կարգի կը վերաբերի անոնք որ նիւթի հետ
 կայտաժ են , նոքա չեն ուզեր որ կենաց կայր խղի , հոգ չէ
 որ վարդը հոտոտած ժամանակ նորա փուշերէն խոցուին : Իսկ
 հոյւոյ անմահութեան կուսակիցները շուտով լուծուիլ կուզեն
 զիրենք կաշկանդող թանձրացեալ մարմինէն , որ երթան այն
 տիեզերական մշտնջենաւոր անմահութեան մէջ մաննն . այս կե-
 նաց մէջ թշուառներու մխիթարութիւնը իրենց հառաչանք և
 արատաւքն է . ընդհանուր մարդկութեան բաժինը է տառա-
 պանք վհատութիւն և մթութիւն : Եթէ մարդիկ այս տիեզերա-
 կան մթութեան մէջ քանի մի երջանիկ օրեր վայելեն , այն ալ
 շատ շուտով կը թաղեն անցելոյն գերեզմանի մէջ . վերստին ի-
 րենց բաժին կը մնայ մթութիւն և խաւար ու արատաւք . ահա
 ասոնք են որ ծնունդ կուտան մարդկանց հոգւոյն թոքախտի հիւ-
 անդութեան . առաջ բերելով նիւթական և բարոյական մահա-
 ցուցիչ ցաւերը , որոց մէջ մարդիկ լալով և ողբալով կ'սկսին
 իրենց հոգւոյն կարողութիւն կորսնցնել և մահացնել :

Ի հարկէ ես ալ այս համատարած մթութեան մէջ իմ բա-
 ժին ողբ և ցաւերս պիտի ունենամ ձեր բացակայութեան միջո-
 ցին : Վահէ , իղձերս կ'ստիպեն զիս ձեզ բսելու մի հեռա-
 նայք ձեր հայրենիքէն և ինձմէ , բայց բանականութիւնը բաղձա-
 նացս սանձ դնելով կըսէ , առաջադիմութեան առջև քար մի
 գնդեր , համ բերող եղիր , չեմ կրնար զձեզ արգիլել , երբ
 գիտեմ թէ ամէն զօրութիւն շարժում առաջ կը բերէ շարժումը
 կրճանի ջերմութիւն , ջերմութիւնը լոյս կարտադրէ . լուսոյ
 մէկ շշոյլը մարդկանց թափանցած է , որուն մնիք բանականու-
 թիւն կըսեմք , որ միշտ կը շարժէ և կը զործէ :

Տիեզերական ամբողջութեան մէջ շարժման օրէնք մը կայ . զի
 երկինք յարատե լոյս կարտադրէ լուսաւորելու . բնութիւն կը-
 գործէ բեղմնաւորելու . այս մշտատե շարժման աշխատութիւն
 կըսուի , որ Յրարչի մի անսխալ օրէնքն է . եթէ շարժումն
 դադրի՝ լեռները ովկիանոսներու մէջ պիտի խորասուզին . աշ-
 խատութիւն բնութեան նուազն է . ամէն բան անոր մէջ կը թրո-
 թուայ լոյսը յախտեանական անեզր անմահութեան մէջ շարունակ
 կը շարժի կեանք գործունէութիւն է . անգործութիւն մահ է և
 մեռելութիւն : Լինելն աշխատութեան պտուղն է , այն որ չաշ-
 խատիր , անիկա չ'կայ : Մարդս չհանդիս թէ պէտ նորա մար-
 մինը կը թմրի . բայց բանականութիւն կերպէ մաքր կը հանդիս .
 բայց արիւն չհանդիս . թուչունը կերպէ , ծաղիկ իւր բոյս կը-
 ծաւալէ . ուրեմն մարդս ալ պէտք է որ հպատակի տիեզերա-
 կան բարձրագոյն շարժման օրինաց իւր կեանք և պատիւ պահ-
 պանելու համար : Աստուածն անգամ շարժման մէջ է . վասնզի
 իւր ամենազօր կարողութենէն միշտ անընդհատ լոյս կը բղխի բո-
 լոր էութեանց շարժումն և կենդանութիւն տալու համար :

Նոքա դատարկութեան եղբայրացիներն են . որք առանց
 նպատակի անգործութեան կը դատապարտեն իրենք զիրենք : Նոքա
 չտեսնուելու համար երկրիակ քոյրերու ստուերներով կը ծած-
 կուին , այն է տղիտութիւն և խաւար գիշերոյ : Եւ հողմ արա-
 ծելով , օդով կը սնանին :

Վահէ , բանականութիւն չներեր ինձ սիրոյս շղթաներով
 սիրտդ սեւեռել , և զձեզ իբրև գերի իմ սիրոյս ետևէն քաշել
 թէ և իղձերս կուզեն որ այնպէս վարուիմ ձեզ հետ , միայն այս-
 չափ կը սեմ թէ այս աշխարհ մի նուագարան է , որու ներդաշ-
 նակ ցնցումէն առաջ կուգայ մշտահոս սէրը , այն սէրն է որ
 իմ սիրտս ձեր վհանձնութեան հովանոյն տակ զհտեղելով ձեր
 պաշտպանութեան յանձնեց , ուրեմն բացակայութեանդ մասին
 չափէն աւելի չեմ ուզեր ախրիլ սակայն պիտի մահանամ երբ
 իմ սէրս քու սրտէդ հանելով զիս մոռանաս :

Մարդ մը այն ժամանակ միայն ամենաթշուառ կը համարուի .
 երբ կըսիրէ փոխադարձ շփուրի . եթէ մարդկանց փափագա-
 նաց լրումն կայ . այն ալ իրենց գեղեցիկ երազներու իրականաւ

Թեան հասնելն է : Աւսէ , աշխարհի և ոչ մէկ վտայիք կրնայ սիրոյ ծածկոյթ լինիլ և դիտէք թէ զօրաւորն ուրիշի պէտք չունի . տկարն է որ նեցուկ կրփնաուէ և իմ նեցուկս սէրս և սիրտս ու պատիւս ես : Աղատ կը թողում զքեզ զինալ ուր որ կամիս , որքան որ մնաս . միայն ազատ չես իմ սէրս և յիշատակս մտնալ . խաղաղութեան հրեշտակի պաշտպանութեանը կը յանձնեմ զքեզ , երթաս բարեաւ խաղաղութեամբ վերադարձիլ յուսով կ'սպասեմ :

40-իդ Աղաւի

Աւսէն արդէն պատրաստուած էր ճանապարհ ելլելու և ծովու եզերք զինք սպասող նաւը մտնելու . երբ Աղաւիի նամակը ձեռքը հասաւ . կանգ առնելով կարգաց , աչքերէն քանի մի կաթիլ արտասուքները վազեցին . որչափ որ ուզեց իւր զգացումները ծածուկ պահել . այնչափ ալ շուտով զգացին իւր շուքը գտնուողները թէ այն նամակը իւր նշանած Աղաւիին կը հասնէր իրեն : Աւսէ յայնժամ սրտայուզութեամբ մը ըսաւ . մարդիկ երբեմն իրենց կամաց հակառակ չուզելով կը խոնարհին ճակատագրին . ուչ մնացինք նաւ ելլելու ժամանակը հասած է զնալ պէտք է , և ծովու եզերք իջնելով նաւը մտած ժամանակ Աղաւիին և նորա մայրն հոն ծովու եզերք կանգնած տեսաւ . Աղաւիին աչքը արտասուքով լեցուած սրտատրոփ իւր նշանածին կրդիտէր . Աւսէն առանց խօսելու գլխոյ յարդական խոնարհութիւն մը ընելով Աղաւիին մօրը . և աչքի ծայրով Աղաւիին նայուածք մը նետելով դառնացեալ սրտի նաւ մտաւ . և անմիջապէս նաւը առագաստները պարզելով սկսեց իւր ճանապարհ շարունակել . Աղաւիին իւր աչք չ'հեռացոյց նաւը դիտելէ մինչև որ հեռաւորութիւն զայն իսպառ յափշտակեց իւր տեսութենէն և աներևոյթ եղաւ . սիրոյ ճանապարհէն անցողներ միայն դիտեն թէ նոյն բաժանման միջոցին ի'նչ կ'զգային այն երկու սիրածին գեռափթիթ սրտերը ի'նչ կրկրէին իրենց մէջ . նոքա անշուշտ անձայն սիրոյ վերաբերեալ ամէն բան սրտէ ի սիրտ իրարու կը հաղորդէին , և այն սիրայօդ զգայական անձնունչ խօսակցութիւնները որք փոխադարձաբար սրտէ ի սիրտ ներշնչեցին անոնց ամէնքը սիրոյ պաշտպան երկնային ոգին չուզեց որ երկրի վրայ մնայ . այլ անոնց ամէնքը իր և զարնան նորափթիթ գեղեց

ցիկ ծաղիկներ ժողովելով ծրար մը շինեց և իւր թևերու վրայ առած Աստղիկան երկինք վերասլանալով անոր հեշտալուր լսելեաց հաղորդեց :

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԲԱՆԻ ՄԵՋ ՀԻՆ ՄԵՆԱՍՏԱՆ ՄԸ

Գարնան զուարթ ամիսներու Ապրիլի վերջի օրերու մէջ գեղեցիկ և զովարար օդը ստուերամած անտառը մամուկատ գեղեցիկ ըստ ինքնեղով հիւստած կանանչ ծաղկալի և տերեալի ծառերը բարձր սարերու ձիւնապատ գագաթներէն վար սահած ջրվէժները փոքրիկ գետակները և առուակները նոր լեզու ելած ձուվացող թութակները և սոխակները անտառի մէջ ուսուսող վայրի այծերը ջինջ հայելիի նման թխաստիլ կապուտակ հանդարտ ծովակ մը որու արեւելեան կողմը կը զտնուէր Անայ գաւառը այս ծով իւր ծոցը կրկրէր չորս կղզիները . որոց մինն էր անմարդարնակ և թուջոց բնակարան Առտէր . երկրորդն սոյն կղզւոյն հարաւային կողմը կը զտնուէր Ախթամարայ կղզին . որ արժրունեաց ժամանակէն մնացեալ հին փառաւոր վանք մը . և միարանութիւն ու կաթողիկոսարան և կաթողիկոս մը ուժէր . տաճարի վեհ հնութիւն և սրբաբաշ քարերու վրայ փորագրուած պատկերները իրենց քրիստոնէական նշաններով կուգային տեսնողի աչաց զմայլումն տալու և արժրունեաց հարստութիւն յիշեցնելու իրենց կրօնական ամէն զգացումներով , սոյն հին յիշատակավայրի աթոռոյն կրաիրէր հայոց ազգի Ախթամարայ տանն կաթողիկոս և Վիմ անպատաներու կղզիները իրենց ծոց կը կրկրէին մէկ մէկ վանատուն , վարդապետ , սարկաւաղ և քրձազգեսաց միարանները , որք ծոմապահութեամբ պահօք և աղօթի ք օրը եօթն անգամ ժամերկութեամբ և սաղմոսիք ու օրհնութեամբ Աստուծոյ անունը կը փառաւորէին այն նուիրական տաճարներու մէջ : Սոյն ծովային և ցամաքային բնութեան հիանալի տեսարանի մէջ և ձէն փոքր բլրակի մը վրայ աղբիւն բեկորներէն մնացեալ հին մե-

6814-57

նաստան մը կրբարձրանար . մենաստան իւր հարաւային կողմն
ունէր թաւախիտ անտառները և բարձր լեռները , որոց ստորոտ
լայնածաւալ անտառներու մէջ կը ծածկուէին սոյն լեռները ի-
րենց ձիւնով ծածկուած գլուխները ամպերու մէջ կը ծրարէին .
բնութիւնը այս յերանց ոմանց վիճակը յեղափոխած , նոցա բը-
նական երևոյթ խանդարած դադաթները ծուած և խարխուղ վի-
ճակի մէջ դրած էր :

Անտառի մէջ այժեամբերը այն դէղադէղ դալարիներու վրայ
ճախը առնելով սիդապանծ կը ճէմէին . ընձուղտ ամենէն բարձր
ծառերու ճիւղերուն իւր վիզն երկարցոցած նոցա կանանչ տե-
րեւները և նորբողոց ծիւրերը կը կրծէր . ծովու մտաթիւն
հզօրեղապէս կազդէր կլիմայի վրայ . և խոնաւութեան պատճա-
ռաւ հողը բարեբեր էր և պտղատու . անթիւ ծովային օձերը
իրենց խորշերէն ելած մենաստանի հիւսիսային ծառերու վրայ զե-
տեղուած արեգական ջերմութենէն կը տաքնային . ձուկերը այն
հանդարտ ծովու յատակը միմեանց ետեւէն սրարչաւ կը վազէին
միմեանց վրայ ելլելով զերար կլանելու . ձկնորս կարթ ի ձե-
ռին զանոնք խիստ դժուարութեամբ կը որսար . այն ծովու մէջ
ցցուած ժայռերու վրայ ցիրոցան տարածուած կը տեսնուէր
խորտակուած նաւի մը բեկորները . ջինջ ծովու յատակը ամ-
պարզ կերպով կը տեսնուէր վիթխարի թնթանօթի մը փայլուն
պատկերը . սոյն զուարթ աւուրը գիշերը կը յաջորդէր . այս ամէն
գեղեցիկութիւն և զմայլելի տեսարանը իւր ստուերի մէջ ծրա-
րելու մեծ ճգամբ :

Արդէն արեւը իւր գլուխ դէպ ի արեւմուտք խոնարհեցուցած
էր . այս պահուս հիւսիսային կողմէն ամպային կոյտ մը հորիզո-
նի վրայ յայտնապէս կը տեսնուէր լուսինը նրբածիր մահիկի ձե-
ւով արեւելքէն ելլելով սկսած էր իւր հորիզոնական գիծը
յստակ կերպով ծրարել . յայնժամ լուսնոյ դողողուն նկարը
մենաստանի հիւսիսակողմը գտնուող ծովու հեղուկ մակերևոյթի
վրայ ցոլացած կը տեսնուէր :

Երկնից յստակութիւն զենիթի վրայ թանձրացող օդի մջէն
խիստ պարզ կը տեսնուէր :

ԵՐԿՈՒ ՈՒՂԵՒՈՐՆԵՐԸ

Բնութեան սոյն հրաշալի տեսարանի մջ երկու գծրադէները
գիշերուան մշուշներու մէջ ծածուկ կը մնային . կարօտ իրենց
յօղնած և թալկայեալ մարմինը կազդուրելու համար պատառ-
մը հացի և հանգիստ ու աներկիւզ քնոյ մը . մանաւանդ քունը
որ մարդոյս սրունքները անկարող վիճակի մէջ կը դնէ յօղնած
մարմինը վերցունելու , մեր ուղեւորները այս գիշեր ժամանակի
մէջ յօղնած և իրենց ճանապարհ կորսնցուցած սեւեռեալ կը-
մնային մթութեան մէջ . ինչպէս որ մադնիսայեալն զինք մագնի-
սայնոդէն : Ստէպ տեսնուած է որ անմկնելի դիպուածոց մէջ
հրաշալի խորհրդաւոր դործերը պահուած կը լինին , որք յետոյ
գերբնական զօրութեամբ մը կը յայտնուին , միևնոյն սքանչելիք
պատահեցաւ մեր ուղեւորներուն , վասնզի նախախնամական տնօ-
րէնութիւն իւր անդիմադրելի գթութենէն շարժեալ օգնութեան
ձեռք կարկառելով կուզէր կազդուրելով աղատել զանոնք , որք
մնլորեալ ոչխարի պէս անտառի խորերու մէջ անդք անօգնական
վայրենի կենդանեաց գիշակեր գազանաց որջերու մօտ լքեալ ըն-
կած էին առանց դիտնալու իրենց որ կողմ դնալը : Այն պահուն
մինչ գազանաց ահաւելի ձայները զիրենք կահարեկէր . լուսինն
սլ արեւմտեան սարերու ետեք մանելով իւր երեսը պահեց ,
բարձրահասակ ծառերու տերեւները աստեղաց լոյս կը ծածկէր և
գիշերուան խոր մթութեան վրայ խաւար մը ևս կաւելցունէր ո-
րով ամէն առարկաները ամենէն սրտոտ աչքէն անգամ անտե-
սանելի կը մնային . նոյն ժամանակի մջն էր որ անբացատրելի
զօրութիւն մը հեռուէն ճրաղի մը աղօտ լոյս տարբազդներուն
առաջնորդ կը զրկէր . ինչպէս որ երբեմն հրեղէն լուսոյ սիւնը
անապատի մէջ թափառող Մովսէսի ժողովրդեան կառաջնորդէր .
մեր ուղեւորներ սոյն հրաշալի լուսոյն հետեւելով մինչև արշա-
լոյս կը գալէին . բայց առանց շէն մը հասնելու լոյս կորսնցուցին
սոյն անակնկալ և յուսահատ վիճակը հարկադրեց զիրենք զկայ
առնուլ և լուսնալու սպասել , և արշալոյսի թմրեցուցիչ քունք

գանձեր սողողայ վիճակի մէջ դրաւ երկար ժամանակ մը : Երբ արթնցան իրենք զիրենք Սորսլ աւանի բարձրակատար լեռան գլուխը գտան , յայնժամ գոհութիւն սալով զիւրեք պաշտպանող զին կըսէին , այն աներոյթ և պաշտպանողական ձեռք որ ըզմեզ ազատեց այս գիշեր ամէն չար և պատառչ բազաններէն երանի թէ ինքզինք ցոյց տար մեզ մեր երախտագիտութիւն յայտնապէս մատուցանելով իրեն մեծութեան և փառաց : սակայն գիտեմք Աստուած իւր դործերու մեծ մասը թաղուն պահել կուզէ . բայց մեք պէտք է որ նորա սնրայատրելի գործոյ վկայութեամբ ճանաչեմք նորա մեծութիւն և շնորհք ու ողորմութիւնները է ինչպէս որ բոլոր մեզ . այսպէս ալ առ համայն արարածս :

Յրգէն գիտեմք թէ մեր ուղեորները թէ չտիէն աւելի յոգնած էին և թէ անօթի և հաց չունէին , կամաց կամաց Սորսլ գիւղ գնալով իրենց սոցիալահի հացը մտաւրով ճարեցին . մեծ ընկուզների մը թակ նստելով հանդիստ քուն մը քնայած երբ արթնցան սեսան որ օրը երեկոյ էր իրենց մտրայած չորաբիկ հացը աղբուրի մը ջուրի մէջ թաղելով պարկեշտութեամբ ուստիէն վերջ իրենց գոհարանական աղօթք կըմատուցանէին բարեբարին Աստուծոյ . օրը երեկոյայաւ երկնից կասուտակ երեսի վրայ արդէն սկսած էին աստղները թարածիլ և լուսինք իւր մահեկաձև երևոյթով աղօտ լոյս մը կըտիւտէր մեր երկրագունդի վրայ , պարնան զեփիւտները խիտ ծառերու տերեւերու վրայ շփուելով սահուն կերպով մը սուլելով կանցնէին , այս խոր լուսութեան մէջէն մեր ուղեորներէն մինն որ աշխոյժ երիտասարդ մի էր թախծեալ սիրտ մը ցոյց կուտար իւր ընկերոջը :

Պէտք է գիտնալ թէ քանի մի օր թող այս երկու երկտասարդ ուղեորները վկայածը բերած միացուցած էր , և որք զատ զատ նպատակաւ կուղևորէին . և միշտ իւրաքանչիւրք իւր նպատակը խիտ զլուսութեամբ իրեն գազանեաց կըվերապահէր , կ'ըսէր մինն միւսին , բարեկամ բարբառայործութեան ժամանակ Աստուած քարերք ստեղծելով և բազալորելով երկիրները արտագրեց . և ցամաքը ծովէն բարձրացունելով մարդկայն բնակութեան վայր օգտակարեց և ցամաքը ծովէն բարձրացունելով մարդկայն բնակարարեց :

ներու շինութեան ձևը չ'զօծեց . այլ դայն մարդկայն հնարագիտութեան յանձնեց . որ իրենց ձեռքով իրենց բնակարանները շինեն իրենց ուղած ձևերով . ուրեմն այս գիշերուան համար այս ծառի ճիւղ և տերեւներն են մեր բնակարանը , և նորա ցցուած ոտները մեր բարձերն են , վերմակ մը կըպակսի , այն ալ թող Աստուծոյ նախախնամական խնամք լրացունէ :

ԽՈՐՀՐԻԱԾՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Միւսեր ուղեորներէն մինն , խորհրդաւոր ձեռք մը կայ , որ թրիւից բարձր աստիճաններէն լուսութիւն խաւարի մէջ ծրարած կըբերէ աշխարհի վրայ կըտարածէ . յայնժամ օդի մէջ երկրի վրայ գտնուող ամէն կերպանները յարթութեանէ ի քուն կըփոխէ , վշտահար մարդկանց մտածութեանց ամենէն մեծ խորհրդատուն գիշերն է . ինչպէս որ գիտութիւն մարդուս միտք մեկուսացնել կուզէ , այսպէս ալ վիշտերը մարդկանց մարմինը մեկուսացնել կուզեն . ինչպէս որ մենք մեկուսի եմք ընկերական խումբերէն և տարակայ մեր հայրենիքէն :

Ընկեր , կայծ մը սիրտս կը յուզէ նպատակիս հասնելու , չ'զիտեմ թէ պիտի յաջողեմ թէ ոչ :

Սակայն կըհաւատամ թէ յարատե աշխատութիւն և երկայնամիտ համբերութիւն շատ մը կըճռտա խնդիրները լուծած են և ի հարկէ իմ խնդիր ևս իւր լուծման աւուր պիտի հասնի . ուրեմն հարկին առջև դուրս խոնարհելու է :

Կըտեսնեմ թէ ծերացեալ կաղնիները ճարճատուտով կըխորտակուին . և անոնց կըյաջորդեն իրենց արմատէն շտապիկեալ բողբոջները և նորատունի ծառերը :

Ժողովրդոց ապրելու օրերու թիւերը հաւաքելով , շարաթները ամփաները տարիները և դարերը կըկաղմեն . այս յաջորդական հոսանքի մէջ բնութիւն և ժամանակ ձեռք ձեռքի տուած երկ-

նային հեղինակութենէն իրենց յանձնուած պարտքերը կրկատարեն ընտրութիւնը ժամանակի մէջ (առանց հաւասարութեան չափ և կշիռ նկատողութեան առնելու) փայտէ օրօրոց մը և փայտէ դադաղ մը շինած է : Մէկին ծնունդ և կեանք տալով օրօրոց կըղնէ . միւսին մահ տալով կեանք կըբառնայ ի դադաղկըղնէ . ըսել է որ օրօրոցի յաջորդն դադաղն է , և օրօրոց ու դադաղ միմեանց սերտ և մշտնջենաւոր դաշնակից հաւատարիմ եղբայրներ են , դադաղ մտնողն անձանօթ աշխարհ մը կըլնայ , որու վիճակի դաղտնիք տրամաբանից բացատրուած չէ , բայց ի Աստուածաբաններէն , իսկ օրօրոց մտնողը օրերու թուոյն հետ կ'աճի և կըզօրանայ օրմն ալ մարդկութեան շարքի մէջ մեծ կամ փոքր տեղ մը կըբռնէ :

Այն մտաց լոյս տալ պէտք է , զի միտք ինքնին խիստ ամուլ վիճակ մը ունի . թէև տրամագիր է տեսածները և լսածները ընդօրինակելու և անոնց օրինակին հետեւելու :

Լոյս և խաւար մը կայ որք շարունակ իրարու կըյաջորդեն . լոյսէն կրնայ ամէն բարութիւնները ակնկալուիլ . իսկ խաւարն ամուլ է . իսկ անկէ բան մը չ'ծնիր . յաւիտենական անսպառելի աղբիւր մը կայ յորմէ ամէն բան կըբղխի բայց ի խաւարէն որ լուսոյ պակասութիւնն է :

Քնութիւնը իւր օրէնքներով զմարդիկ միմեանց շատ մօտ արտադրեց . բայց կրթութեան և քաղաքականութեան ձեւը եղանակը այլևայլ կ'լինաներու ներդրութիւնները մեծամեծ անջրպետները սահմանեցին անոնց . և զանազան վիճակները ստեղծեցին , մինն պատուոյ գահոյն վրայ հանելով , միւսն մոխրի վրայ նստեցնելով : Սոյն զանազան աստիճաններու անունով մկրտուած ամէն մարդու աշխարհ գալոյն և աշխարհէն ելլելուն ճանապարհ ձև և եղանակ միեւնոյն է . տարբերութիւն մը կայ որ ոմանք ի ընուստ բարւոյն տրամագիր կըծնին . ոմանք ալ ի շարիս յաջողակութեան տղեղ բնազդումներով աշխարհ կուդան մինն տղէտ անուան տակ ամենուն ատելի և ամենուն զղուելի . միւսն գիտուն ամենուն սիրելի և ամենուն հաճելի , գիտունը կըշինէ , տղէտը շինուածը կըքանդէ . տղէտ կեթթայ բամբակութեան աստիճանին կըհասնի , իւր լեզուն սանձել չ'գիտէ , կը-

խորհի այն անհեթեթ և այլանդակ բաներու վրայ , որք տրամաբանութենէն իսպառ հեռի են , կուզէ ըսել այն բաները որք լրջմտութենէն հեռի առասպելարանութիւններ են . կրթօսի այն ձև և եղանակաւ ինչպէս որ կրթօսին հողմերու շնչին և ջուրերու խոխոջին շատ կրթօսի և քիչ բան կըհասկցնէ . երբեմն ալ հասկցնել ուղածը իւր երկարաբանութեան մէջ կըկորսնցնէ . երբեմն բնաւ չ'սօսելով ուրիշի սիրտ կըկարգայ . և իւր մէկ նայուածքով շատ մը բաներ կըհասկցնէ , տղէտն անհնարն կ'առաջարկէ . գիտունը հնարաւորն և այն կարի զգուշութեամբ տղէտն կ'սկսի առանց նպատակի , գիտունի զործերն միշտ նպատակաւոր են . տղէտ սկսելոյն կընայի . գիտուն վախճանին և նպատակին կընայի :

Երկրագունդի վրայ սփռուած տղէտ անհասանքն այն յաւիտենական մանուկներն են , որք առանց իրենց գիտութեան և հաւանութեան կըմղուին դէպի այն նպատակը , որ իրենցմէ իսպառ անձանօթ է . ամէն ակումբներու մէջ լուիկ խումբ մը կայ որ զօրաւոր ձայնից ետեէն կերթայ . ինչպէս Իսահակ հլու հպատակութեամբ Արրահամու ետեէն գնաց զոհ և պատարագ լինելու . անհուն տարածութիւն և յաւիտենական մշտնջենաւորութիւն ու անմահութիւն մը կայ , ասոնց մէջէն մարդիկն են , որք սահմանուած ժամանակը և նորա մաներորդները , այսինքն վայրկեան , օր , շաբաթ , ամիս , տարի , և դար անձրեկի այն կաթիլներն են , որք գալով և գնալով յաւիտենականութեան անհնութեան մէջ կընկղմին ժամերու նախորդը իւր յաջորդի մեծ քոյրն է . ասոնք իրարու ձեռքէ բռնած իրարմէ անբաժանելի կերպով կըքալեն . երջանիկ մարդկանց աչքի առջևէն խիստ արագ կերպով կ'անցնին . իսկ թշուառներու և տառապեալներու համար շատ յամրաքայլ են . թշուառները գեհնապարաներու պէս քաւարանի մէջ անհամբեր կ'սպասեն իրենց ճակատագրին , գաղտնի զօրութիւններ կան . որք աշխարհ կըյուզեն , ոմանց կուտան բազմատեսակ ուրախութիւն և զուարճութիւն , ոմանց կուտան ամէն տեսակ ցաւ և տրամուլիւն ու թշուառութիւնները թշուառութեան դպրոցէն ելլողները խիստ լաւ կերպով կըհասկընան իրարու լեզուն , և զլորուելու վտանդէն զերծ մնալու

համար իրարու կրկութիւնն . թշուառութեան տանջանքներով լինելեանք ունեցողները տոկուն սիրտ և համբերատար ուղի կ'ստանան , որք ուրիշանոսի ալեաց դէմ տոկացող ժայռերու պէս անշարժ կրմնան իրենց զարկած աղէտներու դէմ : Թշուառի արտասուաց կաթիլները կրխօսին այն ամէն բաները , զորս նորա կապկապեալ չեղուն շիրնար արտասանել ողորմութիւնը թշուառի սիրտ իւր բոյնէն հանելով երախտաւորողի ձեռաց կր յանձնէ . թշուառը իւր ունեցած ամէն բան կուտայ , միայն մէկ բան կր պաղատի . այն է չհարկադրել զինք իւր խեղճը բռնի կերպով մեղցունելու :

Մարդիկ մշտնջենաւոր ծարաւ մը ունին , որուն իրենց հասկըցած լեզուով ազատութիւն և հաւասարութիւն կը սեն . սակայն բացարձակ ազատութիւն ձեռք բերելու խորհուրդները երազներու կանդէն կը համարուին ըստ իս . վասնզի բնութեան չկամեցածը չ'դիտեմ թէ մարդիկ ում ձեռքէ խլել կուզեն , եթէ բնութիւնն ուղիւր մարդկանց բացարձակ ազատութիւն նուիրագործելու , զանոնք հաւասարութեան մէջ կ'արտադրէր մինն զօրաւոր միւսն անզօր . մինն մտացի . միւսն տկարամիտ չէր արտադրէր . այսպէս ալ միոյն կեանք օրօրոցի մէջ խղիւղ . միւսն տանել հարիւրամեայ հասակին հասցունել . ուղղութեան տարադէպ գործողութիւն չէր կատարէր , այս զարտուղի անհաւասարութիւնը բնութեան մէկ անիմանալի դաղտնի խաղն է . որ աշխարհի սկիզբէն մինչև ցայսօր թաղուն պահուած կրմնայ : Մարդկանց ազատութիւնը սահմանափակ է , խորհուրդը , ազատութեան սահմանը օրինաց մէջ զետեղեց : Ձեռն սխալիւր անոնք որք բացարձակ ազատութիւն և բացարձակ հաւասարութիւն կերտղեն . ես կրկարձեմ թէ նորա ուսմիկները կրխարեն , անոնց ձեռքի եղածը յափշտակելու համար : Սանձարձակ հաւասարութիւն մարդկանց աշխատութեան և սեփականութեան սահման կրկոխտտէ և զօրաւոր ծոյլերուն իրաւունք կուտայ . իշամեղուններու պէս համեստ մեզը շինող տկար և աղքատներու աշխատութեան իրաւունք յափշտակել և իրենց սեփականել . սանձարձակ ազատութիւնը զօրաւորները վայրենի կընէ . եթէ չես հաւատար՝ դատաստան ըրէ ծովու ձկանց երկնից թռչնոց և երկրի վրայ գանուղ դազանայ

և անանոց վրայ և դարձեալ խորհէ քու անձիդ վրայ . հոն պիտի համոզուիս թէ բացարձակ ազատութիւնը միսսակար է և վտանգաւոր մարդկանց համար . բացարձակ ազատութիւն վրնտրողներէն կայսրէն սկսեալ մինչև վերջին սոսկական և ոչ մէկ կըցած է ձեռք բերել , բոլորի յոյսն ալ թեթեւ երազներու պէս եկած ու անցած գնացած են : Սանձարձակ ազատութիւն , և բռնապետական տիրապետութիւն երկուքն ալ խոտելի են , գովելի են համեստ և պատուաւոր միջասահմանի մը մէջ երբ պարտոց և իրաւանց վրայ հաստատուած լինին :

Ըսած է իմաստասիրի մէկը Վաղատութիւն այն գեղանի սիրուհի է որ զինք սիրող կը անանկացնէ առանց անոր մօտենալու : Այս աշխարհ մարդկալի իջևան մի է . յորում մարդիկ կիջնան ու կեղլեն անոր բարիք վայելելու մեծ յուսով . բայց շատերը կենաց Դանապարհի մէջ իրրև ապուշ գինով խելացնոր իրենց դատումը կը կորսնցնեն . կարծողներ կան թէ կընան աշխարհին յաղթել . սակայն մինակ առաքինութեան հեղինակն էր որ անոր զուխ խոնարհեցոյց . մարդիկ շահամոլութեան ծարաւ մը ունին որ ձեռք բերելու համար ձոլու ձուկերու պէս զօրաւոր անզօրի վրայ կեղլէ զայն ջուրի խոր ընկղմելու և նորա Դարակը ձեռքէն խլելու . ասոնց մէջէն բաւականատէր խոհեմ և համբերողը շատ չբնասուիր . իսկ ընչաքաղցները միշտ հալածման և նախատանաց ենթակայ են . անիրաւին ասպարէզ չբանալու համար խորին իմաստութիւն , մտաց հաստատութիւն , անաչաւ արդարութիւն , երկաթեայ ձեռք , և հրեղէն սուր պէտք է : Բնութիւն քանի մի պարագայի մէջ անարգար բաշխումները ըրաւ , որով մարդկանց իրաւացի տրտունջները հրաւիրեց իւր վրայ : Բայց նա գեղեցիկ հնարագիտութեամբ մը մարդկանց մտաց ծախս հիւանդութիւնները տալով գանոնք նախապաշարեց և ըսել տուաւ թէ մէկի զօրաւոր ծնիլը և միւսի անզօր լինելը երկնային հեղինակութեան մէկ կարողաբութիւնն է :

Բնութիւն ինքզինք արդարացնելու համար ուղեց որ Ըստուածային հեղինակութիւնը մարդկանց քննադատութեանց ենթակայ ընել տայ . մինչդեռ բնութեան հեղինակ այս պաշտօնը կատարելու հոգը իրեն բնութեան տուած է , բնութիւնը ինչպէս որ

մարդկանց գիմաց գծադրութիւն միայն չարտադրեց . այսպէս ալ անոնց զանազան կամք և կարծիք ու համազումներ տուաւ . բնութեան այս սահմանադրութիւն ընկերական աշխարհի խաղաղութիւն վրդովեց և ալեկոծութեան մէջ դրաւ . սակայն Աստուածային բանականութենէն օժանդակուած , բնութենէն աւելի խմաստուն մարդիկ դեղեցիկ հնարագիտութեամբ մը բնութեան սահմանադրութիւն յեղաշրջեցին . երբ զանազան կամքերը և կարծիքները ու համազումները հաւաքելով բանականութեան օրինաց ուռվանի մէջ զետեղեցին . թէպէտ բնութիւն սրտմտեցաւ մարդկանց այս հնարագիտութեան վրայ բայց վրէժխնդիր չեղաւ . զի համարուեցաւ թէ մարդկանց հնարագիտութիւն իւր բնական սահմանադրութենէն աւելի օգտակար և բանաւոր է մարդկանց վիճակը խաղաղութեան մէջ սրահելու համար :

Գրութիւններ կան , որոց դեղը մարդկան սիրտ կը յափշտակեալ բայց միւս կողմէն նոցա ազատ կոմեցողութիւն կը կաշկանդէ , վարկենական փոստումներ կան , որք մշտնջենաւոր հարկ կը լինին , ես կը յարգեմ այն ամէն սղատութիւնը , որք բանականութեան օրէնքներով նուիրագործուած են . հաւատարմութեան ուխտ և դաշինք մը կայ , որ թէ բնութեան , այլ բանականութեան օրէնքով կը հաստատուին , մարդ մը իւր բանականութիւն չանպատուելէն առաջ չհամարձակիր իւր դաշինք դրժել . այս պարագայիս մէջ ոմանք բնութեան օրէնքին , ոմանք բանականութեան օրէնքին ետեւէն գնալ կուզեն , ըստ իս բնութենէն աւելի բանականութեան դժած ճանապարհէն գնալը նախապատիւ է :

Այս խորհրդաւոր և հրահանգիչ խօսքերը վերջանալու մօտ էր երբ քուճը գիշերուան ոգին նոցա վրայ հասնելով զգայարանքները կը շղթայէր , մարմինը զօրացնելու տկարութիւնները մեղմացնելու . անոնց մարմնաւոր և մտաւոր աշխատութենէն յոգնած զգայարանքներ ջրիցը ուղեղ և ամէն միանունքները ու գործարանները կազդուրելու : Գունը բարեբար ձեռք մը ունի , որ թմրութեան ծաղիկները սփռելով մարդկանց վրայ զանոնք անզգայ վիճակի մէջ կը դնէ , այն սրահուն մարդիկ իրենց ամէն առեւտները լրացնելը զգացածները կը մոռանան : Այն քաղցր

քնոյ մէջ մեր ուղեորները կենսանորոգ հանդասութիւն մը ձեռք բերին , յորմէ մեծ վստահութիւն աւելն իրենց ճանապարհ շարունակելու կարողութեան մասին :

Ա.ԲԱՂԱԳԻ ԶԱՅԻ ԵՒ ՈՒՂԵՆՈՐԵՐ ՃԱՆԱԳՐԸ ԵՒ ԵԼԻՆԸ

Ա. քաղաղի ձայն . որ գերբնական զօրութիւն մը ունի , գիշերուան ամէն չար ոգիները կը հաշտէ . ինչպէս որ արշալոյսն ալ գիշերային ջրջիկները աներևոյթ կընէ : Մեր օղեօրները արթնցած անհամբեր կ'սպասէին աքաղաղի հրաշալի ձայնին , և արշալուսոյ փրկաւետ դրանց բացման . որք գիտես թէ իբրև գիշերուան դահիճք սուր ի ձեռին կուգէին բոպէներու յաջորդական թիւերու շղթաներ խորաակել , յուսացած արշալոյսն շատով ձեռք բերելու մեծ անհամբերութեամբ : Հասաւ սպասած ժամը , աւելն ուղեորները իրենց հայրն պարկ և դաւազանները հեռացան այն դիպուածական յիշատակաւայրէն և սկսան անտառի մէջէն վաղող փոքր առուակի օձապտոյտ հոսանայ հետեի և իրենց ճանապարհ դէպի հարաւակողմ առաջ տանել : Նախընթաց ատր սաստիկ ջերմութենէն ծաղումն առնող գոլորշիներն թանձր և սևաթուր ամպ մը կաղմակերպած էին որոց կընկերանար իբրև ուղեկից . մերթ րոգ մերթ կ'որոտար անձրեւելու մեծ սպառնալից խոնաւ հով մը կ'փչէր խառն ջրային փոշիներով . սակայն գիտես թէ խորհրդաւոր ձեռք մը զայն հեռու կը պահէր իրենցմէ որ չ'փնասուին :

Այն խոնաւ դիշերը իւր հետ վճիտ ցող մը բերած և տարածած էր այն լայնածաւալ անտառի թուփերու և տերեւներու վրայ , ուղեորները անտառի բլրակի մը զառկալայրի աւազուս վէտերուն հետեւելով ծանր քայլերով տափարակ դաշտավայրի մը կ'առաջնորդուէին . արշալոյսի անհետանալէն քանի մի րօպէէն յետոյ դաշտի հիւսիսակողմը ծովեղբայրի մէկ անկիւնը փոքրիկ դիղ մը կը սեննուէր . օղեօրք իրենց քայլերը արա-

գիւրջ այն դիւղը հասան, հոն սկսաւ անձրեր . փայլալը այն սե-
ռուլը ահօսելով ոչը հրեղէն շեղանկիւնով մը ճեղքեց կայծակը
տեղէ ի տեղ ծառէ ի ծառ ոստոսաւելով երկիրը յնցեց . և
զայն ճեղքելով կերթար նորա խոտերու մէջ կ'անհետանար .
անձրևները երկինքէն իջող նեաերու պէս ինկած տեղերնին կը
ծակէին , անձրևին փոթորիկ կը յաջորդէր , որ առաջ կուգար
ամպի և հովի ելերդրական հոսանայ միաւորութենէն :

Երբ տալերայ խռովութիւն իրենց նախնի խաղաղութեան վե-
րագարձաւ կըսէր մեր տրամաբան ուղեորը խիստ սքանչելի են
բնութենէն այստրաստուած ամէն տեսարանները , մանաւանդ
գարնան սիրուն տեսարանը , որ մարդկանց հողին իրենց մարմի-
րէն բաժանելով յերկինս կը վերաւայնէ Աստուածային անհոն
տարածութեան մէջ դանուած սքանչելեաց վրայ զմարդն կը հիւ-
ցնէ և կ'սքանչացնէ :

Ի՞նչ բարձր հեղինակութիւն , ի՞նչ մեծ ճարտարապետութիւն
ի՞նչ սքանչելի հանձար . ի՞նչ վեճով տեսարան :

Կ'ընդունիմ թէ հոգիս այս մեծ հեղինակութեան շնչոյ զօ-
րութեան մէկ արդիւնքն է . նա է սէր արարիչ ամենայն էա-
կաց կեանայ և մահու , սրտով և հոգով կը խոնարհիմ անոր
ոտից պատանդանին :

Աբանչացեալ կը բաննեմ երկրիս վրայ բնութեան քերկրառիթ
տեսարանը . նորա սքանչելարուեստ կերտումները , գեղեցիկ
սրարտէղները , անուշահոտութիւն բուրոյ ծաղիկները , վայրի
և ըստանի ծառերը , կանանչ սերերները , ծաղիկները և սը-
տուղները , չայնատերև հսկաց բնկուղիները , գեղեցիկ թթենի-
ները , սրբ իրենց կանանչ գլուխները գէպի վիք բարձրացուցած
երկինց ազօս կապուտակի վրայ սքանչելի նկար մը կը ձեւացնեն .
այս շնորհալի տեսարանը անբացատրելի յախճապութեամբ ըզ-
սարդն տարօրինակ կերպով նոր երեակայական աշխարհի մը կա-
ռաջնորդէ : Սակայն չ'զիտեմ թէ բնութիւն , թէ արարչապետի
ամենադր ձեռք ժամանակի ելանակներու մէջ իրաւ շերհազ
փոփոխութիւններ գրաւ : Գեղեցիկ գէժ սոգիզ , հաճելի դէժ
ահաճ երեկոթներ սահմանելով , գարնան դէժ ձմեռ մը , ամառ-
ուան դէժ աշուն մը կելլէ . ձմեռուան մէջ սունկերը կը գօտ-

նան , տերեւները կը թափին , քաղցրութեան դառնութիւն կը յա-
ջորդէ , աղբււրները կը սառնին , ձիւն , անձրև և կարկուսները
կը բաղան , բնութիւն կուլայ և կը արի . հողմեր զձառեր , և
տուններ իրենց գեղեցկութենէն կը մերկացնեն : և զանոնք ի-
րենց տերեւերէն կը զրկեն : Զեփիւռները խորշակի կը փոխուին
քաղցր հովերուն հողմերը յաջորդելով կը մոռննեն , և մարդոյս
մարմնոյ մորթը կը չորացունեն . այս օրերու մէջ բնութեան
սիրութեան հետ ամէն բան կը արի ու կուլայ , սխալներու ու
թութեաններու ձայները կը լռեն . անոնց տեղ կը յաջորդէ գիշա-
կեր աղաւաններու վայնասուն :

Լեռները և դաշտերը զմարդիկ հիւրընկալելու ասպնջակա-
նութենէն կը զրկուին , յայնժամ մարդն բնական թախիժներով .
լի սիրա մը կը զգենու . և կ'սկսի շէն և բնակարան փնտել-
տուն կը մտնէ . պատուհանները կը զոյգէ . տուն չունեցողն
չ'զիտեմ թէ ո՞ւր կը թափայ բնակելու :

Այն օրերու մէջ արեգակն անգամ իւր ջերմութիւն տալու
մըղանայ : Մարդոյս համար յայնժամ զգեստ , բնակարան ,
կրակարան և կրակ պատրաստի կերակուր պէտք է . չունեցող-
ները ի՞նչ կընեն արդեօք . այս օրերն են որ թշուառներու
յոյս ճոց սրտէն կը հեռացնեն , և զանոնք ձմեռան փլատակաց
տակը թաղելով անհետ կ'ընեն :

Հեռատեսը ամէն բան ամառը կը պատրաստէ , և ձմեռ հան-
ցիստ կեանք կը վայելէ . իսկ կարճատեսն ամառը չաշխատելով
ձմեռը մերկ և անօթի կը մնայ . ձմեռը խոր վերապ մի է , որ
ամէն ծոյլերը և հարկէն բունադատեալ թշուառները իւր ան-
գունդներու մէջ կը թաղէ . անիկա քաւարան մի է որ ամէն ծոյլ
ուրիները սառնային բովի մէջ կը գտէ , և կիսամեռ դուրս կը-
հանէ ըսելով , փն' այլևս մի մեղանչէր , աշխատէ որ չ'մեռնիս
Քանդիչէք ձմեռան շէնքի պատերը և տեսէք թէ որչափ տա-
ուպեալ ողիներ կը գտնէք այն փլատակաց տակ . որ մահամերձ
վիճակի մէջ կը հեծկըտան . խնամցիք ձմեռերը , հիւանդները ,
և անկարողները . բայց կամ կը թիցէք և կամ թող սուէք որ
անաշխատ կենօք ծոյլ ապրողները մեռնին , մի վթաք անոնց
դի նոքա արդէն անխաղ միտեալներ են . և ընկերական աշխար-

Տի չար օրինակներ , ասոնք աննպատակ կ'ստորին , և իրենց զբաքանական այլանդակ մեծաբանութեամբ կըսնանին , Բնաբան մը մի յուսաք այն ծոյլ և խելճ ու անզօր մարդիկներէն և աղէտ ժողովուրդէն , որք զուրկ են որոշ նպատակէ , զօրաւոր կամեցողութենէ . տակաւին մանկական հասակէ ունին նորա մտօք կարճատես , խորհրդով խակ են . սյսպէս ևս զուրկ են որոշ սիրտունքներէ , խղճի խայթէ . քալել կուզեն դէպի անհաստական փառաւորութիւն քան թէ հանրական ապահովութիւն . կըխաբուին աւելի անձնական շահերէ քան թէ հանրական բարիքներէ .

Այդ ցիրուցան մարդիկ չէ կարելի որ կարողանան իրենց վիճակը բարոքել , և մարդկութեան կատարելութեան հասնիլ , գոքա զիրենք յետս կատեցնող զօրաւոր սպանաւ մը ևս ունին . որուն երկիւղ կ'ըսուի , անիկա այդ անհատներու սրտի մէջ մուտք գտած անոր մէջի եղած կենսական ամէն բաներ կըծելով տարած սպաւման վիճակին հասուցած է , այդ երկիւղը թէպէտ հանրութեան մօտենալէ կըղզուշանայ , բայց անհատները կըլափէ , և կ'ոչնչացնէ . այդ ողորմելի անհատներու իրաւանց պաշտպանութեան դրութենէն ծագումն առած է հաւաքական միութիւն . և միութեան կաղնակերպութենէ ծնած են ժողովուրդները , ժողովուրդը չիմնուի որ միշտ կենդանի է . վասնզի անիկա ազգութեան ողի կաղմուղ տարին է .

Ազգաց և ժողովրդոց մէջէն ամենէն իմաստուն անոնք են . որք գիտեն իրենց գիտութիւնը մարդասիրութեան ծառայեցնել , անխորհուրդ խումբ մը կայ որ չափէն աւելի հեշտական հաճոյից ետեէն դնալով և իւր ուղեղը հալեցնելով աչաց ճրաղի իւղ կըչինէ և կը վառէ , և իւրը սպառած ժամանակ իւր կենաց կանթեղը կըմարի . Գեղեցկութեան ետեէն վաղողներու իղձը կը նմանի մեր երկրադուրի , և նորա արբանեակ լուսնոյ որք շարունակ իրարու ետեէն կըվաղեն բայց միմեանց չեն հանդիպիր .

Գեղեցկութիւն մը կայ , որ ամենու համար ըղձալի է , անիկա բնութեան խորերէն գուրս ելած ժամանակ ծածկոյթ չուշէր , ղի անմեղ էր . բայց երբ մեղանչեց իւր անմեղութիւն կորսնցոյց , և մեղաց հետեանքն աւօթ զգաց . մարդն մեղաց

աղեղութիւն թաղուն սլահելու համար գեղեցկութեան ծածկոյթ հնարեց . Հպարտութիւն մեղք մը ծնաւ աշխարհի մէջ , անմեղ և թեան հետ մարտնչելու համար , և այդ մեղք փրած ողի մը ունի , ինչ բանի որ հպի կընեխէ և կ'ապականէ . աշխարհի մեծ մատը կըսասկայ ատկէ և խոյս կուտայ . սակայն խիստ քիչերն են որ կըյաջողին նորա որողայթներէն զերծ մնալու .

ՀԱՄԵՍ ԸՆԹՐԻՔ ՄԸ ԵՒ ԳԻՇԵՐՈՒԱՆ
ՔԱՂՑՐ ՔՈՒՆ ՄԸ

Նոր այս խօսքերը կըվերջանար ժամանակը դիշեր էր , լուսին մերթ մշուշներու մէջէն իւր աղօտ երես ցոյց տալով սենեակը կըլուսաւորէր . մերթ սոսկերու տակ սողալով խպառ կըպահտէր և ուղիորները մթութեան մէջ կըթողոր , ահա այս պահուս տանուտէր սենեակ մտնելով իւր հիւրերը համեստ ընթրիքի մը կըհրախրէր , որք իրու շնորհք վայելեցին գիւղացիի տան մէջ թան ապուր մը դարիէ հացով . այս գիւղացիները անտառի բնակիչներ լինելով խիստ շատ փայտ ունէին , զորս կըվառէին շարունակ (փոխանակ ճրագի) անով կըլուսաւորէին . Ընթրիքէն վերջ ուղևորները խորին երախտադիտական ձայնիւ և կրօնական քերթանդութեամբ թեւերնին տարածելով գոհաբանական աղօթք և շնորհակալութիւն մը յայտնելէն վերջ իրենց սենեակ դարձան : Արեւը տրամաբան ուղևորը իւր ընկերոջ ընկեր գիշերուան մութը և յոգնած մարդկանց քաղցր քունը ամենէն զեղիցիկ պալատը , և ամենէն պարզ ու աղքատիկ գեղջկական տունը միևնոյն հաւասարութեան մէջ կընեն , յոգնած մարմինը չկրնար ասոնց մէջ զանազանութիւն դնել . ուրեմն հանգիստ քնացիր որ արթննալէդ վերջ ելլեմք ու քալեմք .

Երբ մինն միւսին կըհարցանէր թէ երբ պիտի ձանապարհ ելլեմք զիշերը . նա կըպատասխանէր , երբ ելլեմք յայտնի

չէ . վասնզի քունը թէպէտ մահ չէ . բայց մահուան եղբայրն է : մենք անոր իշխելու չափ զօրութիւն չունինք . ուրեմն պիտի սպասեմք մինչև որ մեր մարմինը նորա տուած թմրութենէ կատարելապէս կազդուրուի . այն ժամանակ քունը ինքնին մեզմէ կը հեռանայ . և արթնութեան կենսական ազդարար հնչակը մի քրտնանոց ազդելով կսթափեցնէ զմեզ քնոյ դիմադրութենէ . յայնժամ զօրութիւն կունենամք ելլելու և քաշելու :

Երբ արշալոյս իւր լուսոյ բարի դունքը բացած իւր տուած լուսոյ բարութեամբ երկիրը կը փառազարդէր , յայնժամ ուղեւորները պատրաստուեցան ճանապարհ ելլելու . զիրենք հիւրընկարող տանուտէր , որ խիստ բարի մարդ մի էր , անոնց մտեռնալով ըսաւ զեղչկազան պարզութեամբ . իմ աչնիւ հիւրերս . ձեզ իրաւունք չեմ տար առանց նախաճաշ մը ընելու իմ ալք քատիկ տունէս բաժնուելու . ինձ պարտ է հրաւիրել զձեզ Աստուծոյ տուած բարիքներէն ձեզ ընկած բաժին կաթ և մածուն ու կտոր մը դարիէ հաց ուտել յետոյ Աստուծոյ պահապան հրեշտակի առաջնորդութեամբ մեկնիլ , հիւրերը արդէն իրենց վայելած մարդասիրական շնորհքներէն և բարիքներէն մեծապէս գոհունակութիւն և շնորհակալութիւն մտաույանելով յայտնեցին թէ , հիւրի մը արժանաւոր յարգանք և մեծարանք ու բարիքները ընդունած եմք . ընդունեցէք մեր շնորհակալիք և երախտադիտութիւնը . և ազատութեան հրաման տուէք մեզ մեկնելու , զի երկար է մեր այսօրեայ ճանապարհ տու այս անասարուծն . տանուտէր իրենց առաջնորդելով դիւզէն դուրս հանելէն վերջ ճանապարհ յոյց տալով ետ դարձաւ :

ԽՈՏՈՐՈՒՄՆ ՈՒՂԻՂ ՃԱՆԱԳԵՐՔԷՆ

Եւ ինչ որ ուղեւորները արշալոյսին զիւզէն ելլելով սկսած իրենց ձանձապարհ առաջ տանել . սակայն իբրև անհմտա մարդիկ այն ճանապարհներուն , չկարողացան միշտ ուղիղ քաշել այն

թմրութեան անտարանիւր և անպատճառ լիտնիւր մէջ , նորա փոխանակ դէպի արեւմտեք քաշելու . խալմամբ յետապարձ ընելով սկսած դէպի արեւելեան հիւսիս քաշել . որով որ այն առաջնորդութիւն կրկին դէպի առաջի աւուր իջնանք . ի հարկէ ասոր մէջն ալ ճակատագրի մէկ պաշտի խորհուրդ կար պահուած ուղեորներէն անխնայալի , որ ինքեւ վերջէն ի յոյս պայ : Երեք ժամ իրենց խալ ճանապարհ տալով տանելով յանկարծակի մտնելով ներկուած փայտ կտորի և ածուխ շինուղ շորս լեւնացի մարդկանց հանդիպեցան . ուղեւորներէն մինն որ երկչոտ պտտիներէ մը տակ ծածկուած էր , կ'ըսէր խոյ բնկերով սոսկումով մը , ընկեր այս բուրդիս այս վայրենի մարդկանց ձեռքով մահուան վտանգներ և արագույնմեք լաբուած կրտսնեմ մեր ճանապարհի վրայ , և կրկնակամ թէ թէ կրկին խալ կրքալեմք . որուն ի պատասխանի կ'ըսէր միտ , բարեկամ մահուան շատ վտանգներ և որոպայթներ բոլորն ալ մէկ վտանգ է . վասնզի մահը մէկ է . մահը բնութեան մէկ խոյժ է . անիկա թող զմեզ շահարկիէ նա իւր հասած ժամը մարդիկներէն թողուն պահելու համար իրեն և մարդկանց մէջ տեղ միտնի մը կրթուելու . ուսկայն այն հետաանեանքը , որք կը յաջողին զերեկմեկէն անգին մշտնջենաորութիւն մը տեսնել . նոյս փշտ պատրաստ և կալմ կրկնան անոր հրաւիրէն հեռուելու . մտնաւ անք թէ չեն ուղեք երկար ժամանակ ասորիլ այս ցաւաշատ մտնալիս վրայ և կրեւ զիրենք կաշիանոցող գերութեան շղթաները : Բնաւ մի միտնաւ այն արիւմէն , զոր մեք մահ կրկնեմք . անիկա ուրիշ բան չէ եթէ ոչ նոր պոյսութեան մը սկրսումը , ստուգիւ մահ չկայ . ալ յարատև և յոժարակամ ամբողջ աշխարհի շտաջենթացութեան մը կայ դէպի այն ընդհանրական գեղեցկութեան և կաթարելութիւն , որուն մէջ Աստուծոյ գործեր կրկնուին . և որք միշտ զլեզի այն լաւապոյս պայմանը առաջ կրքալեն . որ անիտի գոյս որուն մէջ մարդիկ թուչոց պէս լեւ առնելով պիտի լիտին :

— Բարեկամ , յետին տատնան զլուշտ լեւ ամբ հաւատք քննաչել տեար է ձեր ըսածնեկուն . զի մտնի հմտութիւններէն իր կալան ճշմարտութիւն առաջ պալը շատ քիչ սեսնուած է :

— Իրաւունք ունիւր այդպէս ըսելու . վասնզի նախախնամութեան գործեր անհասանելի են , մարդիկ կարողութիւն չունին դասաստան ընել այն ամբողջութեան վրայ , որուն մէկ մասն միայն իրենց տեսանելի և մտաց հասանելի է ձեր առաջ բերած վտանգի համար կը յայտնեմ թէ , այս աշխարհի մէջ գրեթէ ամէն բան վտանգաւոր է . սակայն ամէնքն ալ հարկաւոր են : Մաղձ զմարդն ցասկոտ և հիւանդ կ'ընէ . բայց առանց մաղձի ալ կարելի չէ ապրիլ . առողջացուցիչ դեղերը դառն արմատներէն առաջ կուզան չարեաց , մեծագոյն մասէն բարիքներ առաջ եկած են , մարդկանց կիրքերը նաև առադաստներ ուռեցնող վտանգաւոր սասակաշունչ հողմեր են , որք շատ անգամ նոյն առադաստներ ի ծուէնս ծուէնս կը պատառեն և նաւը կը խորտակեն : Մակայն եթէ այդ հողմերն ալ չիլինէին , նաւերը չէին կրնար շարժիլ , և իրենց եղած տեղ . անշարժ մնալու պիտի դասադարձուէին . ուրեմն այս վտանգաւոր միջոցներու մէջ զգուշութեան օրէնքը յարգելով քալել պէտք է . վասնզի ամէն խորհրդածութիւններ վտանաներէն առաջ լինիլ պէտք է . բայց երբ մարդ մը յանկարծակի կը բռնուի վտանգներու որդայթներու մէջ . հոն զգուշութիւն ոչինչ է . արիւթիւն միայն պէտք է արէտներուն զինակալելու համար :

— Ընկեր , այս մարդիկ մեր ետեւէն կը հաշտնեն :

— Քալէ՛ , այն որ իւր ետեւէն հաշտող մէն մը շահ քար ճետելու համար կանդ առնու , նա իւր նպատակէն կը խտորի . և չկրնար շուտով հասնիլ հոն ուր որ դնալ կուզէ :

Այս պարագայիս մէջ մեր տրամաբան ուղեորն թէ և յանգուզն , բայց վարանման մէջ կը գտնուէր , զի մէկ կողմէն կիրքերը զորանալով կուտոյ պայքար մը կը վառէին նորա սրտի մէջ և գոռողութիւն զինք կը քաջալերէր նախադրձակ լինելայն սնտառածածուկ բիծակներու խայթոցը խորտակելու . միս կողմէն կրկասկածէր թէ մի գուցէ անոնց բղձներէն ձայն անտառի մէջ ուրիշ որջացեալներուն լսելի լինելով զան զիրենք գիշատեն . խիստ կը նեղուէր իւր խորհուրդներու մէջ . զի յարձակ մանց մէջ վտանգ կար , խոյս տալու մէջ ամենապարտութիւն մը կը անսնուէր , մէկ կողմ մահուան երկիւղը , միւս կողմը կենաց

սէրը . մահ և կեանք իրարու հետ կը լարդէին , և նորա միտք շփոթութեան մէջ կը դնէին , ու դատմանն ուղղութիւն կը խանդարէին . վերջապէս նորա սրտի յուզումը մտաց իմացակաւութենէ աւելի ներդործելով անոր արիւթիւն և կամ յանդդոնութիւնը քաջալերեց . կանգ առնելով խրոխտ հրաւէր մը կարդաց լեռնականաց , սոյն որոտընդոտ ձայնը լեռնականաց զօրութեան մէկ մասը ջնջելով զիրենք երկիր շնորո . վարանման մէջ դրաւ . յայնժամ տրամաբանը վէս կերպով մը ետ գառնալով եկողներուն զինակալելու կը պատրաստուէր . եկողներու կողմէն գառաղանի հարուած մը ընդունեց . և անմիջապէս ինքն ալ հարուած մը փոխանակելով լեռնացի փայտահատին մէկ թեւը խոթակելով նորա քովէն կախեց : Ջայս յանդուզն ձեռնարկութիւն տեսնելով երկչոտ լեռնականները ամէնքն ի միասին լուրջայն խոյս տուին այն վայրերէն . և օձերու պէս սողալով անտառախիտ թուփերու մէջ անյայտ եղան : Ուրև որնեքը վտանգները անհետացած տեսնելով սկսան իրենց ճանապարհը շարունակիլ , անտառներու և լեռան մացառներու ու սեպպետալ ժայռերու մէջ ելեւէջ ընելով , խիստ երկիւղալի էր և ահաջոյցիչ այս ճանապարհներու անցքերը . վասնզի ճանապարհներու դժուարութեան վրայ կ'աւելնար գողերու ազդած ահու սարսափն : Զի այս լեռնականներու սովորութիւնն էր նախ մտոյնել , յետոյ կողոպտել , օր ոճիրը միշտ թագուն մնայ , և սոնք զիշակեր ազաւաններու պէս իրենց հրացան լիցուած պատրաստ ճանապարհի երկու կողմէն քարերու ետեւ դարան կը լարէին . անյորդները երբ իրենց հրացանի ուղղութեան կը մտտենային նոյն պահուն կը զարնէին , մարդու մը կենաց արժէքը անոնց քով մէկ հրացանի գնտակ էր . եթէ իրենց որսը աղքատ լինէր , կը ցաւէին , ոչ թէ սպանեալի կենաց՝ այլ իրենց գնտակի կորստեան վրայ : Ահա այս ահուելի ճանապարհներու մէջ կը թափառէին երկու ուղեորները :

Արտէր տրամաբանն իւր ընկերօջ . ընկեր , այս աշխարհի մտորդիկ պէտք է որ անյողդող սիրտ մը ունենան . և այն իրենց ողբեցոյց ընտրեն ու քալեն . ես կը զարմանամ ձեր տատանութեան վրայ և բացայայտ կերպով կը զուշակեմ ձեր ճա-

Քառ ծածկող աւայի տիրութեան տակէն ձեր զգայած երկաշ
 ներք . որք ձեր սիրտ կրճնչեն . և գիտէք թէ սրտայուղութիւնն
 ալ թանգի պէս տարաժաշակ է . ձեր գէմք զես ալ կրտարե-
 ցիւն . ձեր այս ընթացք լքումն կրպառնառէ ինձ . մինչդեռ այս
 նեղ պարագայս մէջ մնք արիւթեան սրտք ունիմք . Խնդրում
 որ ինձ լքում չ'պառնաւելու համար գէթ արտաքին կեղծ խա-
 դադութիւն մը ձեր ներքին խոսովութեան ծածկոյթ ըրէք . յուզ
 մուշք և հանդարտութիւն միմեանց նախորդ և յաջորդեն . ինչ-
 պէս որ յուզանք զհանդարտութիւն կրթութիւն . այսպէս ալ
 հանդարտութիւնը զյուզում կըմեղմայնէ . արի եղիւր բարեկամ
 անոնք որ կենաց գծու արութեանց հետ կուսած չեն , նորա կե-
 նաց արժանիք չեն ճանաչեր , չափէն աւելի յուզուելու հարկ
 չ'կայ . զի մենք մեր արիւթեան մէջ արիւթ գատման գէմ
 մեղանչած չեմք : Քր որ վասնդներք յայտնապէս չեն տեսնուիր
 այն վտանգներէն յանկարծակի բռնուիլ յանդիմութիւն և կամ
 անխոհեմութիւն չ'համարուիր , այլ տարաբաղդութիւն մի է
 այն , և այս տեսակ գիտածալան վտանգներք ճակատապրի մէկ
 ինչն է . որոյ գէմ արիւթալէն ի զատ արիւ չ'հար չ'կայ ,
 եթէ գիտածն զմեզ գէպի ձախորդութիւն առաջնորդէ և մահ
 իսկ սպաննայ . հոն ալ անվեհեր կերպով մտնելու է . վասնդի
 անդանգատ մեռելին ալ մեծ աւաւելութիւն մի է . ասոր հետ
 մէկ տեղ հնար եղած տեղք գիմարել և սովալն ալ անձնասի-
 րութեան մէկ սրբաբան պարտականութիւնն է . և չ'գիտեմ թէ
 ինչքո՞ւ այսչափ կըխուզուի այն բաներէն որք տակալին իրակամու-
 թիւն չունին , և ինձ կըթուի թէ ձեր կասկածները անձրենե-
 րու պղպջակներու պէս պիտի ուռին և անհասանաւ . այն բաները
 որք մեր աչքին չեն տեսնուիր , անոնք մեզ համար զոյութիւն
 չունին , մի վախնար :

— Ընկեր , արիւ մարդիկ կուզան մեր վրայ :

— Քալէ մի վախնար . զի աստնք փայտ կարող հոյիւր են ,
 աստնցմէ չ'վախցուիր . ինչպէս որ մեզ շինող մեղուներու
 քղզունքներէն մարդս շատ չ'վախնար :

— Չ'տեսնաք ըսելու թէ անոնց տեսակին վերաբերող իշամե-
 զուներ ևս կան , որք գէշ խայթոյ մը ունին . որով թէ կը-
 թոյթեն և թէ իրենց բոցած վերքի մէջ թոյն կըգետնուին :

— Մարդս տոյուն համբերութիւն մը և անմահ յոյս մը ունի
 որոնցմով ամէն բանի դէմ կըսուկայ և ամէն արեւորը սիրով
 կըսանի , քալէ . . . :

Սոյն միջոցին մարդասէր լեռնացի հայ մը , ամանի մը մէջ
 քիչ մը թան ըրերով ճանապարհի վրայ իրենց ընծայելով ը-
 սաւ . թանը կերէք ամանը հոս թողուցէք ես վերջէն կուղտմ
 կառնեմ . և ձեզ մարդասիրական խրատ մը կուտամ որ շուտով
 հեռանայք այս արիւծարջու վայրերէն . վասնդի այս անտառները
 լի են դողերով աւազակներով չարացործներով և սպանիչներով :

Ուղեորներէն մինն կրսէր իւր ընկերոջ , եթէ այս մարդիկ
 այս վիճակէն հանելով կըթեալ վիճակի մը մէջ գրուին . կրնան
 ընկերութեան մէջ մեծ և պատուաւոր տեղ մը բռնել և օգտա-
 կար հանդիսանալ :

Որուն ի պատասխանի կրսէր միւսը , ասոնք այս վիճակէն հա-
 նելու և պատուաւոր դիրքի մը վերածելու համար (ի՞նչ ինչով
 որ պէտք է նորածին մանկան) նոյն խնամք պէտք է վայրենիին
 և թերևս անկէ շատ աւելի . վասնդի մանուկն իւր տեսած լաւ
 և թերևս անկէ շատ աւելի . վասնդի մանուկն իւր տեսած լաւ
 ու թիւնները կընդօրինակէ , բայց վայրենին նախ իւր յոյս գրու-
 թիւն և դարձերը պէտք է որ մոտանայ . յետոյ սկսի աղէկները
 ընդօրինակել և ստանիլ . և այս ալ ասոնց մարդասէր բարե-
 րարներու ձեռնարկութեան չէ կարելի որ լինի : Կնչպէս որ
 տկար աչք չուզեր արեղական ճառագայթներուն նայիլ . այսպէս
 ալ վայրենին ինքնին չուզէր քաղաքակրթութեան մտալիլ . վասնդի
 քաղաքակրթութեան սահմանը իսիտ շատ նեղէ վայրենի ժողո-
 վորի մը համար . մինչդեռ վայրենիի սահմանը իւր լեռներու
 անտառներու և գաշտերու չափ ընդարձակ է . քաղաքակրթութեան
 հրաշալի խորհրդով իւր ամէն կիրքերը և կալք
 կըսանձահարէ , և նեղ շրջանի մը մէջ կ'ապրի . սակայն վայ-
 րենին ազատ է և անսանձ . այնչափ ընդարձակ է նորա գոր-
 ծառնութեան սահմանը , որչափ որ կրնայ երկարաձիղ նորա
 օժը . արեւն վայրենին իւր վիճակէն հանելու , զայն նեղ և
 պատուաւոր վիճակի մը մէջ գնելու համար նախ անոր մարդ-
 կութեան նշանարանը՝ մարդու մը արժանապատուութիւնը անոր
 հասկցնելով կըթեալու է նորա հոյին և սիրտը ազնուաց ելու է :

Այս ամենահարկաւոր պէտքերը ի դորձ դնելն առաջ ելի որ
անկարելի , դէ՛ր ամենալուրջն է զայն ընտանի ընել :

Այս բնին ասոնց խօսքը ընդմիջելով կ'ըսէր . թող առէք որ
մենք խոնարհելով ճակատագրին ըսեմք , Աստուած զմեզ ստեղծած է ոչ թէ մարդկութեան մէջ պատուաւոր տեղ մը բռնելու
այլ լիւններն և անտառները ամայի և դատարկ շինալու համար :
Բարեկամներ , կրթեալն ալ պէտք է անկիրթն ալ պէտք է .
վանդի կրթեալք անկիրթին , անկիրթը կրթեալին միշտ պէտք
էն . ոչ կրթեալն կրնայ անկիրթի գործ գործել և ոչ ան-
կիրթն կրթեալին ուրեմն ընկերական ամբողջութեան մէջ մենք
ալ պէտք եմք գուք ալ ինչ որ կայ ամենն ալ պէտք են . Աս-
տուած անպէտ քան մը ստեղծած չէ ըսելով հեռացաւ դնաց :

Մենք գիտեմք թէ այս երկու ուղևորները գիտուածական կեր-
պով միմեանց հանդիպած ժամանակէ մը ի վեր է որ ի միասին
կրթալին կամ կրթափառին . բայց թէ ո՞վ են , ո՞ր կերթան ,
ի՞նչ նպատակի կրթաւորն , անիկա տակաւին յայտնի չէ . հե-
տաքրքրութիւն մաղձայոյզ ախորի կրնմանի . կրհարկադրէ զմարդն
միշտ ծածուկ և թաղուն պահած . բաները քծնել զննել երե-
ւան հանել : Ճիշտ այս հիւանդութենէն բռնուելով մեր ուղևոր-
ներէն մին , կ'ըսէր իւր ընկերոջ , բարեկամ , կարելի՞ է որ
լուրջ ունենորութիւն մը չ'որհէք ինձ :

— Ականջս պատրաստ է ձեր խորհրդաւոր խօսքերը լսելու :

— Գէտք զմեզ միացոյց թէ նախ մէջ և թէ այս քանի մի-
աւոր ուղևորութեան մէջ , սակայն չ'գիտեմ թէ կրնամ վստա-
հութիւն ստանալ ձեր ներողալուութենէն , հարցանել իմանալու
համար թէ դուք ո՞ր տեղացի էք , և ո՞վ էք . ի՞նչ է ձեր ա-
նունը , ո՞ր կերթաք և ի՞նչ է ձեր նպատակ . որուն ի պա-
տասխանի կ'ըսէր միւսը , բարեկամ , աղբաւ հայ եմ , անունս
Երեմէն է . ուր դնալս չեմ գիտեր , նպատակս երկուք է , մին
կորուստ մը ունիմ կրփնորեմ գտնելու մեծ յուսով , երկրորդն
վրէժ մը ունիմ , լուծել կուզեմ եթէ յաջողիմ սոսիս ձեռք
բերելու : Հայրենեացս համար հարկադրուած եմ ըսելու թէ
ախարհաբալայի եմ , և կրինդրեմ որ առժամս ինձմէ ասկէ ա-
ւելի ուրիշ բան մը չ'արցնէք . եթէ ձեր սրտի մէջ կ'ուսկած

մը արթնցոյցի , ներումն ինդրելով կրհամարձակիմ առաջարկել
թէ երկուքս ալ աղատ եմք իրարմէ բաժնուելու . եթէ ոչ յո-
ժար եմ ձեզ պէս բարի և արնուասիրտ ընկերի մը հետ ժամա-
նակ մը քալելու . միայն թէ դուք ալ չ'որհ ըրէք ձեր անունը
ինձ յայտնել եթէ պատճառ մը չ'ունիք ծածուկ պահելու :

— Ոչ բարեկամ , կրնամ ձեզ յայտնել թէ անունս Ասէն է
հայրենիքս Անայոյ դաւառի գիւղերէն մինն է նպատակս առե-
աուրի համար առժամանակեայ Բաղէշ դնալ է . ե՛լ հեռանամք
այս ահարկու վայրերէն և երթամք շէն մը գտնեմք :

Բաւական ժամանակ քալելէն վերջ ըսաւ Երեմէն , բարեկամ ,
կարծեմ թէ շատ քալելիք չ'ափէն աւելի յոգնած վիճակի մէջ
կրգտնեմ ինքզինքս : Որուն ի պատասխանի կ'ըսէր Ասէն . քիչ
մը կրնասիմք , հանդիստ առ , և ել դարձեալ քալէ , զի մարդ-
կանց կեանք միշտ շարժման մէջ լինելու է . ինչպէս որ երկի
գունդ միշտ կը շարժի և կը թաւալի :

— Ահա չոր տերևները և սկսան շարժիլ , և շուրկներ կ'ը
հանեն . կերևի թէ փոթորիկ մտա է :

— Փոթորիկի ձայն կը լսես :

— Ոչ , չեմ լսեր . բայց բնութեան սխրութենէն առնելով
կը դուշակեմ :

— Քալէ մի կանգնիր , փոթորիկն ալ շարժիչ զօրութեան
հնազանդութեան և հպատակութեան տակն է . անիկա բնութեան
մէկ երևոյթ է . բնութիւն իւր պարտք կրկատարէ . և անոր
դէմ դնելը կարելի չէ . ուրեմն քալէ որ անցնիմք :

— Մէկ կողմէն յոգնութիւն , միւս կողմէն քաղցած լինելս
սկսած են ծունկերուս վրայ ճնշումն բանեցնել . և զայն կը դող-
դողեն , այնպէս որ վստակարեկ սրունքներս այլևս կարող չեն
սուկալ յոգնած մարմինս վերցունելու , ստամոքսիս տխրութիւ-
նը ոտքերս կ'արդիլէ մարմինս բռնելու , ուժս կ'սպառի . այս
լքեալ վիճակիս մէջ այլևս ինչ կը մտայ ինձ ընել երբ ամէն կող-
մէն լքումները զիս շրջապատած են :

— Սիրելիս , յուսոյ և համբերութեան կեանքը անմահ է . ա-
նոնք մեզ օգնական կ'ըլլելով պէտք է որ քալեմք , մինչև որ
չէն մը հասնիմք :

— Գարձեալ գիշեր մեզ մտնոյ . և պատուարուելու տնդ մը չունիմք . գիտես թէ Աստուած մեր համբերութեան սահման չափելու միտք և գիտաւորութիւն ունի :

— Արիսեղբեմ որ դիպուածը Աստուծոյ գործերու հետ չ'ըփոթես . և գիշերուան վրայ քոսելով կըսեմ . գիշերը մեր այս աւուր յաջորդն է . որուն գարձեալ կը յաջորդէ վաղեան ցորեկը . ըսել է որ գիշեր և ցորեկ շղթայի պէս հիւսուած միմանց յաջորդ և նախորդ կը լինին . ապէ մի վախար քալէ . դի գարուն է . լեռները և անառածները զմզ կ'ապրջականնայ գ մասին անհոգ եզիր :

ՄԵՆԱՍՏԱՆԻ ՄԵՐՉԸ ԱՆԱԿՐՈՒՆԵԼԻ
ԴՅՊՈՒԱԾԱԿԱՆ ԿՌՓԱՀԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Յոր երեկոյ էր . ինչպէս որ հիւսիսային բնեւոր կողմնացողք սլաք իրեն կը քաշէ , այսպէս ալ Սեղ գիւղի վրայ բարձրացող խրոխտ և ամբարտաւան գլուխ ունեցող հին հրաբուխի մը վառարան հսկայ լեռը ձեռք երկաթցուցած արեղական ձառուղայիմներէն բռնած կը քաշէր տանել նորա լոյս իր արեւմտակողմ ծածկել . այն գեղեցիկ և զուարթ աւուր թարմ գիւղեր մը կ'սկսէր յաջորդել , և ահա այն պահուն էր որ մեզ ծանօթ ուղևորները յոյնած յամր քայլերով գէղի մեր նկարագրած մենաստան տուաջ կուգային . մենաստանի դուռը կանգնած կը տեսնուէր հսկաներու ժամանակէն մնացեալ թաւամթրուք կապոյտ աչք ունեցող երկայնահասակ մարդ մը :

Ուղևորները այս մարդ խոնարհ ակնածութեամբ մը բարեկէն յետոյ . մենաստանի հարաւակողմ գտնուող անտառի մէջ գիւրակոր ճիւղերով հսկանի կազմող երկու ուռնիներու տակ գտնուող փոքր բայց խիստ պաղ ջուր ունեցող աղբիւրի մը գլուխ ծասելով սկսեցին իրենց յոյնած սրունքները շփելով կազուրեքել և զօրայնել . այն անառածներու ծասելու խիստ ճր-

ղերը և տերեւները թարմ ու լմանձր շուք մը կը ձգէին չափէն ա ելի յոյնած ուղևորներուն վրայ , մենաստանի դուռ կանգնող մարդը այն պահուն շեշտական հրաման կուտար երկու փոքր ալջիկներու , որ երթան անառի մէջ ցիրոյցան եղած հասերը բալերը սագերը և թեւեր կարած ազանիներ և կաքանները ժողովելով իրենց ձայներու հետ բերիլ մենաստանի հաւնայի մէջ ապահովութեան տակ դնել . նոյնպէս ալ աշխատութենէ վերադարձող երկրագործ մշակներու և վայս կարողներու ու ամուր շինողներու աշխատութեանց հաշիւները կ'առնէր և անոնց պործիքներ ապահովութեան տակ պահելու հրահանգ կուտար : Ընդ միւր ոչխարները բերած վանուց դրան առջև եղած ընդարձակ գետնի վրայ սարածած , հրաւէր կը կարգար անտես երէք կանանց պալ և ոչխարները կ'ընտել անոնց քաղցրահամ կաթ առնելու և իւր պանիր շինելու . որիչ հաստաքազուկ կ'ընտեսողէ մը անեցող մարդ մը ոչխարները կարդաւ կողմանէր և միտքի ձեռին անոնց բարդ կը խուզէր , երկու նորատի փոքր աղաք գտնները իրենց արօտափայրէն յետս գարտեցած իլեց մայրքուն կը լըրկէին . նոյս արդիւնաշատ ծիծերու մէջ մնացեալ կաթի գերջի կաթիլները ծծելու և իրենց սնունդ առնելու : Մարդու մէկն ալ սուր գանակ մը ի ձեռին ամենէն պարտքտ ոչխարը (իբրև գահիձ գետին գրած) կը մտրթէր և կը քերթէր ի հարկէ երկուան ընթրիք պատրաստելու համար : Այն ոչխարը հաւա աչք շէր նայէր իր դահձի երեւր և նորա անդուր գանակի վրայ : Գահիձը կարողութիւն չունէր խորհելու թէ այս ոչխարը մտրթելով միայն մէկ կամ երկու անգամ հաղի կը ձամ նորա միսն ուտել . մինչ ի թէ ողջ պահուէր ամէն աարի և ամէն օր նորա կաթ և բուրդ տխի առնէին և վայելէին : Ուրիչ մէկ անկիւն մը երկու տեղով կրակ կը վառէր թէ կաթ տաքցնելու և թէ կերակուր եփելու . սակաւին յայտնի չէ թէ մեր երկու խեղճ ուղևորներ այս ամէն բարութեանց մէջէն իրենց փոքր բամբն ունէին թէ ոչ . որք աղբիւրի վրայ նստած անհամբեր կ'ապասէին մենաստանի շնորհները վայելելու այն խրեկոյնի : Վերջապոյտի հետին նշոյնները սկսեցին անհետանալ . և լմանձր անառէն ելլող ստուերները խուճելով շորս կողմ կը

չըջապատէին . սոյն միջոցին մեր երկրագունդի կէտն մըշուշնե-
րու մէջ ծրարուեցաւ . կովերու նախիրը որ ժամանակէն շատ
ուշ մնացած էր մեծաստան վերագառնալու , յանկարծ լրարեր
մը գալով իմացոյց թէ այն լեռներու մէջ իրենց որջ հաս-
տատող թափառական աւազակները կովարածներու վրայ յար-
ձակած և անոնցմէ մինն վիրաւորած , չորս կովք առած հետեր-
նին տարած են : Թաւամօրուք մարդը անմիջապէս զրահաւորե-
ցաւ և քանի մի աշխատաւոր ծառաները հետն առած գնացին .
և խիստ շուտով կովերը ասպատակներու ձեռքէն կորզելով ա-
ռին վերագարձան , ուղևորներ այն երեկոյ մեծաստանէն ընթրիք
վայելելու յոյսերնին ի դրեւ ելաւ , զի մէկը չհարցոյց զի-
րենք . . . :

Մինչ ուղևորները անօթի քնոյ կը պատրաստուէին , յանկարծ
մեծաստանի դուռ բացուելով , այն թաւամօրուք մարդը յամբ
քայլերով դէպի ուղևորները մօտենալով , խրոխտ լեռնականի մը
ձեով զանոնք բարեւելով նստաւ . հետաքրքիր էր իմանալու թէ
նոքա ո՞վ էին . ո՞ր կէ կուգային և ո՞ր երթալ կուղէին . սա-
կայն որոշ և զոհացոյցիչ պատասխան մը չստանալոյն համար
բաւական սրտմտեցաւ . զի չպատասխանելին իրեն համար ար-
համարհանք համարեց մինչ նա այն անտառներու մէջ ազդեցիկ
մէկ մը ճանչցուած էր այն վայրենի ժողովուրդէն :

Սոյն միջոցին կիսալուսինն իւր զլուխ արեւելեան կողմէն ցոյց
տալով սկսեց մեր դուռը լուսաւորել . պարզ կերպով կը տես-
նուէր թէ ուղևորներու մօտեցող տարօրինակ անձը լեռներու
մէջ բնակող ժողովուրդի մը յատուկ եղող տեսակ մը ասորչ
հայեցուածք մը ունէր . և երկար ժամանակ անխօս և անշարժ
մնաց . ուղևորք իրենց զոհացոյցիչ պատասխանը չտալոյն հա-
մար երկար ժամանակ լռիկ մնջիկ ուղևորաց երես նայելով և
գննելով յանկարծ զիտես թէ կայծակէ մը շանթահարուեցաւ .
Այս պահուս պիտես թէ ելեքդրական կայծ մը վայրենիէն մեր
ուղևոր Պերձին փոխանցուելով սկսեց սառսուռմը զգալ : Վահէ
որ բանէ մը տեղեակ չէր , վարանման մէջ ապշած կը մնար .
Մնորոշ երկիւղները , անմեկնելի նախազգացումները սկսեցին
Պերձի սրտէն դէպի միտք ելնէջ ընել և զանոնք յուզել առանց

որոշ ցաւ մը յայանելու : Այնպէս մթադնեցաւ նորա դէմքը
ինչպէս որ երկնից ամպերը անտառի վրայէն անցած ժամանակ
ծառերու տերեւները դունափոխելով կանցնին . Վահէ որ բնաւ
բանէ մը տեղեկութիւն չունէր զարմացական կերպով կը հարցը-
նէր Պերձին թէ ի՞նչ ունիս . և ի՞նչ սրապալուծութիւն է որ
ձեր վրայ կը տեսնեմ . որուն կը պատասխանէր Պերձ .

— Ընկեր , վէրքեր կան որ բժշկուելէն վերջ , թէպէտ նոցա
ցաւերը կ'անցնին , բայց այն ցաւերու յիշատակները ամենին
չեն մոռցուիր երբ յանկարծակի այն յիշատակութիւնները կու-
դան մարդկանց մտաց մէջ թափաւելու , հոն մարդոյս սիրտ
կը յուզուի , կիրքերը կը զայրացունեն զմարդն , և կ'սկսի տեսակ
մը անհանգստութեան ցաւ իմանալ , միեւնոյն բանն էր որ իմ
սիրտս քիչ մը խռովեց և անցաւ :

— Ինչ որ է ձեր ցաւերու յիշատակ ինձ անձանօթ է . բայց
մարդու մը համար որեւէ դժբաղդութեան մէջ , արի սիրտ և
անխռով ոգի պէտք է , մանաւանդ այս ամալի լեռնային եր-
կիրներու մէջ ուր որ քար թուփ և ամէն բան մէկ մէկ ոսօխի
պէս կը տեսնուին իմ աչքիս :

— Ընկեր , երբ մէկը առանց պատճառի կը սխրի , որ անիկա
նախազգայում մի է . անշուշտ անոր ետեւի կողմը տրտմաւթ
դործնալեան արկած մը պահուած կը լինի . ես մթութեան մէջ
վաղրի մը հետ կուտելէն աւելի կը ցանկամ որ (առանց գիշեր-
ուան վտանգները նկատողութեան առնելու) ելլեմք խոյս տամք
այս վայրենի տեղերէն . և ահա ժամանակը արագ կերպով խոյս
կուտայ , ել քալեմք :

— Համբերող եղիր դիպուածն ամէն ժամանակ մարդուս չ'օղ-
ներ :

Այս ժամուս մթապատ ամպ մը անցաւ լեռնացոյն խոժոռ
դէմքի վրայէն , և զնաց նորա մտաց մէջէն մրկածուփ ալեք-
ներով երակներու հետ խառնուեցաւ , ու նորա սրտի մէջն իջ-
նալով սկսեց զինք յուզել , և վրէժխնդրութեան ձեռք չիյնալու
համար ծածուկ ասպատանարան մը կը փնտռէր , ինքզինք հոն
ծածկելու , Պերձ հասած էր յուզման այն ծայրայեղութեան որ
իւր վրէժխնդրութեան զայրոյթ ծածկելու մեծ նեղութիւն կը-

հրէր . և իւր մասց մէջ սարգի ոստայն կը հիւսէր վայրենին հոն որսալու մեծ յանձնադաստան յանգղնութեամբ : Սակայն չ'զիտեմ թէ ինչո՞ւ նկատողութեան չէր առնէր թէ իւր դէմ կեցող լեռնացին պատահիչ վագր և կլանող կոկորդիլոս մի էր : Գերձ հաւասար կրկաղմեր թէ ինք այդ լեռնականը իւր հիւսած ստասնի մէջ կարող է որսալ : Սակայն նկատողութեան առած չէր թէ իւր որսը Զանձ մը չէր , այլ լժուխաւոր կենդանեաց մէջ քնակող իշամկու մի էր , որ խիստ շուտ պիտի յաջողէր լարած ստասնի օրաստեւումը խցս առալ . Գերձ լժուխաւորի պայթումը պէտ որստայումը ըսաւ . վայրենի , եղածդ տեղ անշարժ կեցիր վրէժ- իննգրութեան ժամը հասած է : Համբերութիւնն ալ իւր սահմանն ա նի : Ստասնած գլխի ինձ մասննց :

— Ա՛րտէք վայրենին գիտեմ ո՞վ ես պարոն անցիալը մտապիր և հանգարա կեցիր և կեանքիդ ինայէ :

— Վաղք , պատրաստ կեցիր կ'ըսէր Պերձ , համբերութիւնս իւր վերջին սահմանին հասած է . հաստատապէս որոշած եմ կամ մննել և կամ մոռցնել . երկուքն ալ ինձ համար նուիրական են ըսելով արժույ պէս խոյսայաւ լեռնայի վրայ և նորա կոկորդէն բանելով զայն խղրելու փորձ կրփորձէր . Է վրէր կաշխատէր լեռնացին ինքզինք ազատելու մինչ լեռնայի շուրջ սպասած վերջի Զգրամամերու մէջ կը գտնուէր , ահա յանկարծ մենաստանի գտնէն կին մը գուրս ելլելով և սոյն ցաւալի վիճակը անտեսելով օգնութեան համելու կը վաղէր : Պերձ որ զլին Զանաչեց անոր կողմ ծռելով նորա ականջին գաղանի երկու խորք խոսելով , կինը փոխանակ օգնելու նախատական հայեցումք մը ազդելով վերթարի մարդոյն , անտարբեր կերպով անցաւ դնաց մենաստանի գտնէն ներս մտաւ :

Վահէն խրատոյս կրկարգար Պերձին ըսելով . ընկեր , աղէկ տեղէ մը բռնած ես թող մի տար . եթէ թողուս այս վաղք քթնդ կը պատառէ , մարդ մը իւր կոկորդէն կը յաղթուի , լեռան ցուն ալ եղջերէն :

Կեանքին այնպիսի խղրուի ձայն մը կը հանէր , որ կարծես թէ երկաթէ ձեռք մը բռնած էր նորա կոկորդէն . այս շահատակութիւնը երկար ժամանակ տեւեց . և երբ Վահէն տեսաւ թէ

իւր ընկերոջ ուժը հեռոջեակ կրտկարանայ ինք և ս պտորտու- տուեցաւ անոր օնելու , ըսելով հօլմ և մրրիկ կարող չեն լե- րան անտառի մէջ ծերայեալ կաղնիները տապալելու . զանոնք արմատախնչ ընելու համար տապար պէտք է . և վաղելով թթենիի ծառէն հաստ ձիւղ մը քաշելով ձեղքեց և լեռնային մտտեւալով հատ մը իջեցոյց նորա վրայն , նա թթենիի ձիւղը բռնեց . յայնժամ կուտի մը իջոյց նորա ձգտալ վրայն , անմիջապէս սկսաւ արիւնը վազել լեռնային հնարքով մը իւր օձիք նոցա ձեռքէն ազատելով կրակէն չեկացեալ երկաթի վրայ կո- խող մարդու մը պէս ստեղծով դնաց մենաստան մտաւ և գուռը գցեց :

Ա՛րտէք Պերձ , թակարթն խիստ լաւ լարուած էր որսը մէջ ձգելու , բայց չ'զիտեմ թէ մեր անփորձութիւնը թէ բազմի ի- րեն օգնեցին որ աղուխու պէս իւր մուշտակ թող տալով մերկ մարմինն առաւ դէպի իւր որջ փախաւ , Պերձ սրտայուզու թեամբ մը կընայէր այն մենաստանի վրայ . ինչպէս որ նաւապետ մը աշտայուզութեամբ կընայի այն ժայլին , որուն վրայ որ պահ մը առաջ իւր նաւը խորտակուած տեսած էր . մինչ Պերձ իւր բար- կութենէն յուզեալ բոլոր անբամով կը գողար , զինք հանգար- տոյցնող հրաշալի խորհրդածութիւն վրայ հասնելով զինք կը մեղմէր , այս տեսարան աւելի զարհուրեցուցիչ էր քան թէ վտանգաւոր , Վահէն կողէր բան մը իմանալ . որուն ի պա- սա խանի կ'ըսէր Պերձ հարկաբուած եմ հպատակիլը ըլու- թան օրինաց , Քոյն թէ խաւարի հրեշտակներ կան որք մարդ- կանց հազիները դէպի կորուստ կը մղեն , մարդկանց համար պտորտուած մտղեղութեան ժամերը կան . որք զմարդն յիմա- րութեան անդունդներու մէջ կը զլորեն , մարդիկ այն ժամերու մէջ աւանց հաւոյ և աւանց իրենց կարողութեան չափ և կը շինն իմանալու կը մտնեն սոյն պայքարներու մէջ , որ իրենց կա- րողութենէն շատ բարձր է . ընկեր , կարծեմ թէ մարմնոյս յոգ- նութիւն և անօթի լինելս էր որ զեւ այս ցաւաղին արկածին առաջնորդեց . յուսահատի մը համար ամէն հնարքներ սղատե- լէն վե՛ր , մահը վերջին միջոյն է , կը խնդրեմ որ զիս չմեղա- գրես սոյն անցք դալուտեց քողի տակ պահելոյս համար Պերձ :

իւր հանդատութիւն կորսնցուցած և յուզուած այնպէս կը կուէր
 իւր կրից հետ , ինչպէս որ երբեմն հրեշտակ կը մարտնչէր սա-
 տանայի հետ , սորա սրտի յուզմունքէն խռովեալ երեսի զոյնը
 կարկտաբեր սև ամպերուն կը հաւաստէր թէ պէտ պէտք չէր ո-
 թրտար . սակայն լուելայն կայծ կ'արձակէր , այն զիշերուան
 խոր լուծեան մէջ նա մտօք վրէժխնդրութեան նոր յատակա-
 դիծը կը պատրաստէր . կուզէր քնանալ բայց թախծալի վիշտ
 մը նորա սիրտ խոցելով զինք անհանգիստ կ'ընէր :

Ա՛րսէր նա ինքնին . զիտեմ թէ վրէժը կարող չէ կեանք
 տալ մերձ ի մահ վիրաորուողին , բայց նորա վրայ լացողներու
 սրտին մեծ հանդարտութիւն կուտայ . երկար ժամանակէ ի վեր
 փնտուածս ձեռքս բերած միջոցին զայն անպատիժ ձեռքէ փախ-
 ցնելուս մէջն ալ թերևս նախախնամական մէկ դաղտնիք կայ
 պահուած , Ամենակարողի ձեռք թերևս այսպէս ուզած լինի .
 զիս այս նեղ պարագաներու մասնելով , ի հարկէ օրմն ալ այն
 հրաշալի ձեռք ինձ օգնելով , բարի վախճանի մը կը հասցունէ
 ժամանակը շատ մը վէրքեր բժշկած և շատ մը ցաւեր մոռցու-
 նել տուած է : համբերելէն ի զատ ուրիշ միջոց չ'կայ , առ-
 ժամս որոշ բան մը չտեսնուիր , ամէն բան մթութեան մէջ կը-
 տեսնեմ , և ահա կը մերձենայ ինձ այն խորհրդաւոր ժամը որու
 մէջ իմ ամէն այլանդակ խորհուրդներս պիտի կարողանամ ան-
 զգայութեան ծախելով հանգիստ քուն մը քնանալ . զիշերը
 թմրեցուցիչ ոգի մը ունի . որ մարդկանց զգայարանքները կը-
 կապէ , քուն բարիք մը ունի որ վշտահարներու սրտից և մտաց
 հանդատութիւն կը շորհէ , ուրեմն քնանամք , և ամէն բան Աս-
 տուծոյ անօրէնութեան յանձնեմք . և սպասեմք տեսնելու թէ
 արշալոյս ինչ կը բերէ իւր հետ մեզ ընծայելու :

ԼԵՌՆԱՅԻՒՆ ԶԳՋՈՒՄԸ

Մինչ Վահէ և Պերճ կը պատրաստուէին ք'անալու վերստին
 մենաստանի դուռը բացուելով լեռնացին միայնակ զալով հնչկաց

կուռքի պէս Պերճի առջևը անշարժ կանդնեցաւ , չ'զիտեմ ինչ
 ներգործութենէ աղբեալ յանցաւորի մը ամէն շղջումները իւր
 շարժման մէջ պատկերացեալ կը տեսնուէր : Ա՛րսէր լեռնացին ,
 մեղանչած եմ ձեզ դէմ . Աստուած զձեզ զրկեց որ իմ քեռանս
 ծանրութիւն թեթեւցնէք , և ձեր ներողութիւն ստանալով խիղճս
 հանդարտեցունեմ . զի միշտ խիղճս զիս կը խայթէ , հանդարտու-
 թիւն չունիմ . ուխտած եմ և կ'ուխտեմ ձեր առաջ անշարժ
 մնալ , գուք այս բոպէիս երկու սուր ունիք իմ դէմս գործածե-
 լու . մի՛ն է վրէժխնդրութեան , և միւսը ներողութեան , եր-
 կուքին ալ պատրաստ եմ դուխս խոնարհեցունելու . վրէժխն-
 դութեան սուրը գործածելով արդարութեան պարտք կատարած
 կըլինիք . իսկ ներողութեան սուրը գործածելով անյիշաչարու-
 թեան հեղինակի մեծութիւն կունենայք :

Այս խօսքերէն կը զուշակուէր թէ՛ բանականութեան ուղիղ
 խորհուրդները հրաշալի կերպով վայրենին յետս կատեցուցած
 էին իւր չար նպատակներէն , և պարզ կերպով կը տեսնուէր թէ
 նորա բնութեան մէջ պահ մը առաջ տեսնուած յայտնի խը-
 ռոխտաքները զղջման և հեղութեան փոխուած էին : Գաղտնի
 զօրութիւն մը նորա խղճի մէկ թէլին դպած կը թուէր . վանդի
 խեղճն արթննալով սկսան էր նորա սիրտ և հոգին վիրաորեղ
 և կրծել նման այն որդին որ պտուղներու մէջ ծածկուած եր
 կար ժամանակ նիրհելէն վերջ օր մնալ յանկարծ արթննալով
 կ'սկս պտղոյն հիւթը կրծել մինչև որ չորացնելով ազականէ :

Ա՛րսէր լեռնական , բարեկամ , բնութիւն իւր քնածին հա-
 ճոյքներն ունի , այն հաճոյք եթէ մնասակար իսկ լինին , ե-
 րիտասարդ մը կարող չէ նորա մնասակար լինելու իմանալ , զի
 հոգւոյ զգայական մասը , միշտ մարդուս կեանքը դէպի այն կողմ
 կը մղէ : Ծերութեան հասակ միայն կրնայ այն յանդուգն խոր-
 հուրքներու և գործերու ունայնութիւնը ճանաչել , մարդկայն
 օրերու նուազմանց հետ նոցա կիրք և հաճոյքները ևս կը նուազին
 կը խոզորեմ , ոչ նախատէք և ոչ հալածէք . ինչ որ նախատուե-
 ցայ բաւ է , ես անոր պատճառաւ նախատուեցայ , բարասր-
 կուեցայ , պատուէս զրկուեցայ , բանալէն փախուստ տու ած
 ժամանակ ընկայ սքքս ջախջախուեցաւ , երկար ժամանակ նորա

ցաւերը քաշեցի , վերջի աստիճան ներլուծիւն և թշուառութիւն կրեցի այնպիսի մի բաղմամարդ և ճոխ քաղաքի մը մէջ . ուր որ ամէն մարդ անվիշտ և զուարթ ու անկարօտ կապրի , ես անոնց մէջ ամէն բանի կարօտ և ծայրահեղ թշուառ մը էի . ու ամենու աչքին զըսելի . այն օրէն սկսեալ մինչև ցայսօր որոշած եմ շարունակ մարդիկներէն թաղուն մտալ . կամաւ ես զիս երկար ժամանակ հալածեցի . ծովէ ի ծով ցամաքէ ի ցամաք լեռներու մէջ անտառներու խոտերը քարանձաւերու մէջ . հուսկ ուրեմն եկայ այս մենաստանի մէջ պատսպարան մը գտայ , ոչոք զիսէր իմ այստեղ լինելս : Արգօք Սաւուղի չար ողին զքեզ առաջնորդեց այս լեռնային երկիրներու և խիտ անտառներու մէջ զիս չարչարելու համար , ինչու իմ հին ցաւերս կընորոգես . և մուսցած վիշտերս կրկին երևան կըբերես :

Յուսահատ կեանք մը ունիմ , յօժարութեամբ կուտամ քեզ , քար մը առ զարկ գլուխս ջախջախէ , դու վրէժդ լուծած կըլինիս , ես ալ յուսահատ կեանքէ մը կապտիմ : Սոյն միջոցին ինչպէս որ նաւագածուն իւր նուազը զարկած ժամանակ նորա լարերը թռթռայներով կը գողացնէ . այսպէս ալ լեռնականի յուզմունք նորա մարմնոյ մակերեւոյթի վրայ տարածուելով բուրբ ջիւղերը լռութեանցնելով կը թայցնէր . և լալով կ'ըսէր նա . շատ տարիներէ ի վեր է որ իմ մէկ սխալմանս ծանրութիւնը ուսիս վրայ առած կըլիրեմ ամէն կերպով ուժամաքի եղած եմ . այժմ մահուան վճիռ սպասող յանցաւորի մը պէս քու առջև անշարժ կանգնած կըմնամ . ձաղկէ որչափ որ կուզես . մտրակէ՛ որքան որ ուժ տ'նիս . զի որչա՞ծ եմ իսպառուել : Այս միջոցին ահացուցիչ երկիւղ մը նորա կոկորդէն բռնելով ձայնը իւր սրտի մէջ կըմարնցնէր զաղանի կերպով անյօգ հեծկտանքներ կարձակէր . և ցաւալի արտասուներ կըհոսէր իւր յուսահատ աչքերէն , ձեռքերը խաչացե կուրծքի վրայ գնելով կ'ըսէր մեռցուր զիս որ ազատիմ :

Ահա՛ որ անտարբեր աչօք հանդիսասես էր , սոյն միջոցին ըսաւ իւր ընկերոջ . ընկեր , իմ աչքիս այս մարդ ձեզ դէմ յանցաւորի մը պէս կ'երևի . բայց քանի որ իւր սխալմանայ համար կ'ըջիք համբաստան , ըսելէ թէ ճշմարտութենէ չբաժնուե-

լով զղջնան կուրծքս րոնած է . և ձեր ներողութեան կ'սպասէ . ուրեմն ներէ իրեն :

Կ'ըսէր Պերճ , այս վատատոհմ մարդը իւր յանցանք քաւելու յուսով կ'ուզէ մարդասպանութեան ոճիր գործել ապ ինձ . բայց ես կրսեմ իրեն , դնա չարագործ , ես քու առժամանակեայ կենաց կտոր մարմինը կորսնցնելով իմ անմահ հոգիս արատարել չեմ ուզեր . ես գիտեմ և կըճանաչեմ անմահ հոգւոյս արժ . ք , դնա աչքէս հեռայի՛ր , ինձմէ բնդունածդ նախատանաց ամօթը առ և գնա՛ այն ծածուկ խաւար տեղերու մէկ անկիւնը թողէ որ մարդ չտեսնէ . առժամս թող անբացատրելի մնայած խնդիրներէն մինն ալ այս խնդիր լինի , ամէն բան իբրև չեղած և չտեսած համարելով լիզուաւ կընեւեմ . սակայն սիրտս չինեւեր : Լեռնական դահիճն իրաւունք չունի քաղցրութիւն պահանջել իւր սրոյ ներքև ճնշեալ և ընկճեալ անձէն , կամ հաշտութիւն յուսալ իւր մարտիրոսացած անմեղէն , իմ և քու դատաստանը Աստուծոյ արդարութեան յանձնած եմ , աչքէս հեռայի՛ր , սիրտս մի տանջեր . աւանդս ինձ վերագարձուր :

Լեռնացին դառնայեալ սրախ և յամբ քայլերով զնաց վերտաին մենաստան մտաւ :

Ըսաւ Աւահէն իւր ընկերոջ . բնկեր . այս տարօրինակ դէպք որ մեր սրտեր խռովելով ահաբեկեց , և քիչ մնաց որ շահելու տեղ մեր կենաց մէտար վրայ տայինք , մեծ անխոհեմութեան պատկեր մը ընծայեց ինձ . սակայն ինչեիցէ տուանց բնապատճառ զիսնալու հեանանաց վրայ դատաստան ընելու ուղիդ տրամարանութեան դէմ է :

Այս խօսքերէն վերջ փոքր հանգստութիւն մը տոնելով Աւահէն կըպատրաստուէր Պերճն արթնցնելով ճանապարհ ելլել : Արդէն արշալոյս արեղական ծագման աւետիս կըբերէր , սոյն միջոցին յանկարծ մենաստանի գուռ բացուելով այն կիկը որ այս գիշեր լեռնայի մարդոյն օդնութեան եկած և Պերճի մէկ զաղանի խօսքի վրայ առանց օյնելու ետ դարձած էր . նոյն կիկը մէկ ձեռք երկու հաց բերելով Աւահէին տուաւ , միւս ձեռքս փոքր պայուսակ մը , գալով Պերճի ձեռքէն բռնելով այն պահուն որ արշալոյսի հետ թեւոր կրածիլտ թշուռները

իրենց գայլային ձայներով այն նուիրական անտառի լուսթիւնը կը գէտորէին , յայնժամ նորա իրարու ձեռքէն բռնած խորագէտ օձերու պէս անտառի ծառերու և մայրուններու մէջէն սողալով կը հեռանան . Վահէ որ ապշութեամբ կը դիտէր այս անակնկալ դիպուածոյն , Պերճը վերադառնալով նորա տարակուսութեան մէկ մասը լուսաբանեց հետեւեալ եղանակաւ .

Վահէ . այս կինը իմ նշանածս էր որ այս անտառածածուկ մարդէն հրապուրուած էր յանդէտս . և հինգ երկար տարիներէ ի վեր է որ թէ նշանածս կը փնտռէի և թէ այդ մարդէն վրէժս լուծել կուզէի . այդ մարդ տեղափոխութեամբ միշտ ծածուկ մնաց . դիպուածն էր որ զայն ինձ մատնեց . մնացեալն ալ ձեր տեսածներն են , որ տեղի ունեցան այս գիշեր . ներքեք որ չեմ ուզեր այս մարդ իւր իսկական պատկերով և անունով ձեզ ցոյց տալ . վրէժխնդրութեանս առարկան այն մարդն էր . կորուստս այս կինն էր որ եօթն տարիէ ի վեր իմ նշանածս է . հայրենիքս Շիրակայ թղաւուի գիւղերէն մինն է . ասկէ աւելին հարկադրուած եմ գաղտնապահութեան քողի տակ ծածուկ պահել . ընդունէ՛ իմ յարգանաց հետ նաև շնորհակալութիւնս այն օգնականութեան համար , զոր դու յանդէտս մատուցիր . բայց արդար դատ մը պաշտպանելով դրկեալի մը իրաւունք իրեն տիրող վերադարձնելու բարեդորձութեան մէջ ախոյան մը հանդիսացար . ուրեմն մնաս բարեաւ , ընդունէ՛ յարգանքներս և հրաման տուր երթամ ընկերոջս հասնիմ : Ըսաւ Վահէն երթայք բարեաւ , տէր ընդ ձեզ , յետոյ առանձին ըսաւ ինքնին . դձեղ ձեր նշանածին հասցունող Աստուածը , զիս ալ իմ նշանածիս շուտով դարձնէ , յետ այսորիկ Վահէն ևս անտառի խորերու մէջ քաշուելով բարձր ծառի մը տակ նստելով սկսաւ խորհրդածել և գրել հետեւեալները .

ՎԱՀԷԻ ՄԵԿ ԽՈՐՀՐԳԱԾՈՒԹԻՒՆ

Արտէր Վահէն ինքնին , ոէրը ժամանակին կը գիմադրէ և

միջոցները կը ջնջէ , կեանք կու գիտէ . որո՞ւ մէջ աւելի մեծարելի են այն անձինք որք մըցելով կապրին . քան թէ նորա , որք յուսահատելով իրենց մրրիկներով լեցուն կենաց վախճան կուտան . Պատերազմի դաշտի վրայ . պատերազմող զինուոր միշտ չ'յաղթեր և վերաւորեր , երբեմն ալ կը վերաւորուի , երբ վերաւորէ յաղթանակ կառնու , երբ վերաւորուի թէպէտ կը ցաւի բայց պատերազմէն խոյս չ'տար անարգ դասալիք զինուորի մը նախատանաց չեն թարկուելու համար : Նա կը համբերէ մինչև որ հանգստանայ և վերստին սկսի պատերազմիլ . մեր քանի մը աւուր ընկերն ալ նոյն համբերատար ողով կը ցած է հինգ տարի շարունակ թափառիլ , մինչև որ իւր կորսնցուցած նշանած դասու և առաւ : Ասիկա դերագոյն զօրութեան մէկ տնօրէնութիւնն է , որ յանկարծակի յաջողութիւն գտաւ : Այնպէս կը կարծէի թէ Պերճի լուսթեան մէջ խաղաղութիւն կը տիրէր : վասնզի ոչ նորա հառաչանքները կը լսուէր և ոչ վրդովումները կը տեսնուէր , սիրտ հայելի չունի որ մարդ անոր մէջ նայելով ամէն բան տեսնէ . և նորա վշտաց կամ ուրախութեան աստիճանը չափէ և իմանայ : Պերճի և իւր նշանածի սիրտը եթէ ետ երէկ գիշեր կը ցայ քիչ շատ իմանալ , կը նմանէին ովկիանոսներու վրայ թափառող երկու նաւերուն , որք իրարու հանելու նպատակաւ ճանապարհ կը լինեն . բայց հակառակ հողմերը զանոնք փոխանակ միմեանց մտեցնելու , շարունակ կը հեռացնէին . սակայն ժամանակ և հեռաւորութիւն կարող չեն սէրը ջնջել կամ մահացնել : Ինչէէ Պերճը իւր փափաքանաց լուման հասաւ թէև շատ աշխատութենէն վերջ . սակայն ամենէն բարձր արժէք այն բանին կը տրուի . որ մեծ աշխատութեամբ կ'ւտայուի : Եթէ սէրը կրնայ երջանկութեան տեղ բռնել , Պերճ այս բոպէիս երջանիկ է , կատարեալ երջանկութեան մի բոպէն յախտենականութիւն մը կարժէ : Ճանաչել պէտք է այն բոպէի յարգը , որ մարդոյս ուրախութեան կաթիլներ կ'ընծայէ . սէրը իրականութիւն մի է , որ կը գրաւէ , մաղնիս մի է որ կը քաշէ , զօրութիւն մի է որ իւր ամէն շարժումներով կը դիմէ , սէր և հաւատք երկուքն ալ անալատ և նոտիրական բաներ են . վասնզի հաւատքով մարդկանց հողիները , իբրով մարդկանց մարմնաւոր

կեանք միշտ շարունակութեան մէջ անեղծ և անճաշ կը մնան :
Աէր և հաստք այն ժամանակ կ'արատարին , երբ շահասի-
բութիւնը նոյա վարպուրի ետեք իրեն պատասխարուելու անդ
մը գտնէ :

ԱՂԱՅԻՆԻ ՏԵՌԻՐ ՎԵՃԵԿԸ

Վաճէի բաժանումէն վերջ Աղաւնին քրտակտուր և անմխի-
թար իւր մօր հետ քաղաք իրենց բնակարան դարձան . բայց
անկէ վերջ Աղաւնին մեղամազձուտ բնաօրութիւն մը ստացաւ .
բնաւ մուգու հետ խօսել չէր սիրեր . բայց ի իւր համեստ
մօրմէն , բաւական ժամանակ իւր նշանածէն նստակ չ'ստանա-
լոյն համար սուկալի մատանջութեան և զանազան կասկածնե-
րու մէջ թաղուած բնաւ հանգիստ չունէր . Ագրիլ ամսուան
վերջի օրերու մէջն եւք և ամէն մարդ այդիներ կերթայ Աղա-
ւնին ալ իւր ծնողաց հետ կերթար բայց գրեթէ օկամայ հինգ
օր վերջ փոքր նաաստի մը ձեռք նամակ մը հնձանի դուռ զուր-
նելով դուռը բացուեցաւ նաաստին յայտնեց թէ Վաճէէն
նամակ մը ունիմ , բայց Աղաւնին պիտի տամ : Աղաւնին անհա-
մեմատ ուրախութեամբ նամակն ատնելով նաաստին վոքը
նուէր մը տալէն վերջ , ըսաւ նաաստին պատասխանը վաղկու-
դամ կաննեմ , զի եղբայրս թէ Վաճէի տեղք գիտէ , և թէ
վաղ իրիկան պիտի երթայ : Աղաւնին նամակն ատնելով և իւր
մօր ներկայութեամբ բանալով հետեւեալը կարգաց .

Համեստ ընկերակից իմ ,

Ենչուշտ կը յիշէր այն վայրկեան՝ յորում թողուն կերպով
համակրական ժպիտ մը միայն կրցայ ուղղել առ ձեզ , Յետ այ-
նորիկ անայտարանօք նաւ մտայ . վասնզի նորա ելլելու ժամանակ
մօտ էր և ինձ կ'սպասէր . նախ մէջէն ակնարկութիւններս ձեզ
ուղղած կըզիտէի կընչմարտի թէ դուք ևս ակնալ ինձ կընայէլք :

այս վիճակն ունեցանք ես և դու մինչև մեր նաւ ձեր աչքէն
աներևոյթ եղաւ : Նոյն միջոցին ես իմ զգացածներս գիտեմ ,
սակայն չ'դիտեմ թէ դուք ի՞նչ զգացելք . ձեր իսկական պատ-
կեր իմ աչքէս իսպառ հեռանալէն վերջ ձեր երևակայական
պատկերով մխիթարած միջոցիս յանկարծ նախ ատաղասաները
պարզուած տեսայ . այն պահուն սրտիս տիրութեան նշանները
գէտքիս վրայ գծադրուած լինելը յայտնապէս կը տեսնուէր .
նախ մէջ գտնուող նաւաստիները և ուղեոր վաճառականները .
լոին հիացմամբ տիեզերք լուսաւորող ցորեկեայ պայծառ աստ-
ղի ծագման կը գիտէինք . այն պահուն նախ ատաղասաները ա-
րեգական ճառագայթներու նշոյլները կը շղթիւն իրենց վրայ ծա-
ծանելու :

Այն օրը մեզ համար գուարթ օր մի էր , և յաջողակ հոգե-
րէն բնաւ գանդատ չունէինք , մեր յաջող նաւարկութիւնը ա-
մէնքս ուրախութեան և զուարթութեան մէջ գրած էր , այս
պահուն մտք ոգևորեալ երկնային յափշտակութեան մէջ կը-
խորհէի Աստուածային սքանչելեաց վրայ և կըսէի ինքնին թէ ,
ստոյգ է որ ասրերաց մէջ ամենէն տղուագոյն և պատուակա-
նագոյն ջուրն է , անոր համար ասեղծագործութենէն առաջ Աս-
տուծոյ ամենազօր հոգին խորհրդով ընտրած է ջրոյ վրայ սա-
ւաւներով և գուրգուրալով զամաք կազմող նիւթի զօրութիւն
աղղել , և զայն կազմակերպելով ամէն կենդանեաց և մարդկանց
ու ամէն զգայականաց և սնկոց բնակավայր հաստատել , երկար
ժամանակ ոոյն Աստուածային յափշտակութեան մէջ լոին հիաց-
մամբ մտալէն յետոյ յանկարծ զիս ձեր քաղցր և սաստիկ սիրոյ
մէջ ընկղմուի դտայ . սոցն միջոցին սմանք զիս ապուշ և սմանք
յափշտակեալ անուաներով կը մկրտէին , երբ կատարելապէս ինք-
նաճանաչութեանս եկայ , կը խորհէի թէ . արդեօք մեր յաջողակ
նաւարկութիւնը երկար պիտի տեւեր թէ ոչ , ատիկա ապագայի
դազանեաց մէջ պահուած էր , նաւը իւր ատաղասաները աւե-
ւելեան հանդարտ հոգեբով սուեցուցած թեւաւոր ինչոնց պէս
կը թուչէր . յորդ ակսոսները բանալով ծով կը ձեղքէր . և իւր ու-
կանէն վազող փոքր ալիաց վրայէն սահելով կանցնէր . այն
ատաղասաներու մէջ լեցուած հոգեւու զօրութեամբ սովորակա-

նէն շատ աւելի արագ կը քալէր . առանց վարանման և սխալման օձերու պէս քաղաքով կանցնէր այն մանուածապոյտ ժայռերու խորշերէն , ներկայի յաջողակութիւնը , բաւորովին մեր աչքէն ծածուկ կը պահէր մեր նաւի կրելիք ապագայ վտանգները , երեք օր սոյն ծովային հանդարտ ուղևորութիւն քաղցրութեամբ վայելցինք . շորթորդ օրը երբ ցորեկուան գիշեր կը յաջորդէր կարկտաբեր սև ամպերը ծալ առ ծալ իրարու վրայ դիզուած երկնից երեսի մէկ մասը ծածկեցին և իրենց ելեքորական հոսանքներէն սկսան կայծակները արձակել , այն պահուն մեր նաւը ծովու հարթային բարձրադալին ահուելի բարձր սառերու և ծովու մէջ ցցուած ժայռերու խորշերու մէջ կը դռնուէր : Եւ ահա յանկարծակի կատաղի գազանաց պէս հիւսիսային Սիփան լեռներէն եղած սասակաշունչ հողմերը հասնելով մեր նաւի ընթացքը վտանգաւոր դիրքի մէջ դրին . վասնզի այնպիսի մի ծայրի մէջ կը գտնուէինք որ ոչ կրնայինք ետ դառնալ և ոչ կը յաջողէինք առաջ գնալ . կատաղի ալիքները նաւի կողմ ապաստանելով զմեզ շարունակ դէպի ժայռերը կը մղէին . այս պահուածարերաց անդիմադրելի խռովութենէն հարկադրեալ , մեր նաւը իւր բաղդ յանձնած էր այն մոլեգին օդերու խռովեալ խռոնաշփոթ վիճակին : Այն ծովու լեռնակուտակ որոտախառն ալիաց ծփանքները անիմանալի խրախու լեզուաւ մը կը խօսէին մեզ հետ , ծովը սպառնալիք կընէր իւր խրախու գլխոյն վրայ կախող նաւուն . և անոր մէջ գտնուող նաւաստեաց սրապուղութիւն կը պատճառէր . այն նաւ որ երկու օր առաջ հեռուէն կանգնող դիտողին սրտազրու տեսարան մը կընծայէր անիկա երկու օր վերջ իւր մէջ գտնուողին ահուղող կը պատճառէր և անոնց աչքին մեղմադձոտ երեւոյթով մը կը ներկայանար : Այս ծովը հիւսիսային հողմերէն յուզեալ , անոնց գէզագէզ ալիքները իւր գլխոյն վրայ առած կը բերէր վերջի ճղնամամու մէջ զընուող մեր նաւի կողերուն կը զարնէր . և զայն Սորպ գիւղի ստորոտ գտնուող ժայռերու վրայ խորակելու սպառնալիք կընէր :

Մարդկային ամէն հնարքները չ'զբեցին դիմադրել տարբեաց խռովեալ ծովուն , արշալուսոյ բացման ժամանակը մեր նաւը

ամէն ժայռերու վրայ իւր կեանքը կ'ընկնէր . վայնասուններու և լալու մէջ ձգելով զմեզ և բոլոր նաւաստիները , Յենք և անոնք նաւի խորտակուելէն վերջ սեպայեալ ժայռերը մագլցելով ցամաք ելանք և ազատեցանք . սակայն նաւը իւր մէջ գտնուած բեռներով կահարասիներով և մէկ թնդանթով խորտակուեցաւ :

Սիրելիս , սիրտդ թող չ'խռովի , վասնզի ես բան մը չ'կորսնցուցի , մինակ քիչ մը սրտնեղութիւն ունեցայ , այն ալ շատ շուտով անցաւ . ուրախ եմ և զուարթ . եթէ Տէր կամեցի՝ քանի մը օրէն Բաղէշ կը հասնիմ . թէ և ճանապարհի դժուարութիւն քիչ մը զիս պիտի նեղէ բայց հոգ չէ աշխատիլ պէտք է կորսնցուցածի տեղը լեցնելու համար եթէ ուզէք նամակ գրել ի Բաղէշ գրեցէք արդէն տեղո գիտէք , կրննդրեմ որ չ'յուզուիք մեր նաւաբեկութեան արկածի վրայ խիստ առողջ եմ և լաւ վիճակի մէջ կը դռնուիմ , եթէ նեղութիւն մը ունիմ . այն ալ ձեր սիրոյ վայելմանէն հեռու գտնուիլս է . մնամ կարօտ ձեր անկեղծ և հաւատարիմ սիրոյն ,

Չերդ Աւսէ :

Աղանին սոյն անակնկալ նամակն առնելէն յետոյ . ինք իւր մէջ սաստիկ խռովեցաւ . և գրուածներէն աւելի աղէտները տեղի ունենալը կը զուշակէր , սրտայազուութիւնը և անհանգստութիւնը զինք կը շրջապատէին և կը նեղէին . և գիտեմք թէ նամակը իւր մօրմէն թաղուն չ'պահեց , և անոր խորհրդով սկսաւ հետեւեալ նամակը գրել :

Սիրելի ընկեր :

Չեր գրութիւն ստացայ . դուք ինքնին կրնաք վերահասու լինել թէ ինչ զգացի այն պահուն յօրում ձեր կրած վտանգաւոր աղէտները նկարագրուած տեսայ ձեր գրութեան մէջ , տակաւին վարանման մէջ պիտի թափառէի երկար ժամանակ եթէ քրութիւն ձեր ձեռագիր չ'լինէր , ձեր ինքնագիր նամակը զիս հանդարտեցոյց համոզելով թէ , դուք օղջ և առողջ էք , մնացեալս ինձ փոյթ չէ . կը յուսամ թէ ցամաքային ուղևորութիւնդ խողաղ կերպով կատարեցիր և ողջամբ պանդխտութեանդ վայր հասար : Սիրոյդ յիշատակները , իղձերս և երևակայութիւնս (շուտով վերադառնալոյդ) յուսոյ օրօրոյնի մէջ զրած կ'որօրէն :

կրթնդրեմ որ երկար մնալովդ զիս չ'առաջնորդես Թողման անարքեալի թերահաւատութեան . զիտէք թէ նորածին սիրով զգացուածները շուտ կըհասնին իրենց համբերութեան վերջակէտին . սէրը անդիմադրելի զօրութիւն և բնութիւն մի է ակար սրտեր շեն կրնար զայն յաղթահարել , նաև զիտէք թէ նշանուածի մը պատուոյ բողոքութիւնը շարունակ կըթափափին շարասուութեան որոմները , թշնամանք կուսկած , երկիւղ , նախանձ , մատուցութիւն , մանասնոգ կասկածը որ ամէն բանէն կըբռնկի .

Գնալէդ ի վեր լեզուս համբերու պէս լուռ է . մտքս ի զատուրիշն մը հետ խօսել չեմ ուզեր . մօրս հետ խիտ շատ կըխօսիմ , և պատճառն այն է որ , նա շարունակ ձեր վրայ կըխօսի և ինքը զիտէ որ ես ձեր վրայ խօսածներէն հաճոյք կ'զգամ նա շարունակ զիս կըմխիթարէ իմ և քու ապագայ երջանկութեան յոյսերով , արիւններու խօսքերուն բնաւ մտադրութիւն չեմ դարձներ . չեմ ուզեր ծածկել ձեզնէ , սիրտս և հոգիս բնաւ անդորրութիւն չունին ոչ զիշեր և ոչ ցորեկը , այլ միշտ ոգիկիանոսի ալիքներու խռովութեանց մէջ կըծփան և զիս կալէկոծեն , շատ նեղուածս ժամանակ կըսէի . հազար երանի' անոնց որք զիտեն սէրը մոռանալու ձեր և եղանակ , երբ վերջի աստիճան սիրտս կընեղուէր ձեր զնալէն վերջ , հօրմէս զազատի մօրս թախանձանքներ կընէի . նա զիս առնելով այն ծովու եզիրք կըտանէր , ուրիշ որ բազը զձեզ յափշտակեց իմ ձեռքէս , երկար ժամանակ ապշու թեամբ այն համատարած ծովու վրայ սեռուած կըզիտէի , մերթ հաւատալով թէ տակաւին զձեզ տանող նաւը այն տեղեր կըըջագայի , և ես զձեզ տնօր մէջ կըտեսնեմ երբեմն . հեռուէն եկող աւագաստաւոր նաւերը որք մեր նաւահանգստին զիմած կուզային , կրկարծէի թէ զուք վերագարձած էք և ես զձեզ անոնց միջոյն մէջ տեսնելու բախտը պիտի տեսնայի և կ'սկսէի ինքնին ուրախանալ . կուզային տեսածս նաւերը և նաւահանգիստ կըմտնէին . այն ժամանակ իմամէն յոյսերս սարսաղ կեղևին . և իմ ուրախութեանս տրտմութիւններ կըյաջորդէին . երեսակայութեանս մէջ կըբեկէի այն օրը . յորում դուք ինձմէ բաժնուեցար , և իմ սիրտս տրտմութեամբ լեցուցիք , և շարունակ այն նաւահանգստի նաւերու մէջ զձեզ տանող նաւը

կ'որոնէի որ ձեր կարօտն անկէ առնէի , զի զայն տեսնելով մեր յիշատակները ինքնին կընորոյուէին . ձեր նամակը առած չէի , որ զիանայի թէ ան ալ ինձ պէս տարաբախտութիւն մը կրած էր . սիրելիս , երբ երկու սիրելի և սիրեցեալներ զիրար կրցանեն , անկէ երջանիկ բան չ'կայ , երբ զիրար կըկորսնցնեն անկէ թշուառ և աղէտալի բան չ'կայ .

Մեր մանկական հասակէն սկսեալ , չ'զիտեմ ի՞նչ զազանի զօրութիւն մի էր որ կըբաջալերէր իմ փափագս և փառասիրութիւնս որ զքեզ ս'ընէի , և քեզմէ սիրուէի , որով իմ երջանկութիւնս կատարեալ կըհամարուէր , վարդենիի տակը առ քեզ իջայ , սիրտս քեզ քացի և քու ազնիւ և վեհ ոգիդ ինձ ապաւէն և ապաստանարան ընտրեցի , հոն ազատօրէն սկսայ շունչ առնուլ , նոր կեանք մը երակներուս , նոր լոյս մը աչքերուս մէջ կըըջլին , առաքիլութեանդ վրայ կ'սքանչանայի , դարձան զեփուանքը անպատում ուրախութեամբ հոգոյս զմայլումն կուտային , փառք կուտայի Աստուծոյ որ զեղևիկ կարողարութիւն մի ըրած էր մեր ընտրութեան մասին . երբ առաքիլութիւն ձեր բերնով կըխօսէր՝ սքանչանալով կըսէի օրհնեալէ Աստուած որ ընտրութեանս մէջ սխալած չեմ , երանելի էր այն սրբըր , երբ մեր անմեղ մանկական հասակի մէջ ձեռք ձեռքի տուած տարտեղէն այգիս , այլիկն պարտեղ , և ուխտասեղիները Աարապայ մէկ բուրաստանէն ի մի սը , բլրակէ ի բլրակ կըըջլէինք այս կողմը վարդը , այն կողմը շուշանը , միտ կողմը ամէն տեսակ գոյնզոյն և անուշահոտ ծաղիկները կըծողուէինք , այն օրերու . մէջն էր որ բնութեան ձայն նոր սկսած էր մեր սրտի մէջ իր ազգարար հնչակ շարժել , և մեր անմեղ սրտերու մէջ սիրոյ օղբիւրները բանալ , այն օրերու մէջ թէպէտ ամօթխածութիւն և պատկառանք մեր լեզուները տանձած էր , և շարժել չէր տար քայց սրտէ ի սիրտ ամէն բան կ'զգայինք կըհասկնայինք և կըհասկըցնէինք , հոն ես ի քեզ և դու յիս կապրէինք , չ'կար զգացում մը փափագ մը խորհարդ մը վիշտ մը կամ ուրախութիւն մը , որ ի փառսն չ'զգայինք , այն օրերու մէջ բնաւ չէի յուսար որ օր պիտի գայ՝ յորում դու թեւեր առնելով պիտի լուէիր զէպի պանդխտութիւնը , և Ալլահին թող իր յուսահատ

տութեան ճանապարհի վրայ , չէի հաւատար թէ այն անաբատ
 զգացման կրնայ բաժանման դառնութիւնը յաջորդել . կը ցաւիմ
 որ թեւ չունիմ որ քու ետեւէդ արշաւելով դամ քեզ հասնիմ
 արդ ես քու սիրոյդ վարդազոյն երազներու և յոյսերու մէջ
 թափառելով անկեղծ հաւատարմութեանդ վրայ անվրդով նիր-
 ճելով կ'սպասեմ հասնիլ այն սիրոյն , որ իմ կեանքս է : Ահա՛ն
 չեմ կրնար անգոսնել այն սէրը , որ արարչագործութեան ընդ-
 հանուր ներդաշնակութեան վրայ հիմնուած է . անիկա Աստուա-
 ծային աղբիւրէն կը բոխի , մարդկութեան կեանքը անընդհատ
 պահելու համար , ուրեմն անիկա միշտ ինձ համար նուիրական է :

Երբեմն հպարտ էի երբ քու սրտիդ կը տիրէի . ուրախ էի զի
 քու երջանկութիւնդ կը կազմէի . բայց այժմ բաժանումէդ ի վեր
 աշխարհ մութ է աչքիս ձմեռան վերջի օրերու հողմերը զիս կա-
 լէկոծեն . ես անոնց մէջ շարունակ կը թափառիմ սիրտս գտնե-
 լու . սակայն չեմ յաջողիր : Ուրեմն ճակատագրին հնազանդելէ
 ի զատ ուրիշ բան մը չ'դտայ որ զիս մոտիմարէ , զդացած վիշտ
 և ցաւերս ձեզ գրելու համար կը խնդրեմ որ զիս չ'մեղադրէք .
 զի դիտէք թէ անհրաժեշտ պէտք մի էր ինձ համար ցաւերս
 սրտակից ընկերոջս յայտնել , սիրտս հանդատեցնելու մեծ հա-
 ւաքով . և ձեզնէ ի զատ ուրիշի մը չեմ կրնար յայտնել այն
 ցաւերը . զորս միայն ձեզ կը հաւատամ յայտնելու . և դուք
 անոնց ամէնքը կրնաք ձեր սրտի խորերու մէջ ընդ միշտ թա-
 դուն պահելը , զի քու սիրտդ , իմ գաղտնեաց անանդապահ
 թանգարանն է :

Սիրելի ընկեր , խօսքերս վերջացնելով կըսեմ , եթէ բովան-
 դակ աշխարհի հարստութիւնները և վայելքները ժողովելով
 ինձ բերես , ինձ համար ոչինչ է . բայց միայն քու պատկերդ
 և սէրդ ինձ համար ամենայն ինչ է . ուրեմն դալդ փութացուր
 և զիս մի տանջեր զի քու կ'դ եմ :

Աղաւթ

Աղանին տեսնելով որ իւր առաջի նամակի պատասխանը շատ
 ուշացաւ . հարկադրուեցաւ երկրորդ մը հետնեալ նամակը ևս
 գրել : Երկու տարիէն վերջ :

Աղնիւ ընկերակից իմ

Ձեր առաջին և աղէտներով լի նամակն ստացայ , և պատաս-
 խանեցի անմիջապէս , այն օրէն մինչև ցայսօր երկու տարուան
 շրջանի անիւնները երրորդի վրայ հողովեցան . սակայն ես ձեզմէ
 ոչ լուր առի և ոչ նամակ մը . չ'դիտեմ թէ ի՞նչ նշանակու-
 թեամբ ըմբռնեմ ձեր այս երկար լուութիւնը . մի մեղադրեր զիս
 տարակուսութեանս համար , զի մարդկանց սիրտը յատակ չունե-
 ցող ովկիանոս մի է . և կամ հալոցի բով մը է . որու մէջ
 առարկաներու գաղափարները յաջորդաբար ել և էջ ընելով ի-
 րարու կընդհարին կը լուծուին և վերստին կը ձուլուին , կը խորա-
 սուզին , և կը կնէն երևան կելլեն , այս համատարած ալէկոծու-
 թեան մէջ միտք կը շուարի և չ'կրնար եղբակացութեան մը յան-
 գիլ . վասնզի այս աւուր սառ երեցածը , վաղը սաստիկ ջերմէ ,
 այս աւուր բարի ներկայացածը , վաղեան համար կրնայ չար
 երևիլ , այս աւուր գեղեցիկ երեցածն , կրնայ վաղ սպեղ երևիլ
 մարդկանց այս տարակուսական վիճակի մէջ , նոյա սիրտը փոքր
 բանէ մը կը յուզուի , և դարձեալ փոքր բանով մնալ կը վերա-
 նորոգուի , ինչ որ այսօր մահ կ'սպառնայ . վաղը կրնայ կեանք
 տալ . Ահա՛ն , մի գուցէ իմ առքեզ ունեցած անմեղ սիրոյս չա-
 փազանցութիւնը զիս իրրև մեղապարտ մասնեց ձեզ :

Բնութիւնը զլացած է իմ բանականութեան տալ այն մարդա-
 րէական տեսութիւնը , որ կարող լինի ձեր սիրտ շոշափել , և
 անոր մէջի եղածները կարգաւ և իմանալ : Գիտեմ թէ կեանք
 կռիւ մի և հակապատկերներու շարք մի է . սակայն չ'դիտեմ թէ
 Աստուածային հեղինակութենէն , թէ բնութենէն պատրաստուած
 է . ուրախութեան յաջորդ տրտմութիւն , բարւոյն մերթ շարու-
 թիւն , ժպիտի դէմ արատաւք , երջանկի մօտ թշուառութիւն ,
 կրնայ մտ մահը , որուն կ'ըսուի վախճան մարդոյ : Ինձ կը թուի
 թէ ես այս աշխարհի տխուր պատկերներուն վկայ լինելու հա-
 մար միայն սահմանուած եմ . վասնզի կենաց հաճոյքներէն ան-
 մասն , մինակ վիշտերու շղթան ուսիս վրայ բարձած դէպի գե-
 րեզմանը առաջ կը քալեմ : Ձեր վրայ դատաստան չեմ կրնար ը-
 նել . վասնզի ձեր ներքին միտք և կամք ինձ ծանօթ չէ . ուրեմն
 այս խնդիրը ապագայ ժամանակին կը թողում լուսաբանելու . զի

ժամանակ խոշորացոյց մի է, որքան հեռանայ, այնքան պարզ-
 չոյց կուտայ առարկաները: Ահա՛հէ՛ ես այս անստոյգ վիճակի մէջ
 մերթ ուրախութիւն մերթ ստուգում կիմանամ. մերթ լոյս կը-
 տեսնամ մտօքս, մերթ խաւար մերթ կենաց զուարճութիւն, մերթ
 մահուան երկիւղ շուրջս կը թափափանչին. կազմ հանդարտ կեր-
 պարանք մը ցոյց տալ ծնողացս, բայց այս կերպարանաց տակ
 դադանի Բրան մը կայ պահուած որ սիրտս կը կրծէ. մարմինս
 կը ծխուի. ցորեկ լուսի միջիկ կը ծնախիմ որ մէկը չ'կասկածի մե-
 լամաղձոտութեանս վրայ. Իսկ երբ իմ բարեկամ և խորհր-
 դակից զիշեր կուգայ ինձ ընկերանալու. և իմ վիշտերս իր
 մթութեան քօղի տակ ծածկելու. յայնժամ ապաստօրէն կ'սկսիմ
 սրախ հառաչանքները և աչքիս սրտասուքները հեղեղներու
 պէս դուրս տալ. գիշերը իրրե իմ մտերիմ բարեկամ հաւա-
 արմաբար կը նուրբ և մէկի մը չ'յայտնելով կը տանի յախ-
 տենականութեան գաղանեաց մէջ կը թաղէ:

Ահա՛հէ իրատուք տուր ինձ որ հարցունեմ չեղմէ թէ արդեօք
 ուրոցար մեր սէրը, որուն հաւատարիմ մնալ ուխտեցիր, ար-
 դեօք կեղծ սրտով իմ սէրս պարտեցիր. յիշէ երկիւղ վկայու-
 թիւն որ երկրի վրայ հրախրեցիր իմ և քու հաւատարմութեանդ
 հակելու. ես հաւատարիմ եմ այն ուխտին. եթէ դու գրծես.
 բերանս ուխտած է զքեզ չանիծել միայն պիտի ըստէ. Ահա՛հէ,
 երջանկութիւն թող լինի քու բաժինդ. արտաուք թող մնայ
 ինձ բաժին. որչափ որ խոնարհեցայ վշտակրութեան ասջեր,
 նա ալ այնչափ աւելի սաստիկ կերպով բռնացաւ ինձ դէմ
 սիրտս ճնշելու և հոգիս մահացնելու. յուսահատութիւն ինձ
 սկսաւ քաջալերութիւն կարգալ անոր դէմ խղիւղ խելու ո՛հ շատ
 խօսեցայ, առանց գիտնալու թէ այս ապերախտ աշխարհի վար-
 ձաարութիւնները ոչնչութեան վրայ հաստատուած են:

Կրգառնամ վայելած կեանքիս նկարագրութեան. սակայն
 չ'զիտեմ թէ լսելով սիրտի վշտանայք թէ ուրախանայք. ան-
 շուշտ կը յիշէք այն ահաւոր դաշտ որ կ'սկսի վարագայ արեւել-
 եան լեռներէն և կերկարաձգի մինչև արևմտեան ծովու եզերք:
 Այս ընդարձակածաւալ դաշտի մէջ իրրե զբախտ մը կը ներկա-
 յանայ այդեսա՛ր իր ընդարձակ պաշտօնի ծառերով և ծաղ-

կանց անուշահոտութեամբ. բնութիւն ինքը կ'աքանչանայ իր
 տեսարանի և բազմադարեան բարձրաբերձ ծառերու վրայ. որոյ
 հովանոցն ներքև զովութիւն կը գանէ մէն մի ախար սիրտս եր-
 բեմն հոն կերթամ մօրս քրօջ տուն. այն քաղցր օդերուն մէջէն
 իմ վշտարեկ սիրտս կազդուրող զովութիւն կը գտնեմ պահ մը
 կուրախանամ. բայց երբ զձեզ կը յիշեմ, նորէն իմ մեղամաղ-
 ձոտ թախիծներուս կը վերադառնամ, զիշերուան ահաւոր լու-
 թիւնը զիս կը հարկադրէ պարտէզը ելլել, փոքր աթոռակի մը
 վրայ նստելով. առաջնի վրայ թռթռացող լուսնոյ լոյսը մտացս
 առարկայ ընել. երբեմն յանկարծակի աչքս գէտի վեր յառելով
 երբ յուսին և իրեն ընկերացող աստղերը կը տեսնեմ. նորէն
 մեղամաղձոտութեան թախիծը զիս կը պաշարէ. Արեւմ ինձ խր-
 վի, ամէն բան իւր ընկերն ունի. արդեօք ես միայն եմ մեղա-
 ութ. որ իմ սրախ սիրածին չեմ կընար հասնիլ. կ'սկսիմ երա-
 դէլ թէ արդեօք, ինչպէս որ ես գիշեր ժամանակ բացթողեայ վայ-
 րերու մէջ ձեր ստուերով կը մխիթարուիմ. դուք ալ ձեր եղած
 անզը զիս կը յիշէ՞ք. երբ արշալոյս առաւօտեան աւետիս կը-
 բերէ. յայնժամ մեն մի ծառերու ճիւղերու վրայ հաղարաւոր
 թռչունները ձայն բարձրացնելով երաժշտական ամբողջութիւն
 մը կը կազմեն. կը հարցանեմ ես ինձ թէ արդեօք ի՞նչ կ'ուզեն
 ասոնք. և ի՞նչ կերդեն, ասոնք ալ ինձ պէս վիշտ ունին և
 կամ թէ իմ սրախ պէս զգայուն սիրտ ունին, ասոնց մէջն ալ
 իրենց ընկեր կորսնցնող ինձ պէս տարաբաղդներ կան թէ ոչ:
 Այս տարակուսական խորհրդածութեանս ժամանակ յանկարծ
 քնոյ թալկացոյցիչ շոգին զիս անզգայ վիճակի մէջ կը դնէ. հոն
 ալ ձեր ստուեր մարմնացունելով երեակայական պատկերներով
 կը մխիթարուիմ, և յանկարծ արթննալով կը տեսնեմ որ տե-
 սածներս երազներ էին, և նորէն կը դառնամ իմ թախիծներով
 չի վիճակիս:

Ահա՛հէ, սէրը յուսարկեց երազներով կը ընանի. զիս մի ներք,
 կը խնդրեմ դալգ փութացուր. խիսա շատ կը ներդախիմ. ես ալ
 սիրելու և սիրուելու անհնչանք մը ունիմ. և կը նմանիմ այն
 թռչնոյն, որ բոյն չունի. առ քեզ թող չիլ կուզեմ. բայց թե երս
 չախջախ՛ ալ ես, չեմ կանքս ձեռք լը կարկառէ մահուան. վերջն

խոսք մը, կամ գալով տանջանքս թեթևցուր. և կամ չ'գալովք մասն վճռէ. ասկէ աւելին խղճիդ կը յանձնեմ, զի անստուգութիւն սրտի հոգեվարքն է ։

Աղաւթ

Այս համակրալի և միանգամայն վշտալի երկու նամակները Վասէն աւնեւելով ըսաւ, երկու դարուն իրենց շրջանը կատարեցին մեր պանդխտութեան վրայ. Աղաւթին չափէն աւելի չ'տխրեցին եւ համար դնալ պէտք է, և քիչ ժամանակի մէջ իւր գործերը կարողարելով անմիջապէս ճանապարհ ելաւ, ցամաքային աղէկորութեամբ իւր հայրենիքը վերադառնալու այն գարնան օրերու մէջ յորում ամէն այդետէրերը կը պատրաստուէին իրենց այգիները գնալու, Վասէն եկած էր, և Աղաւթի ուրախութիւն կատարեալ էր, հասաւ այն բարենշան օրերը յորում բնութիւն կը խայտար ամէն մարդ ուրախ և զուարթ կերպարան մը զղեցած էր, զիւղացին և քաղաքացին, առհասարակ իրենց բնակութիւնները թողած այգիներու հնձանները կը փոխադրուէին, գարնան անուշահասութիւն վայելելու ։ Այս այգիները իրենց շրջապատ օւնին խիտ խիտ պտղատու և անպտուղ ծառերը. պտղատու ծառերն են, նուշ և ծիրան, տանձ, խնձոր, թութ և դեղձ. ալուչայ և սալոր, ընկոյզ և թղենի, իրենց զանազան սեսակներով այս պտղաւէտ ծառերը իրենց ծաղիկներ բացած, և կանանչ տերեւները ու ծիւրն արձակած, իրենց լայնածաւալ թևերու տակն առած շուքի մէջ կը պահէին ։ Այգիներու մէջէն սահելով անցնող աւուակներու ջուրերը, որք ծառերու և թուփերու արմատներու տակէն անցնելով նոցա կենսական ոգին կը կաղդուրէին, և նոցա պտղաբերութիւնը կ'արդասաւորէին. բնութիւն իւր քաղցրութեամբ ամէն մարդ ուրախութեան մէջ գրած էր, բարձրահասակ կաղամախ և դիւրախոր ուռենիները բնութեան տեսարանին նոր փայլ մը կուտային, այսպէս երեք դարուն և աշունները միմեանց ետեւէն եկան ու դնային, բայց Վասէ և Աղաւթին զեւ չ'կարողացան իրենց հարսանեաց հանդէսին հասնիլ. վերջապէս եկաւ հասաւ չորրորդ դարուն մը ևս, որու մէջ որոշուած էր Վասէի և Աղաւթի պսակադրութիւն կատարուիլը, Վասէի սիրտ խիստ ուրախ էր և շուտով այդին կը փոխադրուէին հարսանեաց պատրաստութիւնները տեսնելու, բայց

տոյն օրերու մէջ Աղաւթի ընտանեաց մէջ, այնպիսի անցքեր տեղի ունեցած էին, որոց վրայօք իսպառ անտեղեակ էր Վասէն, սոյն խնդիր դատագարտեալէ մարդասպանութիւն է, աղտոտ խորհող դատաւորներու առաջ, ծնողական բացարձակ իրաւունք դատուած է, ազատութիւն չ'յարդող նախապաշարեալներու դատաստանի առաջ ։ Ստէպ տեսնուած է այս աշխարհի մէջ որ շատ մը անմղներ մեղաւորներու յանցանքներով պատժոյ դատապարտուած են ։ Ամէն մարդ զիւղէն և քաղաքէն այգիները կրփոխադրուէին ուրախ և զուարթ բաց ի տարբազոր օրիորդէ մը որ վերջի անցքերէն զղացուած իւր դէմք փոխած և նախնի զեղեցիկութիւն կորսնցուցած զուեալմափ դէմքով և տխրալի սրբտով նիհար մարմնով և հոգերով լեցուած ցաւերով կուգար քաղաքէն բնակիլ այն այգիներուն միոյն հնձանի մէջ, Վասէի նշանած Աղաւթին էր անիկա, որու աշխուժութիւն զեղեցիկութիւն և առողջ վիճակը, իրենց ամէն պարագաներով անցեալ տարիներէն մեզ ծանօթ են. սակայն այժմ ոչ անցեալ տարիներու զեղն ունէր, և ոչ իւր նախնի կորովը. կորսնցուցած էր նա այն հրեշտակային տեսիլը, և պէտք էր որ այսպէս լեւնէր. վասնզի մինչ բնութեան օրէնք անոր սրտի թեւերը շարժելով նորա ուղեոյն թևը թռիչ կուտար սաւառնելու դէպի իւր սիրոյ առարկան, միւս կողմէն Աղաւթի հայրը քսու և չարախօս վատ կնոջ մը չարախօսութեան անսալով միտքը փոխած և իւր կնոջ յայտնած էր թէ իւր աղջիկ Վասէի նշանած լինելէ գաղթեցունելով ուրիշ մը Վասէէն աւելի նիւթապէս հարուստ տրղայի մը հետ պիտի նշանէր, թէ և Աղաւթի մայր ամէն զօրաւոր միջոցները ի գործ գրած էր իւր այր այդ ձախորդ նպատակէն յետս կասեցնելու բայց զժբաղդաբար յաջողած չէր, և ահա այս գաղտնի խօսքերն էին որ դնալով Աղաւթի ականջին հասած էին. որու վրայ սկսած էր Աղաւթին ինք իւր մէջ լռելեայն նեղուիլ վշտահալ և ցաւիլը ։ Վերջապէս Աղաւթին շուտով սկսաւ թարշամիլ, և իւր զղացումները իւր սրտի մէջ լռելեայն թաղուն պահելով հիւժուելով ծիրիւր, և գնալ մահահարաւէր ծանր հեւանդութեանց հասնելը Աղաւթի անմեղ սէր և հոգին Վասէի հետ կապող Աղաւթի հայրն էր, նորա հրեշտակային զեղեցիկու-

Թիւն կորսնցնող, և զայն դէպի դերեզման առաջնորդելու պատճառն ևս դարձեալ նորա հօր անխոհեմ ընթացք և փոփոխամտութիւնն էր. սիրոյ զդացման խսպառ հախտակ է ի Հայոս այն նախապաշարեալ դրութիւն որ երկու ամոսնացելոյ բախտը իրենց ծնողաց կամաց թեւերէն կախեալ կըմնայ, ծնողաց հնազանդիլ գեղեցիկ պարտականութիւն մի է, բայց այս տեսակ կոյր հնազանդութիւն զանոնք ազատօրէն իրենց սիրոյն հետ կապուելու արդելքներն ալ տեսակ մը մարդասպանութիւն է ։

Ամուսնութեան սիրոյ կապը չ'դիտեմ թէ Աստուծոյ թէ բնութեան մէկ յօդաւորութիւնն է . սակայն այս կ'զգամք և դիտեմ թէ երկու սիրոյ մէջ մտնել և զայն խորտակելու կատարեալ ոճրադործութիւն է, սէրը սրտերու մէջ կըրնակի, անոնք որ սէրը կըվիրաւորեն, այս սիրոյ բնակարան սիրտ կըմնուի մեռեալ սրտի կեանքը միշտ անկենդան է ։

Ազաւնի մայր . թէև գորով ունեցող կնոջ մը յատուկ հողածութեամբ կուզէր իւր աղջիկ յուսացնելով մխիթարել, և միջոցներ ձեռք առնել զայն իւր սերէն չ'բաժնել. բայց Ազաւնի իւր հպարտ և շահասէր հօր կամբ ու բնաւորութիւն քաջ դիտնալով, չէր կրնար ապահով կերպիւ վստահել իւր մօր խօսառուածներուն . ուստի օր ըստ օրէ ծիւրելու վրայ էր ։

Դիւթիչ խօսքեր կան, զորս ճարպիկները հստորական ծաղիկներով զարդարելով, իբրև օգտակար և հեշտալի դեղն մարդկանց, մտաց և սրտին կըհաղորդեն. բայց վերջէն կ'սկսի անոր մէջէն թոյնի ժահահորութիւններ բուրել, և մարդկանց սիրտ ու ողին տպականել, այսպէս ըրած էր Ազաւնի և իւր նշանածի սիրոյ մէջ տեղ մտնող սիրադաւ պառաւ կինը, փոքր վարձ մը ստանալու մեծ յոյսով վատ չարախառութեամբ մը Ազաւնիի հօր միտք յեղաշրջած էր, որպէսզի աղջիկն այն տղայէն բաժնելով ուրիշ հարուստ մարդու մը ալային նշանել սայ, բայց այս անխօհաւորք ձեռնարկը, թէպէտ կրնար զԱզաւնին իւր նշանածէն բաժնել, բայց չէր կրնար ուրիշ մը հետ կապել զի նա որոշած էր իւր ճակատագրի ետեէն զնալ, և եթէ չ'յաջողէր մահը իրեն հասար վերջին միջոցն էր ։

Այս կի' յաջոյշ էր Ազաւնի և իւր նշանածի մէջ տեղ և ս

չսրութեան սրմն յանել. զի տղային կ'ըսէր թէ աղջիկը գնեալ տանել չ'ուզէր, և միշտ արհամարհական խօսքեր կ'խօսի ձեր վրայ աղջկան ալ բաժն էր թէ այդ տղան գնեց չ'վրէր ձեր պիղիք-կութիւնը ձեր հիւանդութեան պատճառաւ կորսնցնելոյ համար, ձեր նշանը ես պիտի չ'ըլիւ և այլն ։

ՎԱՐԳԵՆԻԻ ԹՈՒՓԵՐՈՒ ՄԷՋ ԱՆՆԷ ԵՒ ԱՂԱՆԻ

Մեր ընթերցողը կատաճնորդեմք մեզ ծանօթ Աարդինիի հօսքսնոյն ասկը, որու վարդերը թէև տախախ բացուած չեն, քայլ ստանալերը սխաժ է իւր մանր նորարողութիւնները. մէջէն անուշահոտութիւնները բուրել, արդէն դիտեմք թէ Աւահե Ազաւնին ինչպէս որ սրտով և հողով, այսպէս ևս իրենց այդիներու գրայնութեամբ միմեանց խիտ շատ մտաւ էին, թէև համառութիւն կարգիւ էր Աւահե և Ազաւնին միմեանց շատ մտանալէ, բայց Ազաւնիի մայրը, որ իւր աղջկան վստահուելու մտնին մեծ կասկածներ ունէր, մերթ աչք գոյնելով, մերթ կեղծ դատարկներ ունեցալով զազանի դիտութիւններ կընձայէր երկու նշանածներու զիրար տեսնելու և միմեանց հետ խօսելու ։ Ազաւնին իւր մօր առանձնաշորհումէն օգուտ քաղելով, ցորեկ յամանակը երբեմն իւր նշանածի հետ զիրար կըզանէին որսնայ տեղը, բայց Ազաւնին սոս անգամ խիտ տխուր էր, և սաստիկ սրասցուղութիւն մը ունէր, նորա տխուր աչքերէն արտաստ քններ կըվազէին, զազանի կերպով կըհեծկէտար այս պահած-Աւահե վարաման և տարակուսութեան մէջ կըզանէր ինքզինք . Աւահե երբ իւր նշանածի գէմքի փոփոխութիւն, սրտի տխուրութիւն, հատաչանք և աչքի արտաստ քնները կըտեսնէր . երկար լուսութեան մը վերջ, պատշաճից օրինաց թելը խլելով, գեղեցիկ յանդիմութեամբ մը կըհարցունէր Ազաւնին, սիրելիս, կըխնդրեմ որ չ'վառանայք, երբ ձեզի հարցնեմ թէ, ի՞նչ է ձեր

սրտայուզութիւն , արտասուք , հառաչանք ու ձեր դէմքի այլափոխութիւն : Որուն ի պատասխանի կ'ըսէր Աղանին , ոչինչ բան մը չունիմ :

Ահա՛հ իւր զգուշութեան մէկ մասը ջնջելով խոհեմութեան ծրագիրը մէկ կողմ դրաւ , և սկսաւ իւր նշանածի սրտի բանալին փնտռելու , և նորա սիրտ բանալու , տեսնելու համար թէ ինչ ցաւալի բաներ մուտք գտած են այն պարզ և մաքուր սրտի մէջը , որ զայն յուզելով բերած այս վտանգաւոր հետեանայ հասուցած են :

Սոյն միջոցին ինչպէս որ նուագածուն իւր նսալ զարկած ժամանակ նորա թելերը թռթռացնելով կը դողայնէ , այսպէս ալ Աղանի սրտի յուզմունքները սկսեցին նորա մարմնոյ վրայ տարածուիլ , և բոլոր ջղերը թռթռացնելով դողացնելը , երկար համր լուծեան մը վերջ կ'ըսէր Աղանին . Ահա՛հ , կանանց թշնամին զարձեալ կինն է , կինը բնութեան հրաշալիք՝ այն մազնիսական կէտն է որ ինքնարեքաբար կը ձգտին մարդոյն աչք և սիրտ , կինը իւր թոյն օձէն առաւ առաջին անգամ , որով մարդկութեան անմեղութիւն թունաւորեց և անոր արեան ապականութեան մէջ բանականութիւն արատաւորեցաւ , նոքա իրենց զիւծիչ խօսքերը քաղցր ժպիտներու մէջ ծրարելով մարդկանց մտայ մէջ կը սողոսկին , մարդիկ չեն զգար թէ՛ այն քաղցր կարծուած շրթունքներու մէջ թունաւոր փուշեր կան պահուած , որք համբուրած միջոցին կը խայթեն , գիտեմ կին մը , զոր դուք ևս կը ճանաչէք զինքը , որու խօսքերը բարութեան սրտիկերով մը կը ներկայանան . սակայն չարալի թոյներ կան այն քաղցր երեցած խօսքերու մէջ պահուած , այդ կինը , որ մասնիչներու և վատարաններու կարգին կը վերաբերի , և աննոց շարքի մէջ կը թափառի , կը խօսի և կը դործէ այն միջոցներով , որք մարդու սիրտ և ողին կը դիւրեմն . նա իմ սիրտս և հոգիս ի միասին մահացոյց նա իւր դործոց հետեանայ վրայ չ'իտրհիր , անիկա Նախախնամութեան տուած բարիքներով գոհ չ'ըլլիր , այլ որոշած է իւր ցանած չարութեան որոմներով կերակրուիլ : Այդ մահուան հակառակ ապրող չարութեան հեղինակ կինը , յաջողած է ձեր և իմ սիրոյ մէջ բաժանման որոմները ցանել և զձեզ հօրս մատնել : Եւ այն կինը , իմ հօրս մօրաբոյնն է :

— Զի՛ն մտտնեց , և ի՛նչ յանցանք վերադրելով իմ վրայ :
— Այո՛ զձեզ մտտնեց թէ աղքատ էք , և թէ դուք ստղացած էք ինձ հետ նշանուելոյդ վրայ , և նշանը ետ պիտի առնէք , որու վրայ հայրս զայրանալով զիս ձեզնէ բաժնել կուզէ :
— Գուք ի՛նչ ըսիք այդ կնոջը :
— Ինչ որ Յիսուս ըսաւ Յուդային , ես ալ նոյնն ըսի իրեն :
— Ձեզ հետ առանձին տեսնուեցա՞մ :
— Այո , երբ օր մը հայրս տուն չէր , մայրս ալ գործով զբաղած էր , այդ Յուդան եկաւ զիս խարելու , կըսէր նա , ձեր նշանածը Ահա՛հն ձեր հիւանդութիւնը իմացած է , և զձեզ առնելէ՝ ձեռնթափ եղած է , քիչ օրէն պիտի դրժէ ձեր և իրեն նշանի կապը , և ես իբրև ձեր քաղցրական և բարեկամը խորհուրդ կուսամ ձեզ որ դուք ձեր կողմէն ետ զրկէք նորա տուած նշանը որպէսզի ձեր պատուոյն արատ մը չկայ , զի աղջկայ մը նշան ետ դալէն վերջ ուրիշ մը անոր երեսը այլ ևս չ'իտայիր , նա արատաւոր կը մնայ : Ես որ այս կնոջ չարասրտութիւնը արդէն զիտէի այսպէս ալ նորա նպատակը և անոր հօրս ներկայութեան ձեր վրայօք խօսուածներուն տեղեակ էի և անոնց ամենու սուտ լիւնելը զգացած էի , շուտով վերահասու եղայ թէ այս խօսքերը ըսելու նպատակը զիս ձեզմէ պաղեցնել էր , ուստի առանց ակնառութեան բարձր ձայնով ըսի իրեն Յողոսայ , եկած ես անցեալ աւուր հօրս , և այսօր ինձ , ըրածդ մատնութեան արդիւնք ժողովելու . վատ , քսու , բաւ է որ իմ սիրտս վերաբերես , դեհենապարտ , դուրս ել մեր տունէն : Սոյն միջոցին Աղանի սրտի դառնութիւն աչքին ներդրածելով սկսեց արտասուիլ , Ահա՛հն երբ զինք արիանալու հրախրեց , կըսէր նա , Ահա՛հ , թոյլ տուր որ արտասուեմ . զի ծանրաբեռնեալ հոգին եթէ արտասուք չիտրդէ՝ կը սպայթի : Պատմութեան շարքին դառնալով կ'ըսէր , տակաւին այդ քսու կինը մեր տան մէջ էր , և մայրս իմ աղաղակներս ըսելով եկաւ . սոսկալի նախատինքներով զայն արտաքսեց մեր տունէն : Ահա՛հն իւր սիրոյ առարկայի խօսքի թելը կտրելով կըսէր , այդ անիծեալ սրտաւր ձեր վրայօք ինձ ևս զալով շատ մը չարախօսութիւններ ըրած է , բայց ես նորա ըսածներու և ոչ մէկին նշանակութիւն տուած եմ , նորա ամէն

բանձները իմ մէկ արհամարհական լուսնիանս մէջ թաղելով
 սարնէս հեռացուցիւ Ազաւնի, բնութեան մէջ դադարի ծայրայե-
 զութիւն մը կայ. անկիա ինչպէս որ բարոյն նշնայէս ալ շարին
 մէջ բնաւ չտի և սահման յարդել չազիբ, բանականութենն
 աւելի կիրքերէն, և խոր մասնաւոր շահէն և կամ հաճոյքներէն
 կ'առաջնորդուի, անկիա զօրութիւն ունի մարդկանց դատուժը ի-
 բնեց բաղձանքներու մէջ խղդիւ : Յայնժամ մարդը կուզէ ձեռք
 բերել ինչ որ հաճելի է, և ոչ թէ ինչ որ բարի է, բանական-
 նութիւն նսեմացնող մարդիկ հաճոյքներէն մշտեւ իմ կերթան
 առանց զիսնալու թէ ինչէն կ'առաջնորդուին, և ուր կերթան, ի
 կեանս թէ ի կորուստ, եթէ չեմ սխալիբ այդ կիսն ալ այս սե-
 ակներու կարգին կը վերաբերի : Յայն քեր նկարագրածին արեւն
 է ըսելով. Ազաւնին, վերստին խօսքի թեւն ասնելով կ'ըսէր,
 արեւն բնկեր, այդ կնոջ շարախօսութենն այս կողմը ձեր սիրոյ
 հորբ ասելի բարբոքելով շարունակ սիրաս կը լափէ շատ աշխա-
 անցայ որ զձեզ մտքէս, և ձեր սէրը սրաէս հեռացունեմ, սու-
 կայն չ'յաջողեցայ, զի միշտ ձեր ներկայութիւնը երեակայու-
 թեանս մէջ և աչքիս առջև կը բեռնեմ : Այն կիսը կամ կա-
 խարդ մի էր որ զիս զի թեց, և կամ Աստղիան քոյր առ երես
 իմ սիրոյս հօրը մարեցանելու եկած էր, բայց դադարի կեր-
 պով հովհարեայով, ասելի արծարծելու համար ցորոքիչ հե-
 ղարիւթ մը սրսկելով անցաւ գնաց : Այն օրէն սկսեալ զքեզ
 ակնակու տենչանք մը սիրաս կը լսուովէ, չ'զիսեմ թէ որ եր-
 ջանիկ դիպուածն էր որ այսօր և այս րոպէիս գրեզ հոս առաջ-
 նորդից զիս իմ աղեկէզ սիրաս մտնարեւր :

Սիրելի բնկեր (կ'ըսէր Աւահէն) հոգին երբեմն իր մէկ առա-
 ջագրթ թիւնը ցոլացնամբ ուրիշ ոգիի մը կը զնկուցանէ, նոյն
 ձեր հոգոյն գեկուցումն էր որ իմ հոգոյս ազգելով իբրև ժա-
 մայիբ միմանց այս վայր գալով զերայ գտանք, յանդգնութիւն
 և դիպուած երբեմն երկու հեռաւոր մտածումներ կը բրգրական
 զօրութեամբ քաշելով կը բերին իրարու կը մտակցիւն, այսպէս
 ալ բաղձանքներու ուժգնութիւն մարդկանց մտաց և կամոց զօ-
 րութիւնները կ'աւելցնեն, ասոնց սմէնքն միարանելով մեր անյո-
 էալ երազներու և ապագայի յայտերու հետ զձեզ քաշարէն :

զիս իմ վայրէս իրենց թեերու վրայ առած սաւառնելով բերին
 այս վարդենիի տակ միացուցին :

Այս վարդենին երբեմն մեր մանկական անմղ զբօսավայրն
 էր, այժմ մեր սիրոյ գոծավայր գարձաւ. սակայն սոցապայի
 մէջ չ'զիսեմ թէ բախս ինչ պահած է մեզ համար իւր
 դաշտնեաց մէջ :

— Խիստ շնորհակալ եմ ձեր բարի դալտանան վրայ, և մեծ
 ուրախութիւն կը դամ սրաիս մէջ. սակայն այդ շար կիսը հօրս
 կամք յեղաջրջած է զիս ձեզմէ բաժնելու, և գլխաւք թէ ես
 կարող չեմ հօրս կամաց դեմ դալ, և ոչ ալ կրնամ ձեր սե-
 րէն բաժնուիլ : Ազնիւ ընկերս, ինքզինքս ձեր հարապատիւն
 և խորհրդատուական կը յանձնեմ ձեզ կը թողու՛մ խորհել և
 անօրինեմ :

— Ազաւնի, ձեր հայր կըրցած է վերահասու լինիլ թէ, ամե-
 ճէն մեծ սիրալ, իւր աշար կողմ կ'ունենայ սիրոյ առջև խա-
 նարհելու, այսպէս ալ լսած է թէ վառած սէրը կը յաղթէ
 հպարտութեան. ուստի զիս նեղելու համար այդ որաշումն սը-
 ւած է. սակայն չ'զիսեմ թէ ինչու կարողացած չէ թէ քախձի
 հեղութեան մէջ զաղանի արհամարհանք մը կոյ թաղուն պահ-
 տած : Ազներես ինձ որ յայտնեմ թէ զքեզ հոգոյս շափ կը-
 սիրեմ, բայց բնաւ չեմ կրնար զիջանիլ ձեր հօրմէն ձեր սէրը
 մուրալ, և մուրացկաններու շարքի մէջ գատուիլ, ինձ համար
 մահը ձեր հօրմէն սէր մուրալէն նախապատիւ է, ուրիշէմը
 շնորհ խնդրելք, օրիշին ըսա լինել է, և կամ գաղանի օղոր-
 մութեամբ սրանիլ է կամ ուրիշին կամակատար դործիք լինել է,
 կը յուսամ թէ չէք ներքեր ինձ այս նուաստութեանց զիջանելու :

— Պարոն, զիսեմ ձեր բարձրամտութիւն. սակայն զիսնալու
 էք թէ որչափ որ ձեր ատելութիւն կ'աճի առ հայրն իմ, այն-
 չափ ալ իմ սէրս կը բորբոքի առձեզ, ուրեմն գոթ ունեցիք առ
 իս, անգոթ մի լինիք, ք'չ մը հպարտութեանց սահման գրէք,
 եթէ ոչ ձեր սիրոյ, դէթ իմ սիրոյս և կենացս համար :

Այս խօսքերու վրայ Աւահէն լսեց, բայց իւր գեղեցիկ աչ-
 քերէն երեք կամ թիւ արտասուքներ վար թափեցան : Ազաւնին
 հասկցաւ թէ իւր նշանածի գիբողգայութիւն վիրաւորեց, ուստի

իւր մէկ անդրոյշ սխալ դարձանելու համար անփոքարէս իւր
ամենաքնքուշ յարգանքները իրեն երկչոտ պատկառանայ մէջ
ծրարելով փափուկ քաղաքավարութեամբ մը մատոյց իւր սիրելի
ընկերոջը, և յաւելցոյց ըսել, ընկեր, տկար օրիորդ մը իւր ա-
պաստանարանը միշտ ձեր ներողամտութեան թեւերու տակը կը-
փնտռէ, դուք անոր անդրոյշ խօսքերէն մի վիրաւորուիք զի կինը
միշտ տկար կըլիարհի, և անհետեւ կըլիսօսի. բայց մարդն իւր
ներողամտութեան ծածկոյթով զայն կըծածկէ: Յիրելիս, շատ
խօսելովս թէ ձանձրացոյցի և թէ վշտացոյցի զձեզ, ու ձեր
գիւրդագացութիւնը վիրաւորեցի, կըխնդրեմ որ ինձմէ ընդունած
վէրքերդ նորէն ինձ վերագարձնէք, ես անոնք կաւելցնեմ իմ
արդեն ունեցած սրախ վէրքերու վրայ, (այն վէրքերու համար
կըսեմ) արք մարմնոյս հիւանդութեան ներքեւէն հոգւոյս հիւան-
դութիւնները ևս սկսած են երեւան բերել: Թերեւս նախախնա-
մութիւն այսպէս անօրինած է, որ մենք իրարու հասնելէն ա-
ռաջ, զիս ուրիշ աշխարհ մը զբիւր. արդէն հոգիս սկսած է իւր
ծածկոյթ նիւթը մոռնալը, և պատրաստուիլ գնալու դէպի այն
անհուն տարածութեան անմահութիւնը. առժամանակեայ կենաց
կտոր մարմինը անմահ հոգիէն վերադաս համարելն ալ տեսալ
մը անմահութեան արժէք չ'ձանչելու յիմարական տղիտութիւնն
է. Աստուծոյ անօրէնութիւն ինչ որ լինի միշտ ինձ համար
նուիրական է, դու ողջ մնաս: Թող դայ մահ և եղծէ մեր
սիրոյ զաշինք, դերեղմանի վէմը թող պատուար մնայ իմ և քու
սիրոյդ մէջ տեղք: Աւհէ, ճշմարտութիւն և արգարութիւն,
որք երկու անընկճելի ահա որ լուսեղէն սիւններն. նոքա միշտ
նեցուկ և պաշտպան եղած են ամէն վշտակիր հոգիներուն և
խորտակեալ սրտերուն, անոնց կըյանձնեմ իմ և այն որոմնա-
ցան կնոջ դատաստանը և իմ անմեղ սեբս ալ քու հնարաղի-
տութեան հովան այն ներքեր կըփնտռեմ:

— Ալանի, սատակի վիշտ և մեծ յաջողութիւն երկուքն ալ
վստանդաւոր են, մարդը կըմոլերեցնեն. վստանք մինն զմարդ գէպ
ի անդրոյցութիւնը կըմոլէ. միւսն դէպի անհոգութիւն. երկուքի
մէջն ալ չափաւորութիւն պահէ, իսկ ես ձեր հօր նկատմամբ
զատ մը ըրելքներ ունիմ բայ պատշաճից օրէնք մը կայ որ զիս

կ'արդիւլէ, և կըհարկադրուիմ զայն յարդել, մեծարտութիւն
չարտաւորելու համար աչաց իրաւունքն է շատ բան տեսնել,
ականջի իրաւունքն է շատ բան լսել, վստանքի բնութիւն ասոց
դուռներու վրայ փականք քրած չէ, սակայն լեզուի իրաւունք
չէ իւր ներս եղած ամէն բանը խօսել. վստանքի բնութիւն մար-
դոյս ներսը յատակ չունեցող դանձատուն մը զետեղած է որ
կըծողովուի և կըպահուի ամէն բան, և անոր վրայ ծանր ծանր
փականքներ դրած է, որ նորա մէջ եղածները շուտով դուրս
չելլեն. ուրեմն լեզուն միայն առ հարկին իրաւունք ունի այն
դանձատունէն պէտք եղածը քաշել դուրս հանել և խօսիլ, հարկ
չ'կայ պէտք չեղածը խօսելու: Մի վշտանայք երբ ըսեմ թէ
ձեր հայրը, բնաւ այս պատշաճից օրէնքերը չ'յարդեց, ինչ
հարկ կար, մեր ընտանեայ անցեալ մէկ հարստահարութեան
առաջ եկած չքաւորութիւնը միշտ և ամեն տեղ իւր խօսից ա-
ռարկայ ընել, այն չքաւորութեան համար կըսեմ որ իմ նախ-
նիքներէս ինձ իբրև դժբաղդութիւն ժառանգ մնաց և որու
գառնութեան աղէտալի ծանրութիւնը իմ մանկական հասակէս
սկսեալ առանց արտնջանաց սրտի յօժարութեամբ ուսերուս վրայ
աւնելով տարայ, առանց մեր ընտանեայ համեստութեան արատ
մը բերելու, մինչև որ յարատև քրտանցս ու խառնութիւնը այն
ծանր լուծը թօթութեամբ ուսիս վրայէն վար առաւ. սիրելիս, մեր
այն աղքատութեան օրերու մէջ, շատ մը հարուստներէն աւելի
պատուաւոր և դո՛հ կ'ապրէինք առանց արտնջանաց հայրդ պէտք
էր որ նկատողութեան առնէր թէ, առանց ծուլութեան եղած
աղքատութիւնը ընտանեաց մը վրայ մեծ արատ մը չ'կրնար հրա-
ւիրել, կենացս մէջ հաւատարմութեան դէմ գործած չեմ, հա-
մողութեամբ թէ հաւատարմութիւն վաճառելու վտուութիւն է. իսկ
աղքատ ապրիլը ճակատագրին հնազանդիւ է. Չ'կրտեմ թէ իմ
որ շարժումն զիս ձեր հօր բամբասանաց մատնեց, թէ և զիտեմ
որ բամբասանք բիծակի խայթ մի է, մեծ վէրք մը բանալու չափ
զօրութիւն չունի, հայրդ մեր նիւթական կարողութիւնը իւր ու-
նեցածին հաւատար չ'դտնելով զձեզ ինձմէ բամբել կուղէ, ա-
սոր համար բան մը չեմ ըսել, զի զիտեմ թէ երկարատև յա-
ջողութիւնը մարդս կըհարտացնէ, և հպարտութիւնը կըհաւա-

տոյնէ թէ ինքը ամենազօր է, և ամէն բանի ձեռնհաս միտ-
 րնաւ չ'կրնար յիշել թէ բազր անխի մը վրայ նստած շարու-
 նակ զայն կըհոլովէ, վարկեր մեր կըհանէ, վերինը վար կ'իջ-
 ցուէ, մեր նիւթական վիճակի նկատմամբ ես մեղաւոր չեմ հայ-
 րդ է մեղաւոր, վասնզի ես իրեն չստաջարկեցի զձեզ ինձ հետ
 նշանելու, այլ ինքն առաջարկեց, և մեր նիւթական կարողու-
 թիւնը մեր նշանում օրր ինչ որ էր, այսօր անկէ աւելի է'
 պակաս չէ, նա մեր նշանադրութեան կապերու մէջ մեր բնու-
 նեկան պատիւը խզղիւ կ'ուզէ: Ահա՛նի՛, ես վշտացեալ եմ և
 այժմ զձեզ ձեր կրած վերքերէն աղաւելու համար, ձեզ օգտա-
 կար խորհուրդ մը կուտամ, հօրդ որոշման հաղանդէ՛: Գձա-
 ցրէ՛ անմեղ սրտիդ վրայ ուրիշ մի նոր փայլուն պատկեր մը
 յայնժամ հինը ինքնին կըջնջուի, և կանհետանայ:

Սոյն շեշտական խօսքերու մէջ ելեքդրական ցնդիչ զօրութիւն
 մը կար պահուած որ կայծակի արայութեամբ թափանցիկ կեր-
 պով շեշտակի ներդարձեց Աղանիի զյայնման թելիքուն, և զար-
 հուրանաց սարսու մը զյայ, գէմքն այլայլեցաւ. նորա գունա-
 տեալ շրթանց վրայ յայննապէս կրկարացուէր նորա սրտի մէջի
 անցածները, այս բարոյական անբժշկելի վէրքէն մահատիպ զոյ՛
 մը ստացաւ և վրան ջղաձգական ցնցում գալով մարեցաւ, և
 րնկաւ Աւազէի թեքու վրայ: Աւազէ իւր աչաց արտասու քնե-
 րով Աղանիի երեսը թըջեց, և զայն յարթութիւն և ի զպս-
 տութիւն բերաւ: Երկար լուծենէ մը յետոյ կրկին սիւնց բ-
 սել Աղանի, սիրտս խորտակեցիք և հոգիս թունաւորեցիր ամ-
 բողջ կեանցս մէջ տրիշի մը ձանձրութիւն ստամ չեմ, և կա-
 բելի եղածին չափ պիտի զգուշանամ որ զայն ձեզնէ և ձեր ըն-
 տանիքէն չ'սկսիմ: Գիտէք թէ մեր կողմէն ամէն պատրաստու-
 թիւնները տեսնուած են, և այսօր իսկ կրնայ մեր հարոսնեաց
 հանդէսը նուիրագործուիլ քահանայի պատկազրութեամբ, մեր
 կողմէն բնաւ արգելք մը կամ ընդգիծութիւն մը չ'կայ, սակայն
 դուք կըսէք թէ ձեր հայրը սարջացած է, նա էր զձեզ ինձ կը-
 նութեան ասնելու առաջարկութիւն ընողը, դարձեալ նա է որ
 այսօր նոյն խոստումը ետ կ'առնու առանց պատճառի թերեւ մեր
 ընտանիք անպատուելու մտք ձախատագրին հնազանդիւ և համ-

բերել պէտք է, ժամանակը շատ մը կ'ընտաւ խնդիրները լուծած
 է, ի հարկէ այս խնդիր ևս կըլուծէ: Չափէն աւելի նուառու-
 նալու հարկ չկայ, այս բաղմահոյ կեանց առժամանակեայ գրժ-
 տարին կացութեան մէջն անպամ մարդս պէտք է որ իւր ար-
 ժանապատուութեան վրայ հսկէ, հպարտ չեմ, բայց նուաստու-
 նալէ կ'զգուշանամ: Աղանի, ինչպէս որ խիղճս արթուն է ձեզ
 նկատմամբ այսպէս ալ սիրտս զգայուն է, այս երկու լրանկա-
 գին բաները համբերութեան մէջ ծրարէք զգուշութեամբ զայն
 պահելք մեր միանալու խնդիրն ալ Աստուծոյ անօրէնութեան
 յանձնելք:

— Աւազէ՛, դիտէք թէ, կանանց գլխարակներէն մարմնոյն մէջ
 պահուած ամենէն տկար և զղայուն գործարանը սիրտն է, որ
 խիտ շտաով կըբեկանի, զի անխիւ վարդէն աւելի քնքոշէ՛:
 (Իմ հօրս յանքանքներով) մի վիրատարէք այն փախուկ սիրտը որ
 բոլորովին ձեզ նուիրած է, և ձերն է. ինչո՞ւ կըստամէք այն
 անմեղ օրիորդ, որ ձերն է և միշտ ձեր սրտի մէջ կըբնակի,
 դուք ոչ թէ զայն, ձեր սիրտ կըպատմէք:

Սէր իմ, ձեր մագնիսական զօրութիւն բնեցող հայեցում-
 ներու անբացատրելի քաղցրութեան վարագորի տակ աներեղթ
 բարձր զօրութիւն մը կայ պահուած, որ իւր բուն զօրութեամբ
 իմ սիրտս իրեն կըքաշէ, ինչպէս որ մագնիսն երկաթ իրեն կը-
 քաշէ, ուրե՛մ մի հրաժարիք անկէ և մի պատմէք զայն որ միշտ
 ձեր ետեւէն կըվազէ ձեզ հասնելու, ստուեր չեմ, այլ սիրտ կը-
 քող հոգի մը եմ, որ միշտ ձեր սիրտը ետեւէն կըվազեմ, ընկեր
 միթէ չէ՞ք զիտեր որ սրտերու մէջ դիւրաւառ նիւթեր կան պահ-
 տած, երբ բնութիւն իւր անդիմադրելի ձայնով թաղուն կեր-
 պով մը սրտերը իրարու հետ խօսել կուտայ, յայնժամայն դի-
 րավառ նիւթերը կ'սկսին բռնկիլ և անշլջանելի կերպով շարու-
 նակ առաջ կըղնան երկու սրտերը քաշելու և միմեանց հետ միա-
 ցնելու բուն զօրութեամբ: Այս հրեցեալ պարզայիս մէջ
 հողիներու զգայական բնազդութիւնը ամէն հնարքները ի գործ
 կըղնեն մարդոյս բանական կողմ միտքը իւր գլխէն հետացնե-
 լու, և զայն զգայական կեանք ապրեցնելու, և ասոր վրայ
 զարմանալ պէտք չէ, վասնզի բնութեան զօրութեամբ կազմա-

կերպարները բնականի զօրութենէն հարկադրեալ բնութեան օրինաց կը հետեան :

Նայուածներ կան, որոց մէջ շատ մը դաղանեաց յայտանիշները կը նշարուին. զի երկնային հեղինակութիւնը անխօս լեզու մը հաստատած է մարդկանց սրտի մէջ, որ բան մը չըսելով մէկ ակնարկի մէջ այնչափ բան կը հասկցնէ . որ բաղմահատոր զբրեանք երկար ժամանակի մէջ թերեւ չ'կարողանային հասկցնել . որքան զիս մի՛ քննադատէք, այլ բնութեան օրէնք քննադատեցէք. որ այս աստիճանին հասոյց զիս : Գիտէք թէ սէրը զբուռանաց ծարաւի է, և անիկա այն մշտնջենաւոր բոյն է, որ մարդկանց սիրտ կը լափէ, լքումը չէ՛ փաղաքշանքն է որ կարող կը լինի անոր զայրոյթն շիջուցանել, Վահէ՛, մի նեղեր զիս, մի չքանիր, մի մեռցնէր. զի քուկդ եմ և քեզմէ անբաժանելի մինչև ի գերեզման. Վահէ՛, զիտեմ թէ պաշտպանութիւն մտալ միայն ասիկաքննելու և ստրուկներու գործն է, բայց ձեր սէրը զիս կը հարկադրէ ստրկանալ և իմ սիրոյս պաշտպանութիւն ձեր վեհանձն և զօրաւոր կարողութիւններէն սպասել, ի վերջ ամենայնի, մեր սիրոյ միացման հնարք ձեզմէ կը յուսամ և կ'սպասեմ Վահէ՛ :

— Սիրելիս, յոյսը սիրահարներու մշտնջենաւոր հիւրն է, ի միասին յուսամք և սպասեմք. կ'ուխտեմ ձեզ, այս վայրկեանիս իմ սէրս ձեզնէ ի դատ ուրիշի մը չ'տալ, եթէ Նախախնամութիւն չուզէ մեր սիրոյ կասկածանայի ձեռք և օրհնութեամբ նուիրողործելը խոստումն կուտամ ձեզ որ առանց սիրոյ պիտի թափախուիմ, մինչև որ հասարակաց մայր գերեզմանին հասնիմ, հոն թող անմեղութեան ոգին միացնէ մեր սիրոյ կասկածը անմեղ և անարատ սրտերը երանելեաց տաճարի մէջ, և անմեղութեան զօհի խորանի առջևը: Աղանի, իմ խոստումս և սէրս ձեր մօտ այս բոսիցիս ասանդ ձգելով ձեզմէ երեք ամսոյ չափ բացակայ մնալու անպատեհութիւն կը լսնդրեմ, առաջին՝ գործերուս կարգադրութեան համար, երկրորդ՝ բարեկամաց միջոցաւ հօրդ կամք և հաճութիւն ստանալու խոստումս. զձեզ երկար չեմ սպասեցնէր կը յուսամ թէ շուտով պիտի վերադառնամ:

— Վահէ, ձեր ուղևորութեան երեք ամիսը = Աղանիի համար երեք հարիւր տարի է շուտով վերադարձից ծայրաւ եմ :

— Թերես աւելի շուտ վերադառնամ, ձեռքդ տուր, մնայք քարեալ. համբերութիւն կը մաղթեմ, ողջամբ ի կրկին տեսութիւն :

ՎԱՀԷԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՈՒՂՆԵՈՐՈՒԹԻՒՆ

Վահէ Աղանիէն երկրորդ անգամ բաժնուելէն յետոյ տասն օր վերջ կրկին չամաքային ուղևորութիւն մը սկսեց. երկու օր քալելէն վերջ հասաւ այն խիտ անտառային երկիրները, որք բնութեան գեղեցիկ տեսարաններով մարդկանց սիրտ և ոգին կը յափշտակեն. օրը երեկոյ էր, ու այս լեռներ և դաշտերը սկսած էին մարդիկ հիւրընկալել. Վահէ իւր ընկերներով բացօթեայ աղբիւրի մը զլուխ ձեռացեալ կաղնիի մը տակ նստած տխուր մտածմանց մէջ կը թափառէր երբ լուսինը իւր ամբողջ երկայնով և արեգակէն առած լուսով լուսաւորուած արեւելեան լեռներու ետեկն շէլլելով երկնից երեսը իրբև լուսաւոր աստղ մը կը բարձրանար, այն պահուն Վահէ իւր տխրութենէն սթափած երկնային յափշտակութեամբ մը աչքը լուսնոյ վրայ սեւեռելով, երկար ժամանակ ապշութեամբ նայելէն յետոյ սկսեց հետեալ եղանակաւ խօսիլ. Տիեզերական շարժումն առնելով կը հետեցնեմ հաստատել թէ՛ մարդոյս ներսը ևս յախտեանական անմահութեան անսպառելի յարաշարժ աղբիւրէն շարժումն ստացող շարժական մեքենայ մը կայ զետեղուած, անիկա թէպէտ էութեամբ և գոյութեամբ կարելի չէ որ հաւասարի զինք շարժող ամենազօր շեղինակին, սակայն Աստուածային առանձնաշնորհօթեանով, նա զօրութեամբ և հանձարով, ամէն արարածներու մէջ քարձր տեղ մը կը բռնէ, մարդիկ իրենց հասկցած լեզուով անոր բանական հոգի կ'ըսեն (անիկա տարբերքներն բաղադրեալ և կազմակերպեալ մարմնոյ մէջ ծածկուած) անոր հետ կ'աճի և կը զարդանայ, օր մնալ անկէ բաժնուելով վերստին կերթայ անհուն տարածութեան մէջ անմահութեան կցորդուելու, մարդուս

կազմակերպութեան մէջ ամենէն պատուական անդամը գլուխն է որու մէջ զետեղուած կը պանուի ուղեղը, որ մարդոյն զգայարանայ նախախոսն է ջիւղերը զգայարանայ գործարաններն են, սիրտը կենաց կեդրոնն է, սակայն ասոնց ամենու նիւթը ինքնին անշարժ իր մի է, ուրեմն Աստուածային զօրութեան կան շնչաւոր և բանական հոգին է, որ թանձրացեալ մարմնոյ մէջ ծածկուած կը դորձէ և մարմնոյն շարժումն կուտայ ներդորձելու: Աստուած թոյլտուութիւն բրած է սարերքէն կազմակերպեալ ամէն մարմնները, քիչ կամ շատ ապրելէն յետոյ կրկին լուծուելով տարերաց վերադառնալու: Մարդոյս մարմնը կը հրաժարի անմահ հոգիէն, մարդիկներէն, զգալէ ու իմանալ և գործելէ, սակայն կարելի չէ որ հոգին հրաժարի այն անսպասելի աղբիւրէն, որ կէ որ բղխած է արարչագործական զօրութեամբ: Մարդկութեան հիւթը ամէն զգայուն էակաց ծածը. կենդանակիր արիւնը, այն մեծ և ամենակարող Հեղինակի գործերն են, ամեն էակաց կութիւն և դոյութիւն, զօրութիւն և կեանք, նորա մշտահոս աղբիւրէն կը բղխին, ամէն արարածները անկէ են, և ի նմա: Գիտութիւնը որ աշխարհի կառավարիչն է, անիկա մարդիկ այն անմահ հոգւոյ բանականի զօրութեամբն է որ ձեռք կը բերեն որով շատ մը բաներու հասու կը լինին, սակայն մարդիկ զայն ձեռք բերելու համար պէտք է որ նախապէս քանի մի թանկացին բաներ կորսնցնեն, այն է քաղցր քուն, մարմնոյ և մտաց հանգստութիւն, առողջութիւն և ունենալ հաստատուն միտք, անփոփոխ կամք, անաղարտ կեանք, անկեղծ սիրտ, ճշմարիտ սէր, և յարասե աշխատութիւն, գիտութիւն, զոր մարդիկ աշխատութեամբ կրնան ձեռք բերել (բանական զօրութեամբ) այն երկնային հեղինակութեան հանձարի մէկ կաթիլն է, որ ինքը զետեղեց մարդկանց ներսը, իրրեւ առանձնաշնորհումն, որով մարդք նախապատուութիւն մը ստացաւ սէր և իշխան լինելու ամէն արարածոց վրայ: Գիտութիւնը մի անհզը և անսահման դաշտ կրբանայ մարդկանց մտքի առաջ, որ լի է անսպասելի աւարկաններով, որոնցմէ մարդս իւր մտաց զբոսանքները կը քաղէ, կը յասնի, և կը զուարճանայ: չկայ գիտութիւն մը որ ամուլ լինի, ամէն գիտութիւն իւր արդիւնաբեր գուշակներն ունի, խիստ եր-

ջանիկ են այն գիտունները, որք կաթիլ մը ջրոյ մէջ ուկիհանսները կը տեսնեն, և նոյն մի կաթիլի մէջ, գննելու հազարաւոր աւարկաներ կը գտնեն. բոպէի մէջ շատ մը դարեր և տարիներ կան պահուած, որոց եզր կ'երթայ անբայատրելի յաւիտեանականութեան կը հասնի: Բժիշկը մարմնը շոշափելով նորա հիւանդութիւն կը ճանաչէ և կը դարմանէ, բնապէտ բնութեան և մարդկային սրտի գաղտնիքները շոշափելով կ'զբօսնու. անիկա իւր ատացած գիտութեամբ և հանձարով խնդիրներու ամենակարեւոր և փափակ կէտերը շոշափելով կը պարզէ և կը լուծէ, գիտութիւն մթութեանց և բնութեան գաղտնեաց մէջ ժամանակի փրատակաց սակ թաղում շատ մը գաղտնի խնդիրները երեսն բերելէն վերջ, հրաշալիք մը ևս բերաւ մեր բնկերական աշխարհի մոռացութիւնը ջնջելու համար: Տգիտութիւն մարդկանց մտաց հիւանդութիւն մը սուտաւ, յորմէ յետոյ մարդն սկսաւ անցեալը մոռանալ. սակայն գիտութիւն սոցիալութիւն բերած մոռացութիւն ջնջելու համար սոցիալութիւն մը յղացաւ և ծնաւ: Յայտնութիւնն աշխարհի ամէն գործոց յիշողութեան և յիշատակութեան շտեմարանը դարձաւ: Բնութեան մէջ բարեաց և չարեաց խառնուրդ մը կայ. յորում մարդիկ իրարու կը յարին: Խորհելու պահասութիւն մը ևս կայ, որուն սոցիալութիւն կ'ըսուի գիտութիւն և սոցիալութիւն աշխարհի սկիզբէն մինչև ցայսօր զիրար կը հալածեն սիրա համատալ կըսիրէ, միտք քննելու հետամուտ կը լինի միշտ: Գիտութիւն կը լուստարէ. սոցիալութիւն իւր մշտնջերով անոր լոյս կը ծածկէ այս երկուքի մէջ տեղը թափառող խղճի օրինօք նախադորձուած հաւատք, մերթ ճշմարտութեան կողմ կը թեմայ, մերթ խաւարի մէջ կը թաղուի: Այս աշխարհի կեանք կ'իւ մի է, որ շարունակ մարդկանց սիրտ կը յուզէ. սրտի մէջ իրարու հետ կը պատերազմին սէր և ատելութիւն գիտութիւն և սոցիալութիւն, ճշմարտութիւն և ստութիւն, արդարութիւն և անիրաւութիւն, առաքինութիւն և մոլութիւն: Այս տիեզերական սրտքարի մէջ ոմանք կը շահին, ոմանք կը վնասին, ոմանք պատուոյ և ոմանք անարդանայ մէջ կը գլորուին: Գիտութիւնը տակաւին վերահասու եղած չէ այն ուղիղ արամաբաւութեան հա՛ւառա՛ող ստճամա՛տքութեան: Անհասանելի

խնդիր մը ևս կայ . որու վրայ տրամաբան և Աստուածաբան խ-
բարու հետ շարժեալ կը մարտնչին , տրամաբան խիստ կ'զգուշա-
նայ և չ'համարձակիր մօտիվ . բնութենէն պատրաստուած մեծ և
յատակ չունեցող վիճին , զոր Աստուածաբանը իւր դերքնական
զօրութեամբ փորած է և կը փորէ . մարդկանց բնական կերքերը
հոն թաղելու մեծ հաւատքով , տեսակ մը յօժարութիւններ կան
որք ամենաբարձր անկալութեամբ կ'մղեն զմարդն դէպի այն վսեմ
բաները , որք իրենց մարմնոյ և մտաց կարողութենէն խիստ
շատ բարձր են :

Բնութեան դպրոց (ըստ տրամաբանից) ամէն մարդու համար .
և ամէն տեղ միևնոյն է : Բարոյականի թմրութիւնը չէ կարելի
տեղափոխութեան շարժումներով կազդուրել . զի երբ կիրքերու
բռնութիւնները զմարդն կը մղեն դէպի մանկական իղձ և հա-
ճոյքները , սոյն միջոցին մտաց հասուն խորհրդեան հրաշալիքն
է . որ կը ներգործէ այն ամեհի ալիաց մէջ դանուող մարդոյն
կամաց վրայ նորա արժանապատուութեան նշանարանը յիշեցնե-
լով . նախապաշարման մթութիւն մը կայ , որ խիստ թանձրամած
է , անկալ հաւատքն անգամ կը տկարացնէ , և կարգիլէ ճշմար-
տութեան լոյսը պայծառ տեսելէ . եթէ պատահի որ մարդիկ
ճշմարտութեան լուսոյն մէկ նշոյլ տեսնեն իրենց հօրիզոնի վրայ
տղիտութեան հպատակներու և խորամանկներու ձեռք խաւարը
շատ շուտով կը հասնի այն լոյս ծածկելու . յորմէ յետոյ մար-
դոյն բաժին կը մնայ դարձեալ մթութեան մէջ թափափիլ : Սոյն
մթութեան մէջ ոմանք յանդուէս կը քալին , ոմանք ահաբեկեալ
կը քալին , ոմանք ալ իրենց ընկերին անհաճոյ չերևնալու համար
իրենց խղճի խոյթի և համողման հակառակ ստախօս կը դառնան
քօեղով խաւարի ճանապարհ լոյսէն աղէկ է . և ճշմարիտ է թէ
աղէկ է անոնց համար , որք իրենց տղեղ գործերը մթութեանց
մէջ միայն կրնան ծածուկ պահել : Առարկաներ կան որք ողջա-
միտներու դատաստանի առջևը ծուռ կերևին . բայց բթամիտ
ուամիտ համար ուղիղ և զարմանասքանչէ պէտք չէ վրէժխնդիր
լինիլ . զի կոյր չ'զկտէ թէ արեգական լոյսն ինչէ , այս խումբը
մեծ հաւատք մը ունի թէ իւր թշուառութիւնները իւր ճակա-
տագրի ձեռքով կ'ողայ , իւր պարանոց ճնշելով խոնարհեցնելու

և աշխատութենէն ձեռնթափ լինելով , կ'սկսի ամէն բան բախ-
տին թողուլ , ասոնք զիշերուան մէջ թափառող այն անլոյս աստ-
ղերն են , որք արեգական լոյս տեսած չեն , և բանականութեան
վսեմութիւն չ'ճանաչելով կ'ուրանան ցորեկեայ լոյս և կ'սկսին
մթութեան մէջ լոյս փնտռել : Այն օրը որ առանց բանականու-
թեան լուսոյ է , անկալ օր չ'համարուիր . այլ դունասեալ
գիշեր մի է : Բնութիւնը (բարւոյն հասնելու անկարող մարդկանց)
Աստուծոյ վրայ տարակուսելու ազատութիւն տօած է . որք
յանդէտս զԱստուած կը քննադատեն . ըսելով , Աստուած բարի-
ները կը հալածէ , չարերը կը պաշտպանէ :

Աստուած իւր եզր և յատակ չունեցող անմահութեան մէջ
տիեզերական պարտէզ մը նախապատրաստած է յորում ամէն
բան կը դանուի , և մարդոյս այս մասին բացարձակ ազատութիւն
տուած է իրենց միտք զբաղեցնելու համար , իրենց հաճելիները
քաղել և անով զբօսնուլ :

Այս ազատութեան անհուն դաշտի մէջ բանականութենէն
բղթած դիտութիւն խուզարկելով ճանաչեց թէ զօրութիւնը աշ-
խարհի տէրն է , հանձարն ալ աշխարհի կառավարին է , զի-
տութիւնը խուզարկեց եկող և դնացող ազգաց և ժողովրդոց դե-
բեղմանները , վերահասու եղաւ թէ , անոնք որ իրենց զօրութիւն
սղջմտութեան մէջ ամփոփ պահած են . անոնք որ իրենց հան-
ձարը միշտ սրած և ի բարին զործածած են , նոքա երկայնակեայ
եղած են : Իսկ անոնք որ իրենց զօրութիւն և հանձարը կը 'յ և
մոլութեանց ծառայեցուցած են , նոքա կեանք խիստ կարճ եղած
է : Գլխութիւն խուզարկեց ժամանակի հոսանքներու հետ զլոր-
ուող և նորա փլատակներու տակ անյայտ եղող շատ մը ազգաց
կենսագրութիւնները պատմաբանութեամբ իրրե ի պարզ հայելոյ
բերելով մեզ ցոյց տուաւ թէ , նոքա ինչպէս եկած և ինչպէս
դնացած են , ինչպէս իրենց հաւաքական զօրութիւն կազմած
են , ինչպէս իրենց մտաւորական կեանք զարգացուցած են , և
ինչ բաներու մէջ զանոնք կորսնցուցած են :

Պատմութիւն մեզ ցոյց կուտայ թէ , ամէն եկող գնացող ազ-
գաց և ժողովրդոց մէջ թշուառաց խումբերը դանուած են . որք
դաց և ժողովրդոց մէջ թշուառաց խումբերը դանուած են . որք
հառաչելով դնացած : երկար ժամանակ մահուան կափարիչէ

ծննդեան վայրէն մինչև գերեզմանի դուռը անխտար կերպով նորա լոյսէն առաջնորդեալ անրիժ քալէր. բայ ի միոյն որ համարձակեցաւ ըսել թէ «Ես յողբէցի շիւրհին : Ես յե ճշարտութիւն և կեանք» :

Ազգաց ժողովուրդները մեծ մասամբ տղեաներէ, տկարամիտներէ, ոճրադործներէ և չարագործներէ, փառամուլ և շահասէրներէ կիրքերով լեցուած բաղադրութիւն մի են, երբ ասոնց ամէնք հաւաքեա մէկ սկզբան վրայ վիճելու, խիտտ աշխարհակ և սոսկալի կարծիքներ պիտի երևան դան. և պէտք է որ այսպէս լինի. վասնզի բնութիւն ինչպէս որ մէն մի մարդուն տարբեր կերպարաններ տուած է, այսպէս ալ անոնց զատ կարծիքներ և համոզումներ տուած է՝ աւելցուր այս խառնուրդի վրայ զանազան նախապաշարումները, որք ծնունդ կ'անուն երկիւղներէն, մարմնոյ ճնշումէն, երկար հսկումէն, սննդեան պակասութենէն, մտայ յափշտակութենէն, հիւանդ ուղեղէն: Ասոնք զմարդն կառաջնորդեն դէպի անոյ աշխարհները, ու երևակայական սնտիլները և աշխարհակ ձեակերպութիւնները: Ասոնք սև մշուշներով կը քողարկեն զճշմարտութիւն, և չեն թողուր որ անոր իսկական պատկերը պայծառ տեսնուի: Խորամանկն ալ ճշմարտութիւն հալածել կ'ուզէ, որ իւր կամահաճ գործերը կարողանայ առաջ տանել և մթութեան մէջ թաղուն պահել: Այս քարէլոնեան խառնակութեան մէջ անմահ յոյս մը ալ կայ, որ զճշմարտութիւն ի սրտէ փնտուղներու համբերութիւնը զպողի մէջ դրած կ'օրօրէ չ'դիտեմ թէ զանոնք դէպի յախտենական քունը պիտի առաջնորդէ, թէ պիտի կարողանայ անոր երեսի վրայի քոլք պատելով նորա զեղեցիկ երեսը ցոյց տալ իրեն սիրահարներուն: Սրտի հաւատք ինձ յուսացնել կուտայ թէ՛ անոնք որ լոին հանգարտութեամբ ճշմարտութեան սիրով զԱստուած կը մրոնեն և սրտէ ի սիրա անոր հետ կը խօսին խիճի պարզ հանգարտութեամբ, նոքա պիտի յաջողին ճշմարտութեան լոյսը տեսնելու:

Այս աշխարհի վրայ մարդկանց կեանք ուղղութեան մէջ պահելու համար երկու բան կայ որ ամենահարկաւոր է. մինն Աստուածային սուրբ սիրով նուիրադործուած (անհաղորդ նախապաշարման մշուշներէն) կրօնք որ անբունաբատ կերպով կ'ղղու-

շացնէ և մարդկանց պարտիք և կոչումն կը յիշեցնէ և կը բացատրէ հանդերձ երկնային վարձատրութեան խոստմամբ: Միւսն արդարութեան վրայ հիմնուած քաղաքական պարտուց և իրաւանց ու պատժոյ ուղիղ օրէնքները, որոց մէկով արդարի իրաւունք իրեն կը լերագարձնէ, միւսով յանցաւորը կը պատժէ անմեղը պաշտպանելով:

Արօնք ըստորում անտեսանելի է, անոր հպատակող մէն մի ժողովուրդը իւր ընդունած լոսոյն համեմատ զայն կը ձեակերպէ և կ'ընդունի, ու անոր ճանապարհէն կը քալէ, և իւր ընդունած կրօնքէն զօրս միւս ամէն ժողովուրդ ուղղութենէն շեղած և մոլորեալ կ'անուանէ, սակայն կէտ մը կայ, որու վրայ ամենք համաձայն են, այն է առաքիւնութիւն, զոր և ոչ մէկ մարդ կ'ուրանայ և խիճի օրէնք, զոր դարձեալ մէն մի մարդ կ'ընդունի զի ընդարդոյս է մարդոյս ներսը:

Ինձ կը թուի թէ, Աստուած կրօնի մասին յատուկ թոյլտուութիւն ըրած է որ ամէն մարդ իւր ըմբռնած կրօնի ճանապարհէն աղաա քալէ, ապա թէ ոչ, պէտք է որ կրօնքներէն մինն Աստուած իւր մէկ յատուկ նշանով նուիրագործելով յաշխարհ դրիէր, ինչպէս որ որոշած է մարդն անասունէն, անասունը թռչտէն, բոյսը մետաղէն: Մենք կրտեսնեմք թէ անխտիր կերպով մարդիկ մերկ աշխարհ հուզան և մերկ աշխարհէն կելլեն առանց յատուկ նշան մը ունենալու, այսպէս ալ մի է տիեզերական ամբողջութեան մէջ անմահութիւն, և մի է տիեզերական կրօնի զպացումը, զոր խիճ կը թեւադրէ ընելու ինչ որ բարի է, խորշիլ այն ամէն բանէն, ինչ որ չար է: Արօնի ճանապարհները թէ և այլևայլ է, բայց ամենու վախճանական նպատակը միևնոյն տեսակէտին և տիեզերական կեդրոնին կը նայի, կրօնք աշխարհի զառնութիւնները երկնային քաղցր սիրով կը բարեխառնէ, զմարդն դէպի բարոյական առաքինութիւն կը մղէ, չարիքներէն և ոճիրներէն կ'զզուչացնէ. մարդասիրական զպացումները կ'աղոտ ացնէ. կրօնի քաղցր լուծ երկնային անմահական սիրով զԱստուած և մարդ միմեանց հետ կապէ, չեկայ անկրօն մարդ մը: Այն որ խիճ ունի և անօր ձայնին կը լսէ, անիկա անկրօն չէ, այն որ առաքինութիւն չ'ուրանար, այն որ

վերջի վարձատրութիւն կ'ակնկալէ , այն որ իւր սխալանաց վրայ
 կ'ողբայ , անխիա անկրօն չէ , անհաւատ չէ անաստուած չէ ,
 միայն թէ , սպիտութիւն և հնաք կրօնի պատրուակու ալլան-
 գակ մշուշներու բերած խառնած է այ՛ սուրբ և ազնիւ զգաց-
 ման հետ Եթէ չ'ընէր կրօնք , ամէն գլուխ գէտի ոջշտութիւն
 պիտի խոնարհ . ր , և ընկերական վիճակը բարեւոնեան խոսնա-
 կութիւն մը պիտի գաւնար : Արտէ իմաստասէրին մէկը « Կարե-
 ճրու մէջ խիստ ք' չ մարդիկ տեսնուած են , որք մաղլելով և
 « մաքառելով ելած են ճշմարտ կրօնի լեռան գաղաթը , հոն
 « նախապաշարման քօղը պատուած , և անոր մէջէն սկսած են
 « քամահրելի թաղաով մը գիտել լեռան ստորու գանուող մը-
 « շուշներու մէջ գէղերող էակներու վրայ , որք ճակատագրի
 « առջև ի ծունկ խոնարհած կրից և երեւակայութեանց մէջ կը
 « տառապին , իրականէն աւելի ստուերի համար կըմնանին , եթէ
 « կայ աշխարհէս վրայ ամենագիտար բան մը , այն ալ աւելոր-
 « գապաշտութիւն նախապաշարումը ճշմարտ կրօնքէն զատելն :
 « զի այն ռամիկ , որ միայն բուսական կենսք կապրի , նա չ'ընար
 « միշտ անձանթ աատուծով մը գոհ լինիլ , այլ նա կ'ողբէ ըս-
 « տեղծել այն տեսալ թանձրոցեալ և շոշափելի աստուածները
 « որք միշտ իրենց մէջ մնան : իրենց հետ ապրին , և իրենց հետ
 « քալեն , աշխարհի սիրիւնէն մինչև ցայսօր ի՞նչ սոսկալի և եր-
 « կարասե շրջաններէ անցած են մարդիկ և եկած այս կիրպա-
 « րանն ստացած են : Մարդկութեան մեծ մասի այս աղէտ վիճա-
 « կի մէջ նախապաշարման բարեփոխման ձեռնարկելը խիստ
 « դժուար է , բարենորոգումէն առաջ նախապէս նկատուութեան
 « առնուլ պէտք է մարդկաց բնաորութիւն իրենց գարուոր
 « սովորութիւնները , մտաւորական և Ֆիզիկական կարողութիւն-
 « ները , կլիմայի ներդրութիւն , նի թական վիճակը , կլիմա-
 « թեան ձևը և եղանակը , զոտցումներու և գաղափարներու հա-
 « մաձայնութիւնը , ճշմարտութեան մտեցներու միջոցները ,
 « նոցա հաճոք , և պիտոյքները , այն հիմունքները , որոց վրայ
 « որ հաստատուած է նոցա համոզումներու էութիւնը և գոյու-
 « թիւնը : Այս ամէն բաւեր նկատուութեան շաւած , զանոք
 « չ'ուրաքաւած , բուի կերպով զմ'ըլի իրենց հաճուումներէն

« բախել ուղղը , նոյա գլուխը իրենց մարմինէն բաժնել ըսել
 « է : Ստեպ տեսնուած է որ ծայրահեղ շարժումները . մտ . ց . և
 « սովորութեանց չ'համապատասխանող յեղաշրջումները գնացած
 « ծանր հետեւանաց հասած , և ժողովուրդները տառապեցուցած
 « են , երկար տարիներէ ի վեր հաստատուած չէնքիւր որչափ
 « որ խարխուլ լինին , դարձեալ անոնց յեղաշրջումը դժուար
 « է , աղէտի և նախապաշարեալի ճակատագրին ուղղելու մէջ
 « ամենամեծ դժուարութիւններ կան , նաև պատուար և արդիւք
 « կրիւնին աշխատի կեսաց կարճութիւնը , և ժամանակի անխի
 « շարունակական հոյովումը , զի մէկի սրբարածը վերջէն եկող
 « միւսը կըլըծէ , մէկի շինել սկսածը , մահը կուգայ կրքանդէ ,
 « հաշարար տարիներու և դարերու մէջ հաստատուած սով-
 « րութիւնները եթէ մոլութիւն և մոլորութիւն իսկ լինին ,
 « դժուար է զանոք ջնջել , ուրեմն վնասելու է անսահման
 « հեղինակէն , մարդկանց շնորհուած բանականութեան բղխած
 « պիտութեան լուսոյ լապտերը , և անով խողարկելու է ծովե-
 « րու յատակը . օրի ամենարարձը կամարներու վրայ , անհուն
 « և համատարած յաւիտենականութեան մէջ , երկրագունդիս
 « լեռներու խորերը , անտաւներու մացաւներու մէջ ի հարկէ
 « պիտութիւնը օր մը ընդհանրութեան առաջնորդող ճշմարտու-
 « թեան լոյսը իւր ծածկուած տեղէն հանելով երևան կրբերէ ,
 « և մարդիկ անկէ լուսաորուելով պիտի ընեն միմեանց . մենք
 « ամէնքս միեւնոյն Աբարչի ձեռագործ մի արմատէ շառաւիղեալ
 « մէկ ծնուլայ զաւակ և միմեանց եղբայրներ եմք , և օր մնալ մեր
 « յաւիտենական Հօր տան մէջ պիտի ժողովուրք , անմահ կենօք
 « ասպրելու , ուրեմն սիրեմք զմիմեանս եղբայրական սիրով սիրելք
 « զԱստուած որ մեր արարիչն է և խնամուլը :

Երբ Աւսէն իւր մրմունջները կը վերջացներ , արշալոյսն ալ
 կըմտտենար , Աւսէ և իւր ընկերներ իրենց զրոտստները բառնա-
 լով ճանադարհ ելան , երկու օր ևս խաղաղ և հանգիստ անտառ-
 ներու մէջ : քալելէն վերջ , առաւօտեան պահուն ճանապարհի
 մէկ ա կիւնը ծաւի մը տակ սպաւեալի մը դիակ տեսան , որու
 վրայ տակա ին շնչոյ աւեր և աւուրթիւն կըտեսնուէր , Աւսէ
 սարքաղիւս թեան զոյցու մ թեւալրեալ անմիջապէս իւր երի-

Վարեն վար իջնելով մերձ ի մահ վիրաւորեալի զիակը վերցնելով իւր ձիու վրայ կապեց այն յուսով որ տանելով զիւղ մը կը հասցունէ, և հոն վերբերը կապելով դեղելով և դարմանելով մահուանէն կաշտէ : Այս բարենպատակ գործ, չար հետեանք ունեցաւ . վասնզի տակաւին շէնը չհատած սպանեալի քանի մի ծանօթ մարդկանց հանդիպեցան և փոքր զիմադրութեան մը յետոյ, Աւահէն և իւր ուղեկիցները իբրև սպանութեան հեղինակ, և կամ սպանիչներուն ծանօթը բռնելով զանոնք հարկէն զիւղի շէնէն կը տանէին : Աւահէ և իւր ընկերները ի զուր կը ճգնէին իրենք զիրենք անմեղ ցոյց տալով ազատել . վասնզի զիրենք ձեռքալալողները խօսք չհասկցող մարդիկ էին : Աերջսպէս զիւղ հասնելով մեծ շէխին ներկայացան, և փոքր քննութեան մը յետոյ արգելարանի մը մէջ փակուեցան ուղեւորները անօթի և ծարաւ : Միւս օրը ըստ ասիացոց առաւօտեան ժամը հինգին էր, մեծ շէխի ներկայութեան քրդական զիւղապետութեան ատեան մը բացուեցաւ ի ներկայութեան զիւղի տասնեվեց իշխանաց . շէխը ինք կը նախագահէր ժողովոյն որ և պատկառելի ծերունի մը էր, ծանր և հանդարտ կերպով օխաւ քննութիւն կատարել հետեւեալ եղանակաւ, իւր խօսքը Աւահէին ուղղելով, (անոր համար որ Աւահէն թէ իւր ընկերներու մէջ մեծ տեղ մը կը բռնէր, և թէ սպանեալը Աւահէի երիվարի վրայ բռնուած էր) :

- Ձեր անունը ի՞նչ է :
- Աւահէ :
- Ո՞ւր սեղացի էք :
- Անայ գաւառէն :
- Ո՞ւր կերթաք :
- Բաղէշ կամ Պեթլիղ :
- Անցադիր ունիք :
- Այո՛ սնիմք :
- Ո՞ւր է :
- Ահա ասիկ :
- Ի՞նչ պատճառաւ Բաղէշ կ'երթաք :
- Աստուր ունիմք հոն :

— Այս զիշեր ո՞ւր իջեանած էիք :

— Խորշի գիւղի հարաւային կողմ գտնուող բլրակի վրայ ճեղած անտառի մէջ :

— Այս Իւրաքը այս սպանեալի զիակը ձեր դրաստի վրայ կապուած տեսած են կ'ըսեն . ստոյգ է թէ ոչ :

— Այո, ստոյգ է :

— Ո՞վ է սպանեալը կը ճանաչէք :

— Ձեմք զիտեր և ոչ ալ կը ճանաչեմք :

Չ'զիտցած և չ'ճանչցած մարդու մը զիակ ձեր դրաստի վրայ բռնուիլը, պարզապէս զձեզ կասկածելի ցոյց կուտայ :

— Տէր, դուք Խրաւունք ունիք այգուէս ընելու . սակայն մենք ալ մեր չ'գործած ոճիրը չեմք կրնար մեզ կ'երազրել . ճշմարիտն այս է թէ, մենք պարզ մարդասիրութեան մը պարտք կատարելու նպատակաւ այս մարդ վերուցինք . և այժմ կ'զգամք թէ մեր գործած մէկ սխալնիս է, որ զմեզ մինչև մարդասպանութեան ոճիրին կը դնէ կը մօտեցնէ : Թէ և մենք անմեղ լեմք, բայց կասկածանաց զօրաւոր առիթներ տուած լեմք, և զիտեմք թէ զժուարաւ պիտի կարողանամք մենք զմեզ արդարայնել :

— Մի գուցէ, այդ մարդ ձեզ չարիք մը հասոյց անոր համար զինքն սպանեցիք :

— Տէր այս մարդ մեզ չարիք մը բրած չէ . սոյսպէս ալ բանականութիւն և մարդասիրութիւն կարողին զմարդն իւր նմանն սպանելէ, և մենք մարդասպան չեմք . միայն մարդասիրութեան պարզ սրտք մը կատարած եմք :

— Ստոյգ է թէ բանականութիւն և մարդասիրութիւն զմարդս կ'արդիւն մարդասպան լինելէ . սակայն երբ կ'իրքերը զօրանան մարդոյս բանականութիւնը և ամէն աղնիւ զգացումներ կը տկարացնեն . յայնժամ մարդ մտնալով իւր նշանաբանը կ'սկսի գազանաց և անասնոց սէս գործել, թեր ևս դուք ևս այս շաղի մէջ ընկած լինիք, հակառակ բանականութեան հրահանգի և ես ձեր աչաց մէջ ձեր գէմքի վրայ կրից յուզմունքները կը տեսնեմ, որք իմ կասկածներս զօրացնելու մեծ նշաններ են :

— Արինդրեմք որ մեր առձեզ ունեցած յարգանքներու նուազումն չ'համարուի . երբ ձեզմէ ներս մն խնդրելով համարձակիմ

դրացնելով թէ պէտք չէ որ ձեր արդարութեան աթոռէն ըլխի տեսակ մը ահայտցիչ ցատումներ, որք ստատիկ չափազանցյալ թիւն պիտի տան մեր արդէն ունեցած երկիրներուն : ոչ ոյ մէջ մենք պաշարուելով մեր դատման ուղղութիւնը պիտի կարողանանք, որու հետ պիտի անհետանայ մեր իրաւանց պաշտպանութիւնն, որ մեր կենաց փրկութիւնն է : Եթէ դուք մեզ հետ այսպէս խստութեամբ վարուիք, մենք պիտի չ'կարողանալք մեր իրաւունք պաշտպանել, դուք դիւղատեսական արդարութեան աթոռի վրայ նստած, արդարութեան հակառակ վճիռ մը պիտի տայք, և մենք ալ անմեղ զոհեր պիտի լինիմք : Տէր դիւղապետ, համբերող եղիր, ժամանակը խոչորացող է : որչափ հեռանայ, այնչափ իրաց պատկերները աւելի սրտղ և յստակ ցոյց կուտայ, ուրեմն երկայնամիտ եղիր, որ արդարութիւն ձեր ձեռքէն վէրք չընդունի : Ե. այսպէս կրվարուին ամէն ուղղակէր դատարները :

— Զեղմէ անձանսթ սպանեալի մը դիակը ինչէն հարկադրեալ իր տեղէն վերցնելով կրտանէիք :

— Ըստորում տակալին շունչ կար վրան . կր յո սոյնիք թէ զայն ողջամբ շէն մը կը յաջողիմք հասցունելու և դարմանելով առողջացնելու :

— Պատասխանատուութեան հեռանքները նկատողութեան չարիք :

— Ո՛չ, կրկարձէի թէ մարդասիրութեան հաստատում ճատայութեան մէկ պարտք կրկատարելինք, այժմ կ'զգայմք թէ, մենք ուրիշի մը կեանք սպրեցնելու աշխատած ժամանակին մեր կեանքը վտանդի ենթարկած եմք յանդէս :

— Զձեզ արդարացնելու ի՞նչ փաստ որ ունիք առաջ բերէք, ապա թէ ոչ, յանցաոր էք խղճի և քաղաքական օրինաց առջեր :

— Մենք չ'սպաննեցինք ըսելէ ի զատ արիշ փաստ չունիմք . եթէ կրսնդէք, մենք ալ կ'ըսեմք, մենք այդ անձը սպաննելուս դուք ի՞նչ փաստ ունիք :

— Դուք իրաւունք չունիք մեղմէ վ'յայ և փաստ ուղեւու մենք ձեզնէ կրպահանք, ձեր անմեղ լինելոյն փաստ և վկայները :

մեզ համար փառա և վ'յայ սպանեալի ղիակ ձեր ձեռքի մէջ բռնուիլն է :

— Արեմն, մենք ալ մեր իրաւանց պաշտպանութիւն ժամանակին և Ըստուծոյ կր յանձնեմք, զի մամանակը շատ մը սխալ համարումները սրբադրած է : այս պ'կարողացրէ, և լնդաւն դազանիքները կրեան կրքերէ : թերևս երկայնին հրաշքը օր մը այս սպանութեան հեղինակը կրեան կրհանէ : և մեր անմեղութիւն կ'ապացուցասի :

— Ամէն յանցաւորները այդ ձեռք կը բռնեն, և այդ լնդան կը գործածեն :

— Թող առ ժամն ձեր դատմին պէս լինի, բայց կրնեք ինձ որ ըսեմ թէ, դուք ստանց իրական ճշարտութեան խորք թափանցելու, ստուերի հետ կը մարտնչիք, որ չ'բանասիր, եթէ ուղղութեամբ արգարտութեան հետեւելու կամք ունենայք, ձեր կողմէն մեր վրոյ ունեցած կարծիքներու մարմին տուաւ չափ գործար փաստ չպիտի կարողանայք գտնել, վաւերի չեցած բանի վրայ համուած է ձեր կապիւմները : Տէր դիւղապետ, եթէ այս խնդրոյ մասին ձեր երկայնամիտ թիւն կրպակիս, մէկէն առէք մեր ոճարդորմութեան մահտան վճիռը, մեզ համար մեծ հոգ մը չէ : վաւերի անմեղ անձիլն ալ ստաքինութիւն մի է :

— Օ՛հ, կ'աղիս արդարութիւնը ճոռմարանութեանց օրորոց դնելով օրօրել . բայց ես արգարտութիւնը ձեզ իայթել և թուանարել չ'զիտեամ, և դուք իմ աչքիս մեղադարա կ'երեւիք :

— Եթէ ձեր միտքը ձեր կամկամները մինչև այդ ստախճան առաջ տարած է, ուրեմն սպաննեցէք արդարութեան դէմ գրանաող օձը, յայնժամ իւր թոյնն ար իւր հետ կը մեռնի և արդարութիւնը չ'վերաւորիք : ստիպն ձեզ խորհարդ կուտամ որ զիւշտ թեանք վարուիք մէկ կողմէ արգարտութիւն փրատորել չ'տալու աշխատակց միջոյին, միւս կողմէն անիրաւ վճիռ մը տալով արդարութիւն ձեր ձեռքով չ'սպաննէք :

— Ա՛յլ ըսէր գիւղապետն ինքնին, այս երիտասարդի սիրտ բարի կրտանուի, և խօսքերն ալ անմեղի մը խօսքերուն կրնանին : բայց տալանդէն աւելի կ'բքրէն մշեալ կրխօսի, առանց հեռեանաց վրայ մտածելու : Ասկէ փեղջ ըսաւ զի ուղեան մա

նուկ դու . կընմանիս այն զեհենի մէջ գտնուող հատանգարու-
եալին , որ թէ զեհենն աղատիլ կուզէ , և թէ գրախտ կրփնու-
ուէ . բայց ոչ զեհենէն աղատելու կերպը և ոչ գրախտի ուր
լինելը կամ ինչ ըլլալը զիտէ :

— Շատ ճշմարիտ է , որ յանիրաւի ընկած զեհենէ մը աղան-
տիլ կուզիմ անմեղութեամբս իրաւ է որ անմեղներու փափագած
գրախտը կրփնաւեմ . որու ուր լինելը և ինչ ըլլալը չեմ զիտերս
Սակայն ուրիշ զօրաւոր բան մը կայ իմ ներսս զոր թէ խիստ
լաւ գիտեմ և ստուգադէպ կը ճանաչեմ , և այն իմ խիղճս է ,
որու հաւատարիմ մնալու համար որոշած եմ իմ խօսքերն
բնաւ ուղղութեամբ սահմանէն չ'փոտորեցնել , և անմեղ մեռնե-
լուս վրայ ալ բնաւ չյաւ չուրիտի իմանամ . վստահի հանդարտ
խլճով սիտի մեռնիմ :

— Ձեր վրայօք ուրիշներու կողմէն ինձ արուած տեղեկութիւն-
ներ շատ կասկած կը վերցնեն , և այս կասկածներ կրկին զիս կը
հարկադրեն ձեր հօգոյն խորերը թափանցել և քննել այն ոճ-
բնագործութեան մեծ գաղտնիքը , մինչև որ արդարութիւն իւր
յաղթանակն առնէ :

— Ես ձեր վրայ ուշիմ անձի մը կերպարանք կը անեսեմ ,
ուստի անկեղծ սրտէս բլրեամ հաւատարիմ պարզ անդարարու-
թեամբ կ'ըզուշացնեմ զձեզ , որ առ ժամս արդարութեան հար-
ուած չ'տալու համար խոհեմութեամբ առ ժամանակեայ կերպով
հրաժարիք ձեր ստայած սխալ տեղեկութիւններէն և ըմբռնած
սխալ համոզումներէն , զոր հիմ չ'բռնող աւազներու վրայ
հաստատուած է : Յէր գիւղապետ , ողջմտութեան պատիւ բերող
իմաստութեամբ խօսեցէք , և խոհեմութեամբ շարժեցէք և
հաստատապէս համոզում ունեցէք թէ մենք մարդասպան չեմք ,
և ոչ ձեր փնտած մարդիկները՝ ձեր կասկածներ ուրիշ կողմ
ուղեցէք . եթէ մենք մարդասպան չինք զիշեր ժամանակ
նորա զիակ անտասի մէջ թողլով կրնայինք խոյս տալ . վերս-
տին կը կրկնեմ թէ , մենք մարդասիրութեամբ սրտաբ մը կատա-
րեցինք , որու հետեանք հոս հասաւ :

Ծերունի գիւղապետ , իմ աչքիս դուք հմուտ մէկ մը կերեիք
և ես ձեր պէմքի վրայ ուղղութիւն և արդարութիւն մէկտեղ կը

աճանեմ , կ'զգամ թէ դուք սպանութեան հերինակը կը փնտէք .
զայն արդարութեան սրով պատժելու համար . խիստ լաւ , սակ-
կայ ամէն ուղղադատներու անբռնարարելի իրաւունքն է . եթէ
չ'լինէր արդար պատիժ . մարդիկ ծովու ձուկերու այէս միշտ
զօրաւորը անզօրը պիտի կ'լանէր , եթէ չ'լինէր արդարութեան
պատիժ , ոճրագործութիւն գողութիւն սպանութիւն , համեստ-
ներու պատուոյ բռնաբարութիւն և այլն շարիքներ առաջ գնա-
լով երկիր կ'ապակահէին , արդարութեան պատիժը ինձ հա-
մար նուիրական է և սուրբ , այժմ միք ձեր գատատանի առջև
մինակ կասկածելէ եմք , եթէ կասկածի վրայ կրնայ ոճրագործու-
թեան վճիռ արուիլ , տուէք այդ ալ կընդունիմք . բայց արդար
չեմք համարիր . Արեմն այս պարագայիս մէջ բան մը կայ ձեզ
րնելիք . որ ձեր ընթացքն ալ կ'արդարայնէ , այն է թէ կրկին
զմեզ հսկողութեան տակ պահել , և սպանութիւնը տեղի ունե-
ցած կողմերը և գիւղերը կրկին խուզարկութիւններ ընել , որով
թերեւս արդարութեան ձեռք յաջողի ճշմարտութիւն երեւոյ
հանել յայնժամ դուք արդարութեան ամուսնստած ճշմարիտ
վճիռ մը տուած կը լինիք խլճի հանդարտութեամբ :

Գիւղապետը իւր վրայ խօսուած արդարութեան գովեստներ
լսելով չ'կրցաւ իւր պաղարկումութեան ծանրութիւն ծածկել
թեթեւ կերպով մը ժպտելով ըստ , պէտք է գիտնաք թէ ե
մարդասէր եմ . բայց նաև մէկ փաբր գիւղի մը զիւղապետ եմ
և այսօր սպանեալի մը արինք կը բողոքէ ինձ դէմ . եթէ մար-
դասիրութիւնը արդարութեան վերայաս բռնեմ , գիւղի հաս-
բակութիւնէն գիւղապետ րնտրուածս օրը ուխտած եմ ամէն բան
մէջ արդարութեան հետեիլ և զայն անվթար պահպանել : Ար-
ես չեմ կրնար անձնականութեան նշանակութիւն տալ , խնդիր-
ներն են , որք իրենց ընդհանուր և մասնաւոր պարագաներով
կուզան իմ ուշադրութիւնս գրաւելու : Գիտէք թէ՛ արդարու-
թիւնը աղցեցութեանը ճնշում չ'ընդունիր , և թախանձանաց դէմ
անսիրտ է , այս ամէն գիտնալէն վերջ , ձեզ երկու միջոց կայ ,
կամ խոնարհիլ ճակատադրին , և կամ զձեզ արդարացնելու փաս-
տեր փնտրեցէք , առաջ բերէք և ձեզ անմեղ հրատարակել
առ էք . ապա թէ ոչ՝ ոճրագործ էք օրինաց առաջ :

— Տէր , մենք առայժմ զմեզ արդարացնելու չափ զօրածոր փաստ չունինք , այս նեղ պարագային մէջ կրմնայ մեզ վերջն իստք մը բսել ձեզ ստոյգ է թէ արդարութիւն թախանձածք չընդունիր , բայց անոր քովը գլխով թիւն մը ևս կայ որ միջնորդութեան պաշտօն կրկատարէ , աքտ ալ արդարութեան անելի զօրածոր ձայն մը տնի . վասնզի իւր ոյժը և զօրութիւնը գերբնական է , մենք ալ յանուն գթութեան կը խնայենք ձեզմէ ոչ թէ քերելու , այլ երկայնամիտ լինելու մեր ոճրագործութեան վճիռը աւաճ մասինս : Մինչև որ ճշմարտութիւն յայտնուի , ես կը հաստատամ թէ խոզարկութիւնք մագնիսական զօրութիւն մը տնի , որ է թէ ուղէ , ամէն գալանի անդերը պահած յանցաւորները կարող է գտնել քերել և պատժել : Եանուն արդարութեան կը հարկադրեմ զձեզ , որ այս բուռն այն անտանձաճակ մարդկանց մէջ մտքը զթիւրով լրտեսել քննութիւնները կատարել և նոցա շէնքերը խուզարկել առաք . թերևս օպանութեան հեղինակը յաջողին ձեռք բերել , և մեր անմեղ լինելը հաստատելով արձակել զմեզ :

— Եթէ ձեր արդարութիւնը իրարեւորն հաստք ընծայուի , դո՛ք նորաձին մանուկէ մը աւելի անմեղ էք այս խնդրոյն մէջ , սակայն ցաւելով կը յայտնեմ թէ ձեր անտեղութեան փաստ և վկայ պէտք է , զորս պարագայբար չունիք , քիչամ թէ գլխով թիւն ձեռք կարկառել պէտք է ձեզ . սակայն ցաւ ի սիրա կը յայտնեմ թէ ես այս գիտի մէջ արդարութեան օրինաց զօրձայիւն եմ , և օրէնք հոգի չունի որ գլխով թիւն ինչ լինելն գիտնայ , հետեւեղէս ձեզ կրկին կ'ազդարարեմ թէ ձեր անմեղութեան համար փաստ և վկայ պէտք է և ձեր թախանձանայ վրայ գալտ լրտեսներ պիտի զրկեմ այն կողմերը ծածուկ քննութիւններ կատարել առաջ համար :

— Պարտն գիւղապետ , փաստ և վկայ չունի՞ք . շատ շնորհակալ եմք որ քննելու համար յրտեսներ կը լսէք . կը յայտնեմք ձեզ թէ անմահ և անմեղ հոգիները երբևէ իրենց մասնատր քննողութեան թելադրուած գալիքները առաջին կըրո չակեն այս խնդրոյն նկատահար , մեր անմեղ հոգին կըրո չակէ թէ ք ճախանակն արդարութիւնը պիտի յաղթանակէ , և ճշմարտ-

թիւն երևան պիտի ելլէ . պէտք է որ դո՛ք միշտ աչքի և ականջի վիայութիւնները փնտռէք այլ զօրձոյն պարագաներ և նկատողութեան առէք . որք զմեզ անպարտ հանելու մեծ ոյժ և զօրութիւն ունին . եթէ այդ մարդ մենք սպանած լինէինք , ի՞նչ հարկ կար հետու ճանապարհէն անտաններու խորերէն վերցունելով բերելու և միմէ այդքան խելք չունէինք , որ գոյն երեւի վրայ ձգած հեռանայինք և կամ այրի մը մէջ նետելով անցնէինք . մանաւանդ թէ մեր գիտնած և ճանչցած մէկն այլ է : Այն միջոցին գիւղապետ մէկը դալով գիւղապետ շէնք յայտնեց թէ վերաորեալի վերքերը դարմանուեցան և ինք սկսեց մարդ ճանաչել , և անհասկնալի բառեր ալ կարտասանէ . Գիտեմ , ըսաւ գիւղապետ , լու լէր : Եւ առ այս գիւղապետն քննութիւնը յետաձգելով ըսաւ , այս անձինք կերակրեցէք բայց հոսեցէք որ չփախին մինչև որ վերաորեալը լաւ մը լինքրվեք գտնէ . և անոր քննութիւնը ևս կը կատարուի , թերևս նորա իստքերը կարողանան սոյն մութ խնդրոյն գաղտնիքները լուսարանել :

Այն օրը Ասէ և իւր տասներկու ընկերները հսկողութեան տակ կերակրուեցան , և գիշերը ամէնք ի միասին գիւղական խտի մարաքի մը մէջ պատսպարուեցան , այն խտար բանտի մէջ կ'ըսէր Ասէն իւր ընկերներուն : Ահ ս դատարակեալ միտք մը կրնայ մարդկանց կիրքերը բարոքել . սակայն ըստ արժանոյն չկրնար սիրտ մշակել և ազնուացնել , մարդկանց կամք կը զօրացնէ աւելի գէպի իշխանապետութիւն և անզօր կը մնայ անհաշու ուղղութեան առջև գլխի խոնարհելու . զմեզ քննող գիւղապետը կէս գաստարակեալներու գաստն կը վերաբերէր . ո ստի իստք չհասկցողի մը շափ զմեզ նեղեց , երբ ինք վերահասու ելած էր թէ վերաորեալն առաջանալու վրայ է . ի՞նչ հարկ կար զմեզ այնչափ նեղել , և քարտա ապաւաններու ու մացաններու մէջ թախանջնել : Ասէն ընկերներէն մինն նորա իստք կտրելով կ'ըսէր , Ասէ , լուս , մժիխ և մժլուկները ի ստ շատ կըրնելին զիս գիտես թէ Աստամ ամէն պատիժները մեզ համար անօրինած է : Արտն ի պատասխանի կ'ըսէր Ասէ լնկեր , համ երութեան ոգի ունէիր . բայց արեւը ըսած են . երեք հարկը հաղորդն աւելի միջատներ կան , եթէ տարբարը

դու թիւն ատոնց ամենքն ալ մեզ գրկէր այս գիշեր, այն ժամանակ
էնչ պիտի ընէինք. զո՛հ եղիւր որ անոնց մէ միայն երեք տեսակին
հանդիպած եմք :

Եթէ համբերեմք , այս ալ կանցնի այս աշխարհի ամէն բանը
անցաւ որ է : Ահա՛հ , որ աստեարանի մը վրայ փնտռած անբո-
ն սպատ համառօտ բայց բայցայտ պերճախօսութիւնն ունէր .
խօսն ընդ իւր ուղղամտութեան , կ'ըսէր իւր ընկերներուն , բա-
րեկամներ , բարեգործութիւնն կրնանի այն բարձր լեռան կատա-
րին . ուր որ ամէն փափաղօղները շեն կրնար հասնիլ , քիչերն
են կրհասնին , այն ալ տածանելի նեղութեամբ , բայց հոն ալ
անհրեւոյթ ձեռք մը կայ թագուն պահուած , որ ելլողն կուրծ-
քին զարնելով զայն թաւաղոր լեռան ստորոտ կիջեցնէ , նորա
մարմնոյ բոյսը անդամները խորակելով : Այս վտանգալի գրժ-
տարութենէն շատերը սոսկալով չեն յօժարիր այդ ճանապարհէն
դնալը . սակայն , այն դառնութեան մէջ քաղցրութիւն մը ևս
կայ պահուած , որ առաքինոյն սիրտ և ողին կը քաղցրացնէ և
ամէն անտանելի դառն վիշտերը և ցաւերը ու նեղութիւնները
տանելի կ'ընէ . վասնզի երկնային փառաց հասնելու աւետիս մը
կայ անոր մէջ , որուն կ'ակնկալէ առաքինոյն յոյսն և հաւատքն :

Առաքինութեան ճանապարհ փշոտէ , անոր համար ամէն մարդ
չ'իրնար անոր սուր խայթերուն դիմանալ . ուստի հարկադրեալ
ետ կը դառնայ առաքինութեան յատակը . անդունդ մի է , ուր
ամէն մարդ չ'վտասէր ինքզինք ձգելու : Սակայն ես բա-
րեգործութեան մասին յուսահատ չեմ և կը հաստատմ թէ Աս-
տուած ամէն բարեգործները կը վարձատրէ : Իմ ազնիւ ընկերնե-
րոս , հաւատացէք թէ՛ Նախախ'ամութիւն զմեզ գործիք գործա-
ծեց երբ զմեզ առաջնորդեց այն անշունչ գիակը գեանէն վեր-
ցնելու և մեր օգնութեամբ նորէն վերակենդանութիւն շնորհեց
այն մեռեալ դիակին . ես այսպէս կը հաւատամ թէ՛ վաղը անի-
կա անձամբ պիտի դայ մեր անմեղութիւնը վկայէ . որով մենք
պիտի աղաւթմք , մեր անմեղութեան և մարդասիրութեան վարձը
մեզ հետ առնելով պիտի յաջողեմք մեր բարեկամասակ ճանա-
պարհ շարունակել :

Երեք օր վերջ գիւղապետ վերստի իւր գիւղն մեծերը հրա-

չ'իրելով բարձրաբերձ ընկուղենի և քիրաղ ու Փիլինի պտղալի
ծառերու ներքեւ փոքրիկ աղբիւրի մը դլուխ , կրկին սկսեցին
հարցաքննութեան : Այս անգամ վերաւորեալն կապուրուած լի-
նելը լսուած լինելով , կ'ըսէր գիւղապետը կանչեցէք վերաւոր-
եալը թող նա խօսի յանուն ճշմարտութեան : Երբ վերաւորեալն
թեւերէն բռնած ատեանը բերին , գիւղապետը հարցումն բրած
միջոցին , սկսեց նա իւր վիճակը նկարագրել հետեւեալ եղանա-
կաւ կ'ըսէր նա , ես զէ՛ք գիւղի Դե՛րէ Դե՛րէ շէ՛ն Կ՛ գեղէն
ելլելով ուրիշ գեղ մը պիտի երթայի կարողուած աղջիկս տես-
նելու , հօրս եղբոր որդին իմացած լինելով իմ գիւղէն մեկնելու
փնձմէ առաջ եկած անտառի մէկ անկիւն ծածկուած էր իմանց-
քոս անտնելով երկու գնտակ պարսկեց վրաս ես ընկայ , նա խոյս
տուաւ : Քիչ մը վերջ տակաւին ինքզինքս կորսնցուցած չէի ,
ձայն մը լսեցի որ մեր գիւղի աշէ՛ղ ձայն էր , և բարձր ձայնով
մի կ'ըսէր , հօրք եղբոր որդին մեռցուցիր որ Դե՛րէ Դե՛րէ շէ՛ն
Կ՛ ըլլին շէ՛ն լինիս , այդ բան բնաւ մտքէդ մի անցուներ : Այն
ժամանակ հրացանի ձայն մը ևս լսեցի չեմ գիտեր թէ աշէ՛ղ
զարկաւ հօրս եղբոր սղային . թէ նա զարկաւ աշէ՛ղն ասկէ ի
զատ ուրիշ բան չեմ յիշեր :

Հարցուց զիւրապետ , արդեօք կր յիշէ՞ք ձեր զարնուելու ժա-
մանակը : Այն կը յիշեմ երեկոյեան ժամ տանն մէկի միջոցներն էր :

Գիւղապետ ձեռք Ահա՛հին և իւր ընկերներուն երկարցնելով
ըտաւ , ասոնք կը ճանաչէք , մի գուցէ ասոնք մասնակցութիւն
ունեցած լինին այդ ոճրագործութեան մէջ . վասնզի այս մարդիկ
ղձեղ իրենց գրաստի վրայ բարձած կրասնէին , և մեր մարդիկ
ղձեղ ասոնց ձեռքէն առած են :

Աախ , վախ , վախ , խիղճ և անմեղ մարդիկ , մի գուցէ զիրենք
չարչարեցիք . ո՛չ , ո՛չ , այս մարդիկ անմեղ են , յանցաւորը հօրս
եղբոր որդին մինակ է : Յայն միջոցին զարնուողն որդին յանկարծ
երեւցաւ , և մեծ ուրախութիւն իմացաւ , իւր հայր կենդանի
տեսնելով . վասնզի աշէ՛ղը , որ գիւղ դնացած էր շէ՛ն զար-
նուիլը իւր հօրեղբոր որդի էն , և աշէ՛ղ զայն յանգիմանած
ժամանակ իրեն վրայ ևս հրացան պարսկելով խոյս տուած ան-
ցայտ եղած էր : Առ այս ճշմարիտ պատմութիւն՝ Ահա՛հ և իւր

ընկերները աշատ մնային իրենց ճանապարհ շարունակելու . և շորս օրէն վերջ Ասէէի հաղէշ քաղաքը կը գտնուէր և սկսած էր իւր առևտրական գործերով զբաղել . բայց միշտ արտում և ախոր .

Ասէէի երկրորդ բաժանումը և երկար ժամանակ նամակ չգրե-
ր . կրկին Աղանի մտայնութեան առիթ տուաւ . և հետ-
զհետէ նորա հիւանդութիւնը գործնալով մարմնը ակարացին լով
արարան զինքը ծխրական անտի երկրորդ աստիճանին հասուցին .
այլ ևս բժշկական ամէն դեղ և դարմանները բնա չէին կրնար
նորա ցաւերը հանգարտեցնել . բայց ի Ասէէի համակրական
սէրէն , զոր Աղանի յատկէն հակառակ դժբաղդարար ձախորդ
պարագաները յետ կրմովին : Աղանին սկսած էր երկար ժա-
մանակ անկողնոյ ծառայել , որով նորա բոլոր իղձերը սկսեցին
սեւրիլ , փախալ մը միայն ունէր այն էր , Ասէէի փրայօր անկե-
կութիւն մը ստանալ , և այդ փափագանայ ևս չէր կրնար հաս-
նիլ , որ մի իւր սրտեղծութենէն չափէն աւելի նեղուելով , իւր
տկար և անկարող վիճակին չնայելով , անկողնէն ելլելով իւր
փոքրիկ դրասեղանի վրայ նստաւ , և իւր սահման գրեւ , նի-
հար մասներուն մէջ առնելով սկսեց հատաչափքներով լին հե-
տեւեալ սրտադու շամակը գրել իւր սիրելւոյն :

Սիրելի ընկերակից իմ ,

Թեպետ պատշաճութիւն և պատկառանք շատ անդամ խեղզած
են ընտելեան ձայն , բայց ես հարկադրուած եմ պատշաճից օ-
րինաց հակառակ հրաքոյ ի լեռան պէս սրտիս մէջ հզոմ ամէն
զաւանդը դուրս տալ , կրնանք որ չմեղադրես զիս , զի եթէ
պատկան ընտրեմ , սէր կը մտնի , եթէ սէրն ընտրեմ , պատիւ
կը մահանայ , մինն անդի աղբելի , մի սն նախադաս , ո՞ն ընտրեմ

արդեօք , եթէ լինէր ճարտար բժիշկ մը զիս այս սխտը կեան-
քն աղատող ես կենացս կէտը կուտայի իրեն . ինձ համար բա-
էր և շատ իսկ . կէս կենօք աղատութեամբ ապրիլ և իմ սիրոյս
առարկան վայելել : Ասէէ , այս կենաց մէջ ապ իչ չէ իմն , այլ
առաւօտեան ծաղիկներու պէս ծաղկիլ և երկկոյտեան խորշակ-
ներէն զարնուելով թարշամեալ և աներակամ լինիլ : Սիրելիս .
ներողամիտ եղբ , սիրահարի գրիչ նեղասիրտ և անհամբեր կը-
լինի , սէրս զիս անձայն կը հարկեցնէ և կը մահեցնէ . անմեղա-
թիւնս կը հիւժուի , աղատութիւն կը հառաչեմ անձայն և քիզեմ ի
զատ հվ կրնայ իմ սրտիս վերքերը շոշափել և անոր սպիղանին
պատարաստել : Ասէէ , ես սիրազուրկ և անդոտեալ ծաղիկ մի եմ .
թառամիլու վտանգին աղասելու համար քու օտ բոյ կը փնտրեմ .
բայց չեմ հասնիր , և այս պարագայիս մէջ ես մեղաւոր չեմ ,
այլ բնութիւնն է յանցաւոր . որ այդ հարը զեանզամ է մեր
սրտի մէջ , մեր ծնողներ և ս աղաւ չեն այս յանցանքներէն . որք
անհօգ մնալով զմեզ մեր մանկական անմեղ խաղերու ճանապար-
հէն դէպի սիրոյ . վտանգաւոր դրս թլ շոր առաջնորդեցին : Երբ
զձեզ կը ժիշեմ շարունակ կը հիւժուիմ և կուլամ . սակայն առ
երկիւղե արատաւ քներս լուծեայն կոտորիս մէջ կը խեղդեմ . ի-
մացականութիւնս և հանձարս չկարողացաւ այս կնձաւի խըն-
դիքը լուծել : Մաթուսաղայի կեանք չունիմ , որ համբերեմ տես-
նելու թէ , սէրը պիտի յայթանակէ թէ պատիւ . հարկադրուած
եմ աչքերս կապելով ականջներս խցելով անտարբեր մտ թա-
ղաքը մտնել և ձեզ մտնալ . սակայն հոն սէրը անելի սուր
կերպով յիշողութեանս մէջ մտնելով սկսեց սիրտս խոռովել .
միտքս գրի զուարճանալ , միեւնոյն պահուն վիշտերը զիս պաշա-
քեցին , երբ անկարող կը գտնուիմ զպայմանս իշխել . անարժան
եմ ապրելու զի այս վիճակիս մէջ ինձ համար մեծնելը ապրե-
լէն նախապատիւ է շատ նուազացայ . սակայն ի՞նչ ընեմ . ան-
ձիս տէր չեմ . թաղուն տենդ մը ունիմ որ սիրտս կը վառէ . և
այլանդակ ու երկակայական ստու երկերը զիս կը պաշարեն . եր-
բեմն տաք և երբեմն սառը ջուրերը գլխէս սրտիս մէջ կիջնեն .
և զայն կը ճնշեն . մերթ ջերմութեան մէջ կը տոնջորիմ , մերթ
պաշտութեան մէջ կը ստոգիմ , և արեգակն ջերմութենէն կենդան

սոթիւն կ'սպասեմ. ստիպյն չեմ յաջողիւր . վասնզի հոգիս հրեւանդ է , և մարմինս կըհիւծուի, երանի թէ ծնած լինէի այն անմեղութեան դաշտի մէջ, ուր որ կարող չեն մուտք գտնել մարդկային կրից աղէսները : Հոգւոյդ վեհութիւնը իմ սրտիս հաւատարմութիւն կուտար թէ, դուք առ ոչինչ պիտի համարէիք այն ամէն արդելքները և անդիմադրելի պատուարները որք մուտք պիտի գտնէին իմ և ձեր սիրոյ մէջ անվը իրարու հասնելու . սակայն այժմ ընդհակառակն կրտեսնեմք արդեօք միջոցը , թէ սէր կըպակսի , փութով դալ նշանածին հասնելու . Վահէ , քու յիշատակիդ պատկերը իմ սրտիս սիրաբնակ ծալքելու մէջ կըպահեմ . սէրն է որ սրտին սնունդ կուտայ . և դայն կենդանի կըպահէ . եթէ չ'փութացնես դալք գերեզման պիտի շինի իմ յետին ասպակէնս, զի հոն կըվերջաւորին իմ ամէն դառնակսկիւծ ցաւերս, գրիշ սիրահարներու սրտի ջերմաչափն է . Կթէ նորա ծայր կուտի , սիրահարի սրտերը մահահարաւէր վէրքեր կ'ընդունին . և տրոփելէ կըղաղրին : Ուրեմն մի դաղրիւր գրելէ որ չ'մեռնիմ առանց քեզ հասնելու . Վահէ , գիտէք թէ Աստուած զմարդն ազատ ստեղծեց . բայց նախապաշարումը զայն գերի ջրաւ և ես այսօր այս գերութեան շղթաներով կապուած կըհիւծուիմ . վասն զի հայրս զիս ձեզնէ բաժնելով ուրիշի մը տալ կուզէ նորահարստութեան պատճառաւ . չ'գիտեմ թէ հայրս ինչո՞ւ չ'զգար թէ՛ բովանդակ աշխարհի հարստութիւն կարող չէ սիրոյ մէկ կաթիլի արժէքն ունենալ : Վահէ , անկրօն չեմ , գիտեմ թէ կրօնքի աներևոյթ և զօրաւոր ձեռքը խորտակուած սրտերը վըշտաց փլատակներու մէջէն քաշելով դուրս կըհանէ , և դանոնք երկնային յուսով մխիթարելով անոնց վերակենդանութիւն կուտայ . սակայն սրտովին կատեմ այն խաւարի մէջ ծրարուած նախապաշարման աղէտալի աղղեցութիւնը , որ ամենամեծ հանճարներու վրայ անգամ կըտիրապետէ : Ստուգապէս գիտեմ թէ նախապաշարումը խորամանկ մարդիկն ստեղծեցին տկարներու բանականութեան դէմ պատերազմելու համար : Բայց ինչ կրնամ ընել երբ կրտեսնեմ թէ մարդկանց մեծ մասը միտք և միտք մ ունի անոր մէջ թափառելու լոյսէն խոյս տուող շղջիկներու պէս : Վահէ , օր մը հայրս առանձին գտածս ժամանակ, պատ-

կառանց քօղք վերջընելով ըսի իրեն , հայր իմ . զլտեմ ինչէ հայր նաև գիտեմ ինչ նորա զօրութիւն , կ'ընդունիմ թէ իմ բուրբ էութիւնս և արիւնս ձեզմէ է , ուստի երբ պահանջես պատրաստ եմ Սահակի պէս ինքզինքս զո՞հ տալ հայրական սիրոյ խորանի առջև , բայց կընեքէք ինձ որ ձեր հայրական գթութեան գիմնելով խնդրեմ որ զիս իմ երջանկութեան և ազատութեան չ'զրկես : Այս սիրոյ հօրը , դու զեանելիցիր իմ սրտի մէջ այն օրը , երբ զիս իմապագայ երջանկութեանս հետ նշանեցիր , այժմ զիս անկէ բաժնելով ուրիշի մը հետ կապել ուղեւորութիւն ուրիշ բան մը ըրած չես լինիր , միայն թէ սէրը իմ սրտիս մէջ , զիս սիրոյ մէջ կըմահացնես , կ'ընդունիմ . հայր , դաւաճան մի լինիր այն սիրոյն որ երկնային օրինօք Նուիրապործուած է . Սէրը մահացնողը երկնից դէմ ո՞ճարողութիւն է : Հայր իմ , նշանածիս սէրը սրտիս մէջ պահուած է , սիրտս մարմնէս չ'կտրելէ և դուրս չ'հանելէ առաջ կարելի չէ զիս իմ սէրէս բաժնել . ուրեմն կտրէ՛ սիրտս և դուրս հանէ , ահա սէրն ալ կըթոխի և կանհետանայ այն սիրտը որ իր առարկայի համար կայրի , ինչպէս կրնամ ես զայն ուրիշի մը խոստանալ , երբ իմ սիրտս չուղեր այն մարդու հետ կապուիլ , նշանը մատանին և հարստութիւն բնաւ չեն զօրեր զիս այդ անձի հետ կապել . վայրենի կըլինի մեր ամուսնութեան կասլը եթէ ալամայ և բունի լինի : Հայր իմ , բնաւ չէի յուսար ձեզմէ այսչափ սուղ գնել իմ երջանկութիւնս : Այս խօսքերուս ոչ պատարխանեց , միայն քանի մի կաթիլ արտասուք թափելով իւր առանձնարանը քաշուեցաւ : Յետ այնորիկ ինձ կըմնար իւրովի ըսել , թող դայ զիշեր իւր սև թևերով ծածկէ այն հրեշտակային տեսիլը , որ սրբտիս մէջ կըթափառի , թող աչքէս հեռուցնէ այն անմեղութեան պատկերը , որ այլևս չ'աննեմ , և չ'մաշիմ . սակայն ինչ խօսիմ սիրելիս քու պատկերը իմ սրտիս վրայ դրոշմուած է . միթէ կրնայ գիշեր իւր մթութիւնը մինչև սրտիս խորերը թափանցել , և այն չնաշխարհիկ պատկերը տեսիլը ծածկել , բնաւ ոչ զի քու նկարդ միշտ կենդանի և անկեղծանելի է սրտիս մէջ . Շատ աշխատեցայ ինչոյս զղօցումները սրտիս մէջ թափել , և ծնողացս չ'յայտնել , բայց չ'յաջողեցաւ , վասնզի սէրը այնպիսի նշաններ

ոճնի որ խիստ շնորհ մարգը կրմանն է ինչ է այս յուսահատ
 կեանք , ինչու ձեռքին հարուած անձիս դէմ չեմ գործածեր .
 միթէ ամեն մարդիկ չպիտո՞ հասնին կեանք ասպարեզի վերջին
 ձայրին . ոչ ոչ . ոճիրէ այդ կեանք առողի շնորհաց և երախ-
 տեաց դէմ : պէտք է առկա և թշուառութեան բաժակի մինչև
 վերջին մրուրը քամել : Ղահէ՛ , շատ հատրեկեցի և պիտի համ-
 բերեմ վշտերը կրելու . սակայն պէտք է որ կխնայք թէ վիշ-
 տերը այն աղետալի ճահիճներն են . որոնցմէ թլտած ժահահո-
 աութիւնը զերեքը կրուի սիրտ և հո ին ի միտին կրթունաորեն
 եւր ընկերը կորնչուող աստուակ մի եմ . որ ուրիշ ընկեր մը
 չեմ կրնար փնտռել . այլ միայն պիտի թափառիմ , այս հողագն-
 ախ վրայ մինչև որ մահտան հրեշտակի հրաւերն ընդունիմ :
 Հայրս զիս իբրև թեազուրի թուշնակ ոսկեղէն վանդակի մէջ փա-
 կել կուղէ . որ քու սիրոյդ հարկանին վրայ չստատնիմ , և
 ետեւեդ չ'յամ , բայց բնա կարող չէ ախոր շրթունքներս սան-
 ձել որ սոխակի պէս մեր առբք սիրոյ հրճուողական երգերը չեր-
 գեմ . թէ պէտ ես բնածին բաժահիս մը չեմ . սակայն սիրածին
 ոչի մը եմ . գիտեմ թէ սերը ազգութիւն չունի , կինը հայրենիք
 չունի , ուր որ երթայ կին է . որ կխնայի սակ որ ապրի շու-
 աով կրնայ այն տեղի վարուց բարձր և սովորութեանց համա-
 կերպիլ , ես կրփափազիմ ոչ թէ փառաց և հարստութեան ետե-
 յէն գնալու , այլ կուզեմ այն ազնիւ ողջոյն հասնիլ որ իմ սիր-
 տէս միշտ անբաժանելի է . պատրաստ եմ ետեւեդ գալ ուր որ
 երթաս . չէ կարելի որ հայրս կարողայ զիս բաժնել այն կա-
 կէս . որ իմ էութեանս յարակից և ընկերութեան օղակ հիւսե-
 լու համար կեանք մի մարդ պիտի կազմէ : Դու սէր եմ , հողոյս
 մէջ բնակուած ես : հարրս զիս առանց մահացնելու կարող
 չ'պիտի լինի հողիս մարմինէն բաժնել . սիրահարներու հողին
 սոյուն զօրութիւն մը կ'ստանայ , թէ պէտ երբեմն յուսահատու-
 թան ձեռքէս բռնելով մինչև մահտան գան , եմի վրայ կրտա-
 յի կրհատցունէ . բայց յոյսը կրկին զիս ես կր արձանէ , խոր-
 հուրդ ապով թէ : հատրեթէ թերևս օր մը հասնիս իղձերուդ
 և փափագանայդ : Ինչպէս որ գիշեր լոյս չունի , այնպէս ալ
 բեւալ սիրտը կեանք և միջիմարութիւն չունի կրննդրեմ մի-

թարե զիս : Ղահէ՛ դու ոչ ճշմարտութեան չափ անազորոյն ես
 և ոչ արդարութեան չափ անզուրթ . այլ մարդ ես և ի հարկէ որ
 մարդասիրութեան և զթութեան զղացում անխս , կ'զղաս սիրա-
 հայներու վիճակ , գիտեմ թէ նամակիս պիտի պատասխանես .
 սակայն պէտք է գիտնաս թէ նամակդ այնչափ չ'պիտի ներգործե-
 վչտարեկ սրտիս , որչափ որ քու ներկայութիւնդ պիտի մոխթա-
 րէ այն թարշամալ ծաղիկը որ իւր գլուխը դէպի ունայնու-
 թիւնը խոնարհեցողցած ծիրերով գերեզմանին կ'առաջնորդուի
 ձեր գնալէն վերջ շարունակ միայնութիւն կրփնտուէի , և անե-
 կիս մէջ կ'առանձնանայի կարծելով թէ հանդստութիւն պիտի
 գտնեմ և վայելեմ , սակայն հոն չի էր յուսահատութեամբ և
 թշուառութեամբ ու սրտմտութեամբ երեկոյեան երկար վերջա-
 լոյսէ մը յետոյ գիշեր կուղար երկինք զարդարող աստղերով
 իրեն ընկեր ունենալով բոլորաձև լուսինը : Այս խորհրդաւոր
 տեսարանը մտացս առարկայ ընել կուղէի . և կրփափազելի գի-
 շերուան խորերու մէջ թաղուած գաղտնիքներէն նոր լոյս մը ե-
 բեան բերել և իբրև սպեղանիք գործածել իմ կարեւր խոցուած
 սրտիս : սակայն անկէ ալ անօրուտ կրկնէի . վտանգի մտքս
 միշտ քու սիրոյդ պատկերի շուրջ կրթափառէր , կրնն ջէի ապա-
 դայի լաւագոյն երազներու մեծ յոյսերու ակնկալութեամբ հան-
 ալ այլանգակ տեսիլներու հիւանդութեանն բռնուելով կերթայի
 զառանցանքներու մէջ կրխորատուցելի , և կ'սկսէի կատաճիլ թէ
 մի գուցէ ինչքս կորսնցնցած եմ : Յանկարծակի ինքնաճանա-
 շութեանս գալով կ'սթափէի . բայց մեղամաղձոտութեան հիւան-
 դութիւն ինձմէ չէր հեռանար , զիս կրթանէին ձուկերով լի լճակ-
 ներու և առուակներու և զերքները սրտերով լի անտաները .
 բարեւի պարտեզները կրշրջեցունէին , ծառ և ծաղիկները մտացս
 առարկայ ընել կուտային որ ձեր սիրոյ յիշատակը մոռում . սա-
 կայն անոնց մէջ ալ սփոփանք չէի գտներ . զի ամէնքս ալ թեթե-
 երազներու պէս կուղային աչքիս առջեւէն տոհմելով կանչելն
 կրթային , կրկին իմ մտքս տխրութեան մէջ կրմնար : Առա-
 լուտեան զմայլելի արշալոյսի զեփիտները գիշերուան ցօղոյ հեա-
 իառնուած շնչել կ'սկսէին . յայնժամ ես սիրտս կրթանայի անոնց
 դէմ զովութիւն մը առնելու մեծ յուսով . սակայն այս մասին

ևս իմ անխաղաղ ցոյսերուն չէի հասներ : վասնզի նորա իմ վերալի սրտիս ժահահոտութենէն պժղալով ինձմէ կոյս ասլով կըխտարէին հեռուէն դնալ, դաշաերու մէջ երկարցած ցորեն և գարիի հասկերը տարու բերելով պարարելու և անոնց սնունդ և զօրութիւն տալու : Հոն կըյուսահատի ըսելով թէ բնութիւն անդամ ինձ դէմ ոտիս դարձած կըհրաժարի վէրքերս բուժելէ : Մայրս, երբ իմ այս ողորմելի վիճակս կըտեսնէր, շարունակ ինձմէ դաղանի իւր աչքերէն արտասուքները կըթափէր, մէկ կողմէն զիս կըյուսացնէր միւս կողմէն ինձմէ ծածուկ կ'ըսէր, անպուժ հայր, բաճ և փայտատ անք առած իւր անքով կըփորէ իւր ալջիկ զտակի գերեզմաներ յամառ ապիստութեամբ : Սիրելիս, ուր որ երթամ անհանդիստ եմ, երբ վարդենիի տակ կերթամ հոն քիչ մը շունչ կ'առնեմ : վասնզի քու պատկերդ, և խօսքերուդ յիշատակ հոն միշտ կենդանի և անմահ կըտեսնեմ և կ'մխիթարուիմ : սակայն գիտես թէ ստուերը կարող չէ իրականի տեղը բռնել, թէպէտ այսօր գրիչս կըխօսի բայց սիրտս և հոգիս գերեզմանական լուծեան մէջ անխօս կըմնան : Վաճէ, յանուն մարդասիրութեան կըհարկադրեմ զքեզ խնայել թէ ոչ բնութեան հրաշալիքս անուանածդ Աղանիի գեղեցկութեան, գոնէ նորա հիւանդ և տառապեալ վիճակին, որու աչաց արտասուքները ձեր վերադարձ կըխնդրեն, մի ուշանար կեանք և մահ միմեանց շատ մօտ են : ուրախութիւն և վիշտ իրարմէ անբաժանելի են : այն կեանք որ արեւ շունի նա չորարել անբեկներէն աւելի բան մը չարժեր, այն ոգին որ սիրոյ զղացումն չունի, նա ապառամ քարէն տարբեր բան մը չէ, որեմն գալուստդ փութացուր, եթէ ոչ հարսանեաց հանդէսին, գոնէ թողման հանգէսին ներկայ գտնուելու և ձեռքովդ զիս գերեզման իջեցնելու :

Հիւճէւ Աղանի

Հոգեհատոր սիրելի :

Ստացայ ձեր դրութիւն, և վերահասու եղայ անոնց բովանդակ իմաստին : թոյլտուութիւն կըխնդրեմ ձեզնէ որ իմ զղացումներս անպատուակ կերպով բանամ և խօսիմ ձեզ հետ, թէ և չօգտելովս գրեղ կըտարեցնեմ իմ վիշտս կրկնապատկելով, դոք

դիտէք թէ ձեզ նկատմամբ ես անմեղ էի, և այսօր ալ անմեղութեանս մէջ կուզեմ զօրութիւնս աւելցնել : դոք ինչ որ էք ինձ նկատմամբ միենոյն եմ ես ձեզ նկատմամբ, սակայն անձնասիրութեան արժանապատուութիւն չ'ներկայ ինձ նուստանալ ձեր հօր տղա : նա դիտէ թէ իմ և ձեր անկեղծ սէրը պլտոր և անհարաղատ աղբիւրներէ առաջ եկած չեն, այլ բղիած են երկնային անսպառելի հաւատարիմ տիրասահման աղբիւրէն, և այս սէր ինքը նուիրագործեց այն օր երբ մեր մատանիի փոխանակութեան հետ սէրերը ևս փոխանակել տուաւ, այն երկնային սէրն էր որ այն օրէն սկսեալ մինչև ցայսօր ելեքրքրական զօրութեամբ մեր սրտերը քաշելով բուռն կերպով իրարու մօտեցնել կուզէ, բայց սիրագրուժ ձեռք մը պատուար կըլինի, և մեր իրարմէ անբաժանելի սրտերը բաժանելու և իրարմէ հեռացնելու փորձ կըփորձէ : Ասոր առջևը հարկէն ստիպեալ սկսեցայ սիրտս բանտ մը դարձուցած եմ : որու մէջ խեղդամահ կըմնեմ իմ ամէն սիրոյ հաճոյական զղացումներս : Աղանի, շարունակ շուրջս շրջան կատարելով կ'զբօսնուն վիշտ և տխրութիւնները, սիրոյ բաժանման վիշտ, սանդխտութեան վիշտ, ձախորդ արկածներու վիշտ, երեքը միարանած են, զիս ճնշելով դէպի մահ առաջնորդել, ես ալ տուեմ սիրտ մը զղացած առնոց զիմարդել կուզեմ, մերթ համբերութեամբ, մերթ ինքըզինքս զբօսանքներու տալով, երբ մեղամաղձտութիւն կուգայ զիս կաշկանդելու, անմիջապէս քաղաքէն դուրս կելլեմ, կերթամ սրանչելի պարտեզներու, բարձր բլրակներու, մշտահոս գետակներու, թառախտ անտառներու մէջ շրջադայելու, և բնութեան տեսարանը մտոցս առարկայ ընելով, պահ մը զբօսնում, կըվերադառնամ սենեակս բարեկամներու հետ կըխօսիմ, առանձնութեանս ժամանակ կըդրեմ կերպիմ : բայց երբ յանկարծակի զձեզ կըյիշեմ, և ձեր երեակայական պատկերը կուգայ մտոցս շուրջ թափառելու, յայնմամ ամէն զոր արձու թիւներս կանհետանան սիրտս և հոգիս գերեզմանական լուծեան կըգտապարտուին, կեանք ինձ տաղտկալի և անտանելի բեռ մը կըդառնայ, ստոյգ է թէ՛ այս վայրկենիս գրիչս կըխօսի, բայց տիրոջ անխօսէ, և մշտ չ'երու մէջ կըթափուի, շատ անգամ

Երազատեսներու և անըջանսներու պէս կըրտանցեմ, և կըր-
կառկածիմ թէ բանականութիւն վճիռ պիտի տայ ինձ համար
թէ յիմարանոցի նոր ընծայ մը եմ, անշուշտ գիտեք թէ տաք
կլիմայներ յօւրտ կլիմաներէն աւելի ուժգնապէս զմարդ կըմընեն
դէպի անըջական աշխարհ, և երկակայական անարկաներ իմ
այս տաք կլիմայի տակ այժմեան վարածս անհամ և անսիրտ
կեանք տաղտիտ թիւն կուտայ ինձ: Աղանի, խիստ անբնական է
ձեզ նկատմամբ ձեր հօր սահմանած այն դաշտը, որոյ յուժին
տակ խոնարհեցնել կ'ուզէ ձեր ազատ պարանոց, չ'դիտեմ թէ
ինչպէս կրնայ իւր խիղճ հանդարտեցնել իմ և քո աննեղ հո-
գիներու սիրոյ կատակցութիւն խղելու անուղիղ պատաստանի
մէջ, մեր սիրտ վառող սէրը իւր սկզբունք անմահութենէն ա-
ռած է, անոր համար որեւիցէ մահացու մարդ մը չ'կրնար զայն
մարել, սիրելիս, այն խաղաղութիւն և անորրոտ թիւն որ քու
հօրդ վրայ չ'տեսայ, հատուաջի թէ այն իմ պանդխտութեան
վայրերուս մէջ պիտի յաջողիմ ձեռք բերելու: սակայն ձեր
սրտի յայտանիշ նամակը, արդէն ունեցած վերջերուս վրայ նոր
խոցեր բացաւ, շատ կը ցաւիմ որ քո խանակ զձեզ երջանիկ բ-
նելու, դժբաղդութեանդ պատճառ եղած եմ: Այն մոլեգիւն
կրից չարահար մտայ և արականարար սովորութեանց հետեւող
որովնացան կ'ինը միայն բոսական կենօք կ'ապրի, չէ կարելի որ
խղճի արբանոց և բնական օրինաց ձայնին հպատակի և զըջայ,
անիկա այն թրթուրն էր որ մեր սիրոյ վարդ կըծելով դօսացնել
կ'ուզէ: Աղանի, չեմ մեղադրեր զձեզ, զի գիտեմ թէ սէրը
խառնուած մի է: չ'գիտեմ թէ կորովութեան մի նշան է թէ
ակարութեան: սակայն լաւ գիտեմ թէ անիկա մարդկային կե-
նաց մէջ բարձր անդ մը բռնած է, թէ և շատեր կ'ուզեն զայն
իրենց սրտի մէջ խղիւղել, բայց ի զուր կ'աշխատին, զի անիկա
անմահ է և շարունակ իւր թաղուն դերերը կըխաղայ ամեն սրտի
մէջ քիչ շատ անդ մը կը բռնէ, ոմանք անոր վրայ մոխիր ցա-
նելով պահ մը կըհաստատն թէ մարեցին, սակայն քիչմը վերջ
վերստին առկայծելով կ'սկսի ածխոյ կըրակի պէս հրահարի և
այրիկ: Չափէն աւելի մի վշտանար և մի յուսահատիւր չեմ սխա-
լէր եթէ ըլլեմ թէ հայրդ խիստ տխրամիտ է, և դիտեք թէ

տխրամտի կամք և ողին այն շարժական մեքենային կրեմանի
որ ամեն զօրաոր մարդիկ կրնան զայն իրենց բանալիով լայնել
և իրենց ողած ձայն անոր հնչեցնել տալ, չ'գիտեմ թէ մարդ
ինչու այս մասին անհօգ կըմնայ և այդ հնարք ի գործ չ'գնե-
ր իմ դերքս չ'նեքեր խրախուսել ձեր սէրը որու մէջ պատուոյ
վտանդ կայ, այսպէս ևս զպայումներս չեն ներք ինձ ձեզ ը-
սել, դարեցէք զիս սիրելէ կասկածելով թէ թերեւս բաժա-
նուէն ծանր հետեանքներ սկսին առաջ գալ: Սիրելիս, այս
տեսակ ցաւերը ձեր սրտակից վահէն շուտով չ'կրնար մեղմու-
րայարձակ խոտուումն տալ: վասնզի խիստ կ'զգուշանայ իւր ար-
ժանապատուութիւնը վիրաւորել տալէ: Աղանի, առժամս հար-
կադրուած եմ ձեր վիշտերու գաղտնիք սրտիս մէջ թաղուն պա-
հել, մինչև որ առ ձեզ վերադառնամ, զձեզ խաբած կը լինիմ
եւրբոր այս անգէն այդ անդ մեր սիրոյ անորոջ ապագան իբրև
ստոյգ ներկայ վճուեմ, Աղանի, համակրութիւն զմեզ կապից,
բայց ընտանեկան անհասարկութեան վիճակը կարողացաւ տի-
րապետել և մեր համակրանք քայքայել, պիտի յանդգնիմ ըսե-
լու թէ հայրդ խղճի օրինաց դէմ կըդործէ, սակայն զինք չեմ
մեղադրեր, վասնզի խիղճը բոս անդակն կլիմայի և կըթուլթեան
իւր գանազան ձև և զայնն ունի, չ'ցիտեմ թէ խիղճը քնական
է, թէ ստացական ունակութիւն է, քի երկու կարգ մարդիկ
կան, որք մտքս շիտթութեան մէջ կըգնեն, մինն իւր զուակ
կրմահացնէ առանց իր ճահարութեան, միւսը միջինի վրայ կու-
լիսել խղճի դէմ կըհամարի: Արդեօք հայրդ քի կարգին կըվե-
րարելի: Ուրբանութիւն մուրալը աղիկարներու և աբուկներու
միայն կըվայելէ, և զիմ յուսար որ դուք ուզէք որ քս դոցա
շարքի մէջ գատուիմ, Աղանի, այս աշխարհի մէջ իմ ուղեւոր-
ութիւնս միշտ սաղակարի ցատակի և տանջանքներով լի եղած է,
հասան ինձ այնպիսի դէպք և պատահարներ, որք պահ մը զիս
դէպի յուսահատութիւն մղեցին: սակայն այն սխուր ժամերու
մէջ ներքին հրաշալի ձայն մը զիս հանդարտ և համբերող լի-
նեցու հրա էր կըկարգար նախազգայումը միշտ իմ կրեղիքներս
բացայայտ կերպով ինձ կ'աղղէր, և զուշանալու հրահանգ
կուտար, բայց կիրք և յանդգնութիւն զիս կըքաջալերէին վա-

տանդներու մէջ մանեւ և անոնց դէմ խնդախել, երբեմն այլոն-
 գակ խորհուրդները զիս ինքնաստղանութեան կրմովին . բայց
 խնդս ինձ կ'ըսէր, դու իրաւունք չունիս պատժել այն մարմինը
 որու մէջ մեծին Աստուծոյ անմահ շունչը կայ պահուած : Ը-
 սածններէս կրնաս վերահասու լինել թէ՛ ի՞նչ տառապանքներ
 կրած եմ, և ի՞նչ է այս ամենու շարժառիթը... : Աերջին խօսք
 մը ևս, մեր անստոյգ վիճակ ճակատագիրը չուզեր մեզ յայտնել,
 ուրեմն փոքր ժամանակ մը ևս համբերել պէտք է, այսօր այս-
 չափ կրնամ ըսել թէ՛ կաշխատիմ շատ շուտ կողմը գալու :

Աւարտիւր Աւսէ

Յ. Դ.

Միրեժի ընկերս, ահա գործերս վերջացնելով ճանապարհ
 հեղինակ . քանի մի օրէն վերջ առ ձեզ եմ, ամեն բան դանիս բե-
 րանոյ կըլստիմք զձեզ մի ներքեք, այսօր մեր բարեկամներէն մինն
 ինձ կըզրէ թէ հօրդ սիրտ կազկացնելու միջոցներ մեր կողմէն
 ուրիշ մը ձեռք առած է, և կ'աշխատի մեծ յոյս կայ յաջողե-
 լու . կը խնդրեմ որ դուք զձեզ հանգարտութեան մէջ պահէք՝

Նոյն

Վահէ Աղաւնիի նամակին սպաստախանելէն քանի մի օր
 վերջ իւր գործերը կարգադրելով կը պատրաստուէր ճանապարհ
 ելլել և զնալ իւր հայրենիք, ու իւր վշտակիր նշանածի սրտի
 վէրքերը բժշկել . զի նա յաջողած էր բարեկամներու միջնոր-
 դութեամբ գործը կարգադրել, և հասածին պէս հարսանեաց և
 օրակազրութեան հանդէսը պիտի կատարուէր, Աղաւնիի մայրն
 ևս այս բանը գրած էր իւր փեսայու Վահէին : Վահէ այս
 հաստատ յոյսերէն խրախուսեալ, որոշեց զնալ և ամուսնանալ
 և անմիջապէս սկսեց իւր գործերը կարգադրել, և ճանապարհ
 ելլելու միջոցին յիշեց թէ հարսին զարդ պէտք է . ուստի կ'ը-
 սէր նա, Անառք որչափ որ կատարելութիւն ունենան զարդերու
 մասին մեծ փափաղ կը տածեն, և իրաւունք ունին զի զգեստը
 ամենակարող գործիք մի է, որ մարդկանց Ֆիզիկական թերու-
 թիւները կը բաժնէ : Ղեկտը մարդկանց մերկութիւն ծածկելով
 կը սրբազրէ բնութեան մէկ սրակասութիւնը . զլեւտ ամսթիւս-

ծութեան քողն է : Ուրեմն ըստ տեղական սովորութեան առնել
 պէտք է այն ամեն զարդերը, որք պէտք են նոր հարսի մը . և
 սկսեց ծանրադին ոսկեղէն արծաթեղէն և քարեղէն զարդեր և
 զեղէնցիկ ու վայելուչ զգեստները պատրաստել . զորս իւր հետն
 առած ճանապարհ ելաւ :

Աղաւնիի արդէն իւր նամակի սպաստախանն ընդունած էր, և
 անհամբեր կ'սպասէր իւր սիրոյ առարկայի դալտեանը . հասա-
 սահմանեալ ժամանակը . բայց Վահէն չ'հասաւ . որով սպա-
 սողներու կասկածները այլևայլ տարակուսութեանց տեղի տուին,
 Երկար ժամանակ վարանման մէջ մնալէն յետոյ, նամակներ
 գրուեցան . սակայն անսպասախանի մնացին . ուրիշ ծանօթնե-
 րու նամակ գրեցին, սպաստախան ստացան թէ, տասնևհինգ օր
 առաջ Վահէ այն տեղէն մեկնած է իւր հայրենիք վերադառնա-
 լու, և շատ մը ոսկեղէն արծաթեղէն և ծանրազին զգեստներ
 առած է իւր հետ իւր նշանածին տանելու . և հարսանեաց հան-
 դէսը կատարել տալու : Այս սպաստախանէն վերջ յատուկ մար-
 գիկ զրկուեցան ամէն կողմերը որոնելու քննելու և տեղեկու-
 թիւն բերելու և կամ ինքը Վահէն գտնելու : Այս յոյսն ալ
 ոչինչ եղաւ : Հետեւապէս կ'ըսէր Աղաւնիի իւրովի, դարձեալ
 աղէտ, դարձեալ տարակուսութիւն, դարձեալ սրամաշուքիւն և
 թշուառութիւն : Վահէն իւր պանդխտութեան վայրէն մեկնած
 է, և Աղաւնիին ծանրադին զարդերը առնելով ճանապարհ ելած
 է կողմն գալու, և սպասուած ժամանակին չ'հասաւ խուզարկու-
 թիւնները ապարդիւն մնացին . հետեւանք պարզ է, այն ահագին
 լեւներու անյատակ ձորերու . թաւախիտ անտառներու մէջէն
 շարունակ արիւն հոսած է ուրեմն այլևս ողջ չէ Վահէն, զո՛հ
 տուինք անմեղն և անարթան մեր սիրոյ սաստիկ բացբուն, անիծ-
 եալ ըլլար այն օրը որ զմեզ սիրով կապեց, աէր Աստուած այս
 ի՞նչ տարաբարդութիւն և թշուառութիւն է որ զիս մինչև վեր-
 ջի շունչս կը հակածէ, կը վերադարձէ, ու չ'թողուր որ մեռնիմ
 և ազատիմ այս ողորմելի կեանքէս : Աստուած կամ գիտութիւն
 ցոյց տուր ինձ, և կամ հոգիս առ, զիս ազատէ, և կամ Վա-
 հէն ինձ դարձունելով զիս մխիթարէ, զի այլևս անկարող եմ
 ստիպու ըսելով թալկացաւ և թմրութիւն զինք պաշարեց, յե-

այսին հասնանալ թեան զալով սիսեց հետևեալ խօսքերն աշարտաւանել :

Ասէն չեիաւ , յոյսերս սրտիս մէջ բեկանելով մարեցան , մարմնս կրճիբի , և հոգիս աստիճանաբար կըտկարանայ ինձէր թուի թէ այլևս այս աշխարհ ինձ համար չէ , խորհրդածութիւններս նոր սկսելիք կենաց կողմը դարձունել պէտք է , որու առաջնորդն է մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս Այժմ տկարութեանս մէջ կ'ըլլամ թէ հաւատացեալի մը համար այս աշխարհիս մէջ ումէն բանէն բարձր վնեմ և միջնարական է այն ապաստանարանը , որ եկեղեցի կ'ըսուի . հաւատացեալները երբ հարկէն և կր'ց մյո մեներէն ստիպեալ սխալմունքներ կ'ունենան , իրենց ինչի խայթեղէն նեղուելով հոն կրգիմն որտով և հողով , և իրենց դաւնուցեալ սրտի զգջումը և հառաչանքները արտասուաբարս պաղատանքներու հետ թառնելով աստուածային սիրոյ արի միջոցաւ այն աներևոյթ ծածկապէտ և անյիշաչար էակին կ'ուզեն . անկէ ներքմ և արձակումն աննշու մեծ յուսով , ես ալ այն հաւատացելոց դասին կրվերաբերիմ . սրտովս անոր կրգիմնմ , և անկէ կր յուսամ , (այս աշխարհիս վրայ իմ ամեն կորսնցոյցածներուս ի փոքարէն) . նոր բան մը նոր կենաց մէջ , այն է անմահ հոգիս որ նորա շնոյ մի կաթիլն է , իւր Աստուածային փառաց կ'որդ ընէ . քաղցր է ինձ համար այս մարմնէն բաժնուիլը , և Յիսուսի խոստացեալ փառաց մէջ անմահ կենոք սպրիկ , շատ կրսիրեմ զՅիսուս . վասնզի նորա կեանք ումեղէր , կերպարանք խաղաղ , գեղեցկութիւն անհամեմատ , անոր վեհ զգացումները անուստական էր , նորա սրտէն կրբղներ ծայրագոյն անուստական և բարութիւն , նա սքանչելի խորհրդութիւն և վեհասպասական խորհրդածութիւններ ունէր , և զարմանալի յասկութիւն մը ունէր , զոր ի գործ գրած միջոցին խտոր մտաբերը ուղղութեան կրբերէր , քարացեալ սրտերս կըլա զացիներ , նա անեղերական հնչուն մը ունէր , որու մէջ սի ազգ և ժողովուրդ իւր լեզուի յասկութիւն կրտեսներ , մէկ լեզուաւ կրխօսէր , բայց մէն մի ազգը իւր լեզուաւ կրհասկնար , նա իւր ամենահրաշալի մատամբ գիծ մը միայն կրգծէր , բայց հարի բառ որ մարդիկ այն մէկ գծի վրայ նայելով իրենց աբողջ

ծածուկ կեանքը կրկարդային , և իրենց յատակ չունցող սրտի խորերու մէջ նոր յղացած խորհուրդներ կրտեսնէին . անկեալ յաղացողները չէր դատէր , և ոչ ալ կրպատժէր , այլ « Բնա ալ և մի Դեղահեղ » խօսքով կրսիրաշահէր և կրփրկէր : Նա իւր կենաց մէջ մէկ անգամ սրտմտեցաւ , և վրէժխնդրութեան խարազանը գործածեց , երբ ճշմարտութեան և սրբութեան վարագուրի տակ նուիրական տաճարը շահասիրութեան բիծերով արտաուորեալ տեսաւ յոյժ սրտմտեցաւ երբ տեսաւ թէ Աստուծոյ սեփհական ժողովուրդն իւր հոգւոյ վեհութիւն և սրտի անուստութիւն կորսնցուցած , իւր սրտի բարոյականութեան տաճարը մոլութեան և մոլորութեան դոմ դարձուցած , սկսած էր չարութեան , մատնութեան , յաիշտակութեան , ոճրալործութեան մեղքերով սնուցանել իւր սիրտ և հոգին , և Աստուծոյ ճշմարտութենէն հեռանալով ողորմելի աշխարհութեամբ նիթական սառնարի քարերու և փայտերու մէջ արքայութեան հետքերը որօնել , որոյ վրայ արգահատելով ըսաւ Յիսուս , եթէ ձեր մեղաց գործարան թիրաք Աստուածային սիրով մաքրէք , ձեր փնտած արքայութիւն անոր մէջ պիտի գտնէք : Այս հրաշալի մարդը , բնաւ մեր աշխարհի մարդիկներուն չէր նմանէր , անկեալ երկնաքաղաքացի մի էր , որ երկրի վրայ երեցաւ , երկնից թռչունները բոյն ունէին , կենդանիները իրենց որջերը . բայց նա իւր գլուխ ծրարելու տեղ մը չուներ , նա հարուստներէն աւելի ապքատները իրեն կանչելով կրսիրաշահէր և կրթութարէր , արդարներէն աւելի մեղաւորները կ'ընդունէր , և իւր հոգեշահ խօսքերով նոցա բեկեալ սիրտ յուսոյ սիններու վրայ կրվերահաստատէր , ոյջերէն աւելի հիւանդներուն կրմտանար և անոնց խօթացեալ մարմինը կրբժշկէր , նոցա սիրալ . ուրախութեամբ և երախտագիտութեամբ կրլեցունէր , որք ճշմարիտ հոգւով և անկեղծ սրտով կ'օրհնէին զԱստուած և անոր ամենօրհնեալ անունը կրփառաւորէին : Նա ամէն բժիշկներու բժշկապետն էր , և մէկ սպեղանիք միայն ունէր , այն էր՝ երկնային զբութիւ հականաղու ձայնը , զոր այլևայլ նիւթոց մէջ ծրարելով կրմատուցանէր : Այն ձայնը կորերու աչք կըբանար , խուլերուն լսել կուտար , համրներուն լեզուն կ'արձակէր , կաղերու և անպատելոծ

ներու խօթացեալ անդամները կ'արձակէր, ախտաժեւաներու բորստութիւնը կը սրբէր, մերձ ի մահ հիւանդները կ'առողջացնէր, և մեռեալներուն իսկ վերակենդանութիւն կուտար, դեւերք անկէ սարսելով ինքնահալած կը լինէին, տարերաց խռովութիւնք այն ազգու ձայնին հպատակելով խաղաղութեան և հանդարտութեան կը վերադառնային: Աստուածային ձայնի արձագանգ Յովհաննէս որ կոչուած ունէր անապատի միջ քարոզելու և ժողովուրդը իւր մեղքերէն յետս դարձունելու նա այնչափ բարձր կը վերադասէր զՅիսուս, որ կ'ըսէր զես արժանի չեմ անոր մօտենալու և անոր օտից կօշիկներու կապոցները անդամ քակելու: Պետրոս նորա ներողամտութեան սահմանը իմանալու համար, եկեղեցւոյ խորհրդոց եօթն խորհրդաւոր թիւերու մէջ ծրարելով ներելու սահմանը Յիսուսին մատոյց, բայց նա եօթնասուն և եօթն յայտանէն վերջ ներելու անսահմանութեան դործնական դաս տուաւ իւր անձի օրինակով և աստուածային վեհապետական դործնական նշաններով կը յայտնէր թէ. ներողութիւնը որ իւր ծաղումն անսահման շեղինակի սրտի մեծութենէն առած է, նա չափ և սահման չունի, ուրեքն ներելու սահմանը ներողի սրտի մեծութենէն կախումն ունի, անիկա անմեղ զուարճութիւն սիրեց այն օրը՝ երբ իւր պատկառելի ներկայութեամբ պատուեց Աննա Գալիլեայի սուրբ հարսանեաց հանդէսը. և աստուածային հրաշխք զայն փառազարդեց: Ետէրներէն աւելի, նուիրողներու սիրտ կը փնտրէր, առաքինական դործերը բովանդակ աշխարհի հարստութիւններէն նախագաս կը համարէր: Մանուկն Իսրայէլ երբ եօթն հասցով եօթն հազար ժողովրդի կերակրուիլը կը տեսնէր, յայնժամ զՅիսուս իրեն թաղաւոր ընտրել կ'ուզէր. երբ աստուածապէս կը հրաշազործէր. ճիշտանաւն զիւաց հանէր զա ըզգեւս՝ ըսելով կը հաւածէին: Իսրայէլի փափազը ծիսապաշտութիւն էր. Յիսուսի փափազը մարդասիրութիւն էր. Իսրայէլ ծնած էր ծէսերը պահպանելու. Յիսուս աշխարհ եկած էր մարդասիրական պարտ կատարելու. և զանոնք խաւարէն դուրս հանելով փրկելու և ազատելու: Յիսուս և ոչ մէկ մարդու ինդիրը կը մերժէր. իրեն զիմուղներ առանց բարերարելու չէր արձակէր, ամենուն կ'օգնէր, և ամէնք կը միմիջարէր թշուառաց

Յիսուսները, աղքատներու երամները շարունակ նորա շուրջ կը թափառէին նա զթութեան և ողորմութեան ձեռք կը կարկառէր. երկնային սիրով և անմահ կենաց յոյսերով կը յուսադրէր զանոնք: Հաւասարապէս կը սիրէր նա բոլոր մարդկութիւն և ամէնք անբունարատ կեքսով իւր բարձր գաղափարին կը հրատիրէր. նորա իմաստութիւն ամէն տեղ կը փայլէր, ամէնք կ'սքանչանային նորա ճշմարիտ խօսքերու և քարոզութեան վրայ. նա կը խօսէր վեհ զգացմամբ և բարձր հանձարով, սրտեր կ'ազնուացնէր. և հոգիներուն վեհութիւն կուտար, կենդանի ձայնով և ճշգրիտ համոզումներով ամէնք իւր նպատակին կը ձգէր, մարդիկ անոր ամոքիչ քաղցր խօսքերէն խրախուսեալ, իբրև հըռ գաւնուկներ նորա հնչած փողոյն ետևէն կ'երթային, փշտ չէր նորա ցոյց տուած ճանապարհները, և ոչ ալ ապառաժոտ, այլ կ'առաջնորդէր անիկա իւր հօտ գալարիներու կանանչ մարդպետիներու ու ջրաբուխ ու ծաղկափայտ գաշտերու վրայ հանդստացնել: Նորա զնացած տեղէն կը հեռանային վիշտ և ցաւերը նոցա կը յաջորդէին մարդասիրութիւն, զթութիւն, ողորմութիւն, բժշկութիւն, առողջութիւն, ներողութիւն և կեանք ու սէր և միմիջարութիւն, անիկա աշխարհի վրայ փափազ մը միայն ունէր, այն էր մարդասիրութիւն և մարդկանց փրկութիւն, որուն հաննելու համար անարտունջ նախատական խաչը իբրև յաղթութեան պատուաթու ընդունելով իւր անմեղ ուսին վրայ առնելով Գողգոթայի լեռ. թելաւ, և խաչի վրայ մուռա, ու կեանք հզօրեղապէս կենացործեց:

Աստուածաբան մը չեմ, որ զայն քննեմ, բայց խորհող էակ մի եմ, որ կրնամ զլալ և իմանալ ու ըսել թէ՛ Յիսուս իւր դործերով ճշմարիտ առաջնորդ մի է ամէն անոնց, որք կը փափազին այս աշխարհիս մէջ ուղիղ ընթանալ, և սրտի ու խղճի հանդարտութիւն ունենալ, շատ ուսուցիչներ եկած են միայն սորվեցուցած քարոզած ու զնացած են. բայց Յիսուս նախ կ'առնէր և ապա կ'ուսուցանէր: Անոր համար անոր ըսածները տանելի և միշտ ճշմարիտ են ինձ համար: Եւ սրտիս հանդարտութիւն նորա զծած ճանապարհներու մէջ կը գտնեմ: Հաւատք ինձ կը բովեցնէ այն ճանապարհէն չ'շեղել որ կ'առաջնորդէ զիս առ

Շայն չհասար նպատակիդ ։ Ինչպէս որ եր ալ չ'կրցայ հասնել
 քեզ , զու իմ սէրս էիր և սէրս ես մինչև ի գերեզմանս ։
 Առհէ՛ , յայտահետէ իմ անմեղ և անարատ եղբայրս ես , իմ
 էականիս հասած կերևի , զքեզ աղատ կըթողում ում հետ որ
 կ'սգիս , ամուսնացիր , միայն թէ իմ անմեղ սիրոյս յիշատակը փ
 մուսնար , երբեմն գերեզմանիս այցելութիւն րբէ ։ Մահ հա
 ւայցիաց է , աճոր վրայ չեմ ցտիր , սակայն կըցաւիմ որ
 հայրս իմ սէրս սրտիս մէջ բեկանելով զիս թունաորեղով
 մեղցուց , արտասուօք կըսպաղատիմ Աստուծոյ , որ զինք մար
 ցապաններու շարքի մէջ չ'դասէ , զի անդթութեամբ և խար
 ուելով , գործից ինչ որ գործեց ։ Հայրս յանցաւոր չէ , նորա
 հայր յանցաւոր էր որ զնա դաստիարակել տուած չէր , չ'մշակ
 ուած սրտերը և չ'կրթուած հոգիները մեծ մասամբ անդթու
 թեան ճանապարհէն կըքաշեն , և խիտ քիչ կ'զգան ։ Ինչ և է
 թող Աստուած ներէ՛ իրեն ։ Մայր իմ , երախտագիտութեանս
 հետ շորհակալութիւնս կուտամ քեզ . առիս ունեցածդ գուժը ,
 մեծ էր , մօր մը ամէն պարտքերը կատարեցիր Աստուած թող
 վարձատրէ զքեզ , հօրս համար բան մը չեմ բներ կրկին կրեմ
 Աստուած թող ներէ իրեն . բայց այն չարասիրտ կնոջ դատաս
 տանը Աստուծոյ արդար վե՛ժինդրութեան կը յանձնեմ ։ Այն
 միջոցին Առհէի սիրտ փլչակելով ու զեց պահ մը ձեռքը բարձի
 վրայէն վերցունելով հերանալ , բայց Աղտնին զայն արգիլելով
 ըսաւ . Սիրելիս , ընկերդ տիտի լինէի , անդթութիւնն արգիլեց .
 ուրեմն ողորմած Աստուած թող զմեզ միացնէ իւր անմահ կեանց
 մէջ , ձանձրացածի մը պէս ինձմէ բաժնուիլ կ'ուզեմ , և իրա
 ունք ունիս . վասնզի թէ յոյնած և թէ անհասնելիս , մա
 նուանդ թէ մեռեալ գիակէ մը պօղալով անկէ հեռանալ կ'ու
 զիս ։ Չարմանալի գաղտնիք մը կայ ողջ և մեռեալի մէջ տեղը ,
 այն որ իւր սիրելին իւր կենդանութեան իւր աչքի անսուծենէն
 հեռացնել չէր ուզէր , այն իւր սիրելին մեռնելէն վերջ նորա
 երես և գիակը անսնել չի ուզեր , ըսել է որ սիրուողաց թանձ
 բացեալ հողակոյտ մարմին չէ . այլ անոր մէջ պահուած արժի
 հոյին և իւր յատկութիւններն են որ կըսիրուին , հոյին է որ
 իւր ծածկոյթ մարմնոյ աակէն կըսիրուի , տղաներ առանց հոյ

ան շօշափման լո՛ւ մարմին կըսիրեն ։ Օ՛Ք շատ խօսեցայ սիրոյ
 վրայ , շատ ասնջուեցայ սիրոյ համար , առանց գիտնալու թէ ,
 ամէն սիրոյ բովանդակութիւնը Աստուծոյ սիրոյն առջև ոչինչ
 են , ահա ինքնին կ'սկսի քայքայուիլ իմ սիրոյս ուխտ և դաշինք
 վասնզի գերագոյն պարտք մը զիս կը հարկադրէ անդեմադրելի
 ձայնի մը ետեէն զնալ . Առհէ , ընդունէ իմ երախտագիտու
 թեանս փոխարէն գառն արտասու քներս որ մարելու մօտ աչքե
 բէս կը վազին ձեր շորհալի ձեռաց վրայ , Առհէ , հառաւ ժամը
 գիտես թէ ձանձրացուցի զքեզ , ծնողքս և լաղականներս ու բա
 րեկամներս բաւ է որ թափառին իմ կենացս և մահուան երկու
 ձանապարհներու վրայ , պիտի աղաչեմ Աստուծոյ որ հոգիս մար
 մինէս արձակէ , նորա ալ իրենց տարակուսութենէն արձակուին .
 հօրս սուն իմ աչքիս օտար կը համարուի , ցորա գերեզմանը
 անկէ աւելի գիտէ ծածկել զիս և իմ ամէն աղեղութիւններս ,
 ուրեմն սիրով կրդիմամ առ այն թէ և գերեզմանը շատ փոքր է ,
 բայց հաւատք ինձ կ'ըսէ այն փոքր գերեզմանէն դէպի մշտնջե
 նաւոր անմահութիւն բացուած գուռ մը ունի ուրկէ պարզ կեր
 պով կըստենուի Աստուածային փառք , պաաիւ շնորհք և ողոր
 մութիւն , որոնց մէջ շարունակ կըստաւանին երանելեաց խում
 բերը . այլ ես կարող չեմ սովալու և համբերելու . ուրեմն ,
 Առհէ , մարմնոյս վրայ տեսնուած աչքը որ հողոյս պատուհանն
 է , զոյց անկա , որ հոգիս բաժնուի այս հողակոյտ մարմինէս ,
 և երթայ դէպի յախտենականութեան անմահ կեանք , ուրկէ
 որ բղխած է նախապէս ։

Աղանին այս խօսքերէն վերջ ըսաւ , մնայք բարեաւ և Աա
 հէի ձեռք իւր բարձի վրայէն վերցունելով տարաւ իւր աչաց
 վրայ դրաւ և հոյին Հօր Աստուծոյ նուիրեց ։ Գնաց սիրոյ զո՛հ
 Աղանին իւր յախտենական տունը , սոյոյ մէջ թողլով իւր
 մայրն և Աահէն ։

Լաց , սող և ամէն արաքողութիւնները կատարելէն վերջ ,
 Աահէն և սյլէս ոչ կարողացաւ ինքզինք մոխթարել , ոչ Ֆի
 զիկապէս և ոչ բարոյապէս . վասնզի իւր ընդունած անբուժելի
 վէրերը օր ըստ օրէ նորա մարմին կը հալեցնէին և կըմաշեցնէին ,
 այսպէս ալ Աղանիի սէրը չ'կրցաւ իւր սրտէն հեռացնել . հե

տնաբար սիրտ և հողին բարոյական վերքերով լեցուած իւր սիրելի Աղանիէն միայն քսան և մէկ օր կրցաւ աւելի ապրիլ քսան երկու երրորդ աւուր մէջ իւր հօր տան մէջ մէկ անկիւն իւր սիրելի բարեկամներուն և ծնողաց ու Աղանիի մօրը, որ անդ ներկայ էր, իւր վերջի հրաժեշտի ողջոյն տալով, Աահէն կնքեց իւր անմեղ և անարատ կեանք : Իւր նշանածի ետեւէն դնաց երկնային առադաստի մէջ իրենց հրեշտակային անմեղ հարսանեաց հանդէս կատարելու :

Վ Ե Ր Զ

Յ Ա Ն Կ

Յարաչի հարսնախօսութիւն մը	7
Չմեռ եւ գարնան սկիզբն	11
Բնութեան տեսարանի մէջ հին մեմաստան մը	17
Երկու ուղեւորները	19
Խորհրդածութիւն մը	21
Աքաղաղի ձայն եւ ուղեւորաց հանապարհ ելլելը	27
Համետ ընթրիք մը եւ գիշերուան քաղցր քուն մը	31
Խոտորումն ուղիղ հանապարհէն	32
Մեմաստանի մերձը անակնունեայ դիպրուածական կռփահառութիւն մը	40
Լեռնացիին զոհումը	46
Վահէի մէկ խորհրդածութիւն	50
Աղանիի տխուր վիճակը	52
Վարդենիի թուփերու մէջ Վահէ եւ Աղանի	65
Վահէի երկրորդ ուղեւորութիւն	75
Վահէի երկրորդ բաժանումն վերջ Աղանիի տխուր վիճակը	96
Վահէի վերադարձ	112

1816 - 1819

1816

1819

1816

